

İxtisas : Məktəbəqədər təhsil

Kafedra : Psixologiya pedaqogika və sosial fənlər

Fənn : Məktəbəqədər təhsilin inkişaf tarixi

Müəllim : Kazımova Şəfa

Mühazirə

MÖVZU № 1. PEDAQOJİ HADİSƏLƏRİN ÖYRƏNİLMƏSİNƏ TARİXİ YANAŞMA

PLAN:

1. Tərbiyənin yaranması, xarakteri və məzmunu.
2. Tərbiyə sahəsində yaranan ənənələr və onların tərbiyəvi əhəmiyyəti.
3. Məktəbəqədər pedaqogika tarixinin öyrənmə sahəsinə daxil olan məsələlər.

I. Tərbiyənin necə əmələ gəlməsi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. İnsan cəmiyyətinin ilkin inkişaf dövrü - ibtidai icma cəmiyyətində yazılı mənbələrin olmaması bu dövr tərbiyə sisteminin öyrənilməsində bir sıra çətinliklər yaradır. Ancaq maddi və mənəvi mədəniyyət abidələrinin, dil və şifahi xalq ədəbiyyatının öyrənilməsi insanın yarandığı ilk çağlarda tərbiyənin meydana gəlişi ilə bağlı müəyyən fikirlər irəli sürməyə imkan verir. İbtidailiyini indi də mühafizə edib saxlayan qəbilələrin həyatı haqqında etnoqrafik məlumatlar (əmək və məişət əşyaları, qayaüstü rəsmlər və s.) ibtidai icma dövründə tərbiyənin necə yarandığını təsəvvür etməyə imkan yaradır. İlk pedaqoji təsəvvürlərin təşəkkülü ayrı-ayrı xalqların, o cümlədən Azərbaycan xalqının qədim adət və ənənələri, mərasim və ayinləri, əyləncə və oyunları ilə bağlı olmuşdur. Kökləri əsrlərin dərinliklərinə gedib çıxan xalqın həyat müşahidələrinin məhsulu olan atalar sözləri, zərb-məsəllər, mərasimlər, xalq oyunları, əyləncələr qədim insanların tərbiyəsi ilə bağlı fikirlərinə parlaq sübutdur. İnsanın mənşəyilə bağlı konsepsiya düzgün müəyyənləşdirilmədiyindən tərbiyənin yaranması haqqında bir neçə müddəa mövcuddur. Ənənəvi müddəalar arasında Ş.Leturno, J.Simpson, A.Espinas və başqalarının təmsil etdikləri təkamül bioloji və P.Monronun əsasını qoyduğu psixoloji nəzəriyyələr mühüm yer tutur. Təkamül –

bioloji nəzəriyyənin müəlliflərinin fikrinə görə ibtidai insanların tərbiyəvi fəaliyyətləri adi heyvanların öz balalarına göstərdikləri instinktə əsaslanan qayğıya bənzəyir. Onlar heyvanlar aləmində də tərbiyənin mövcud olduğunu söyləyirlər. Bu alimlər tərbiyənin şüurlü səciyyəsinə inkar etməklə onu qeyri-mütəşəkkil, kortəbii bir hadisə hesab edirlər. P.Monro tərbiyənin yaranmasını yalnız uşaqların böyükləri şüursuz surətdə təqlidində görürdü. İnsanın mənşəyi və tərbiyənin yaranması ilə bağlı dini təlimlərdə dəyərli fikirlər vardır.

İnsanın tərbiyə fəaliyyəti onun əmək fəaliyyətinin zəruri bir hissəsi olmaqla insanın öz nəsli davam etdirməsinə xidmət edir. Bu, əməyin nəticəsi olan yaxşı təhsil və tərbiyə almış insandır. Tərbiyə mənəvi istehsal sahəsinə aid olan məfhumdur. Tərbiyənin xüsusi fəaliyyət növü kimi meydana gəlməsi 35-40 min il əvvələ təsadüf edir. Tərbiyənin tamamilə bəsit xarakter daşdığı ibtidai icma dövründə uşağın tərbiyəsi, onun bəslənməsi və böyüdülməsində yaşlı nəslin qazandığı təcrübənin böyüyən nəsle verilməsindən ibarət idi. Tərbiyənin ən bəsit və sadə məqsədi ən sadə şəkildə yaşamağa və dünyanı dərk etməyə hazırlıqdan ibarət idi. İbtidai insanların tərbiyəsi kortəbii və sistemsiz idi. Bu dövrdə tərbiyənin inkişafına təsir göstərən amillərdən əsasını insanlar arasında maddi əlaqələrin genişlənməsi idi. Bu yolla əmək təcrübəsi bir adamdan başqasına, nəsildən-nəsilə ötürülürdü. Bu dövrdə uşaqların tərbiyəsi ümumi xarakter daşıyırdı, bütün uşaqlar kollektiv şəkildə tərbiyə olunurdular. Bu tərbiyə onları icmanın ümumi əmək həyatında müstəqil iştirak etməyə hazırlayırdı. Tərbiyədə fərq cinslərarası fərqə əsaslanırdı. Oğlanlar kişilərlə birlikdə ov etmək, balıq tutmaq və silah düzəltməkdə iştirak edir, qızlar isə qadınların rəhbərliyi altında paltar hazırlayırdılar.

Əmlak bərabərsizliyinin getdikcə güclənməsi, xüsusi mülkiyyətin yaranması, ibtidai icma quruluşunun dağılmasını sürətləndirdi. Bu zaman ailə cəmiyyətin iqtisadi və sosial özəyinə çevrildi. Qəbilədən fərqli olaraq uşaqların tərbiyə edilməsi vəzifəsi ailə üzvlərinin (ata və ana) üzərinə düşürdü. Ailə tərbiyə işi kütləvi şəkildə alırdı. Ailədə uşaqlar valideynlərin nümunəsində tərbiyə olunurdular. Ümumi, bərabər, nəzarəti olmayan icma tərbiyəsi silki - ailə tərbiyəsinə çevrildi. Ailələr arasındakı təbəqələşmə orada böyüyən uşaqların tərbiyəsində özünü biruzə verirdi. Müxtəlif

təbəqənin nümayəndələrinin – başçıların, kahinlərin, döyüşçülərin, icmanın digər üzvlərinin tərbiyəsində nəzərə çarpan fərqlər yarandı. Yüksək təbəqəyə məxsus ailələrdə uşaqlara tərbiyə məqsədyönlü və sistemli şəkildə verilirdi.

İbtidai icma dövrünün insanları təcrübənin ötürülməsi zamanı müəyyən didaktik üsullardan istifadə edirdilər. Tərbiyənin ilkin formaları bəsit və kortəbii xarakter daşıyırdı. Uşaqların əsas işi böyüklərin fəaliyyətini mexaniki surətdə təkrarlamaqdan ibarət idi. Tərbiyənin mütəşəkkil formalarının rüşeymləri meydana gəldi. Tədrisən tərbiyə işi xüsusi şəxslərin əlində cəmləşməyə başladı. Tərbiyənin müddəti qısa idi, 9 yaşdan başlayır, 11 yaşadək davam edirdi.

Kiçikyaşlı uşaqlar qadınların nəzarəti altında əmək vərdişlərinə yiyələnirdilər. Uşaqlar böyükləri təqlid etməklə vaxtlarının çoxusunu oyunda keçirirdilər. Onlar böyüklərin işində iştirak etməklə, hər gün onlarla ünsiyyətdə olmaqla tərbiyə olunur və öyrənirdilər. Uşaqlar böyüklərlə birlikdə əmək fəaliyyətinə, kollektiv əməyə və məişətə hazırlanırdı. Eyni zamanda onlar qəbilənin adətləri ilə, müvafiq mərasimlərin keçirilməsi qaydası ilə tanış olurdular. Uşaqlar özlərinin bütün vəzifələrini tamamilə bütün qəbilənin mənafeyinə və tələblərinə uyğunlaşdırırdılar. Ağsaqqallar və din xadimləri uşaqların müəyyən edilmiş qaydalara necə riayət etmələrinə nəzarət edirdilər.

Erkən ibtidai icma dövründə tərbiyənin təsiri aşağı səviyyədə idi. İcmanın kiçik yaşlı üzvlərinə nəzərə çarpacaq dərəcədə davranış sərbəstliyi verilir, sərt cəzalar tətbiq olunmurdu. Ən pis halda fiziki cəza veriləcəyilə qorxudulurdu. Sonralar vəziyyət dəyişdi, icmanın təbəqələşməsi və sosial ziddiyyətlərin artması tərbiyəni sərtləşdirdi. Fiziki cəza tez-tez tətbiq olunmağa başlandı.

İbtidai icma dövrünün sonunda indiki məktəblərin ilk rüşeymi olan “gənclər evi” yarandı. Burada uşaq və yeniyetmələrə əmək vərdişləri, bacarıqlar, mərasim ayinləri öyrədilirdi ki, burada başlıca tərbiyə forması oyun və məşğələlər idi. Ata xaqanlığı dövründə isə oğlanların tərbiyəsi bütünlüklə ağsaqqalların və kahinlərin ixtiyarına keçdi. Əmlak bərabərsizliyinin yaranması ilə bağlı kasıblar və varlılar ayrı-ayrı “gənclər evi”ndə tərbiyə almağa başladılar. 10-15 yaşına çatmış həm oğlan, həm də qızlar özünü böyüklərə təqdim etmə mərhələsindən keçirdilər. Oğlanlar ovçu,

əkinçi, döyüşçü üçün zəruri olan bilik və bacarıqlarını, qızlar isə ev təsərrüfatının idarə olunması ilə bağlı vərdişləri necə mənimsədiklərini nümayiş etdirirdilər.

İbtidai icma quruluşunun sonlarında ailə tərbiyəsi tərbiyə işinin geniş yayılmış formasına çevrildi, tərbiyənin məzmunu genişləndi və mürəkkəbləşdi. Tərbiyənin ümumiləşmiş kateqoriya olması. Tərbiyənin mahiyyəti, məzmunu, məqsədi, vəzifələri, tərkib hissələri, növləri, həyata keçirildiyi sahələr, iştirakçıları, mərhələləri, üsulları, qanunauyğunluqları, prinsipləri, təlimin tərbiyəvi imkanları, bu imkanların reallaşdırılması və s. məsələlər həmin kateqoriyaya daxildir. Bundan əlavə real həyatda tərbiyə ya əxlaq tərbiyəsi, ya əmək tərbiyəsi, ya fiziki tərbiyə və s. formada özünü göstərir. Yaxud, tərbiyə ailədə, uşaq bağçasında, tədris müəssisəsində və s. ictimai yerlərdə təşkil edilir. Tərbiyənin tərkib hissələrindən hər hansı biri, öz növbəsində xeyli sahələri əhatə edir. Məsələn, əxlaq tərbiyəsi, halallıq tərbiyəsi, insanpərvərlik tərbiyəsi, yaşlılara hörmət tərbiyəsi, vətənpərvərlik tərbiyəsi, təvazökarlıq tərbiyəsi, qənaətcillik tərbiyəsi və s. sahələri vardır. Bütün bu sahələrə görə deyirik: tərbiyə ümumiləşmiş kateqoriyadır.

Xarici ölkələrin pedaqoqlarına görə tərbiyə nə deməkdir? Suala cavab tarixən müxtəlif olmuşdur. Mütəxəssis alimlər tərbiyə kateqoriyasının mahiyyətini başqa-başqa istiqamətdə şərh etmişlər. Məsələn, ingilis filosofu, sosioloqu və pedaqoqu Spenserin fikrinə görə, gənc nəslin mövcud mühitə alışdırılması tərbiyə deməkdir. Öz fikrini inkişaf etdirən Spenser çalışmışdır ki, uşaqların yaşadıkları kapitalizm mühitinə uyğunlaşmalarına kömək göstərsin. Yaxud, məşhur alman pedaqoqu İ.Herbarta görə, tərbiyə məşqdən başqa bir şey deyil; tərbiyə uşaqların idarə olunması və prosesidir. Bu cəhətdən də o, tərbiyədə tərbiyə olunanlara təsir göstərəni fəal şəxs, tərbiyə olunan uşaqları isə təsir göstərilən passiv şəxslər hesab etmişdir. Bu səbəbdən də o, sübut etməyə çalışmışdır ki, uşaqlar böyüklərin sözlərinə sözsüz əməl etməlidirlər.

Azad tərbiyə nəzəriyyəsinin tərəfdarları, o cümlədən J.J.Russo əksinə düşünmüşdür ki, uşaqların təbiətinə uyğun gələn vasitələrlə onlara təsir göstərmək prosesi tərbiyədir. Onun əqidəsinə görə uşaqlara öyüd-nəsihət vermək, uzun-uzadı

izahat vermək, məruzə oxumaq, cəza vermək, məzəmmət etmək onların təbiətinə, mənliliyinə toxunmaq, şəxsiyyətin əleyhinə getmək deməkdir.

Praqmatizm (tərbiyə işində nəzəriyyəni yox, təcrübi işləri əsas götürənlər) pedaqogikasının ABŞ-da məşhur nümayəndəsi Con Dyui isbat etməyə çalışmışdır ki, həyat əhəmiyyətli əməli təcrübənin uşaqlar tərəfindən qazanılması prosesi tərbiyədir. Bu səbəbdən də praqmatizm pedaqogikasının tərəfdarları tərbiyə işində nəzəriyyəyə, əməli işin nəzəri əsaslarına, nəzəri məsələlərə laqeydlik göstərmişdir. Digər pedaqoji cərəyanlar da tərbiyə anlayışının mahiyyətinə dair öz mövqelərini bildirmişlər. Məsələn, eksistensializm (şəxsiyyətin formalaşmasında tərbiyəni inkar edənlər, irsiyyəti əsas hesab edən) pedaqogikasının tərəfdarları, o cümlədən Uayt Ceyms güman etmişdir ki, insan təbiəti dəyişməzdir, anadangəlmədir; guya hərislik, acgözlük, dalaşqanlıq, mənəm-mənəmlik, paxıllıq kimi keyfiyyətlər bu və ya digər dərəcədə hamıya xasdır. Guya bu cür keyfiyyətləri dəyişdirmək mümkün deyil. Buna görə də onlar tərbiyə işini şəxsiyyət üzərində zorakılıq kimi qiymətləndirirlər. Tərbiyə ilə bağlı tədqiqat tarixində tərbiyə məfhumuna tamamilə başqa yanaşmalar da mövcuddur. Elə mənbələr var ki, orada açıq-aşkar təlimi və təhsili tərbiyənin tərkib hissələri kimi nəzərdən keçirirlər. Məsələn, B.Lixaçov yazır: “İnsanın təlim və təhsili hissələr kimi tərbiyəyə daxildir”. Lixaçovun sonrakı mühakimələrindən belə bir nəticə çıxarmaq olur ki, iqtisadiyyat, istehsal münasibətləri, ideologiya, siyasət, din və s. ictimai şüur formaları da tərbiyədir.

Deməli ki, ətraf mühitin insan şəxsiyyətinə göstərdiyi təsiri həqiqi mənada başa düşülən tərbiyə kateqoriyasına aid etmək düzgün deyil. Nə üçün? Çünki, insan şəxsiyyətinə tərbiyəvi təsir məqsədyönlülüüyü, planlılığı ilə fərqlənir. Mühit amilləri də tərbiyəyə təsir göstərir. Lakin insanı əhatə edən mühit amillərinin ona təsiri məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil olmur, kortəbii və təsadüfi səciyyə daşıyır. Lakin bununla belə, mühit amillərindən, məsələn, heykəltəraşlıq və tarixi abidələrdən, mədəniyyət və incəsənət əsərlərindən, zövqlə salınmış parklardan və sairədən bir vasitə kimi gənc nəsildə şəxsiyyətin formalaşmasına məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil şəkildə istifadə etmək mümkündür. Bu halda həmin mühit amilləri tərbiyə vasitələrinə çevrilmiş olur. Bəzi mütəxəssislər, metodist alimlər tərbiyə deyəndə təlim

prosesindən, təhsildən kənarında cərəyan edən, necə deyərlər, xalis tərbiyəni, həyata keçirilən fərdi, qrup və ya kütləvi tədbirləri nəzərdə tuturlar. Bu cür mütəxəssislər unudurlar ki, tərbiyə həm də daha çox və daha müntəzəm təlim zamanı – dərstdə və təlimin digər təşkil formalarında həyata keçirilir.

Tərbiyə kateqoriyasının başa düşülməsində və şərhindəki bu cür qeyri müəyyənliyin səbəbini nə ilə izah etmək olar? Fikrimizcə bunun iki əsas səbəbi var. Əvvəla, tərbiyə kateqoriyası ilk baxışda adamlara çox sadə görünür, əslində bu kateqoriya xeyli mürəkkəb və çoxcəhətli kateqoriyadır. Bu, səbəblərdən biridir. İkincisi, tərbiyə və təhsil kateqoriyaları arasında fərqə nisbətən oxşarlıq xeyli üstünlük təşkil edir. Bu cəhət də əlavə olaraq mütəxəssisləri xeyli çaşdırmış, təhsilə nisbətən tərbiyə kateqoriyasının spesifik xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq işini xeyli çətinləşdirmişdir.

Tərbiyə kateqoriyasının mahiyyəti onun məqsədyönlülüyündə, planlılığında, mütəşəkkilliyində, şəxsin mənəvi aləminə və davranışına ünvanlanmasında, ətraf mühitə bağlılığında axtarmaq lazımdır.

Tərbiyənin davranışla əlaqəliliyi. Tərbiyə insanın davranışı ilə, ictimai yerlərdə özünü necə aparması ilə əlaqədar olur. Onun tərbiyəlilik dərəcəsi, adamlara münasibəti əməyə, cəmiyyətdə könüllü qəbul olunmuş birgəyaşayış qaydalarına, xalqın adət və ənənələrinə, dövlətin müəyyən etdiyi qanunlara, özünə münasibətdə təzahür edir.

Tərbiyənin məqsədyönlülüyü. Tərbiyə kateqoriyasını səciyyələndirən əlamətlərdən biri onun həmişə məqsədyönlü proses olmasıdır. Məqsədlər isə müxtəlif ola bilər: yaxın məqsədlər və uzaq strateji məqsədlər.

Tərbiyənin planlılığı. Gənc nəslin normal, əsil tərbiyəsi təsadüfdən-təsadüfə, necə gəldi aparılmır. Onun qarşısına qoyulmuş vəzifəni həyata keçirmək üçün müəyyən tədbir (tədbirlər) görmək lazım gəlir. Qarşıdakı tədbir ətraflı ölçülüb-biçilir, yəni planlaşdırılır. Tədbiri nədən başlamaq, onu necə, hansı ardıcılıqla davam etdirmək, bu işə kimləri cəlb etmək, tədbiri necə yekunlaşdırmaq haqqında aydın təsəvvür yaradılır. Belə olduqda tədbir istənilən nəticəni verir.

Tərbiyənin mütəşəkkilliyi. Göründüyü kimi hər iki sonuncu halda ifadə olunan mənəvi keyfiyyətlər cəmiyyətin xeyrinə, əməldə təzahür edən mənəvi keyfiyyətlər isə cəmiyyətin zərərinə yönəlmiş olur.

Tərbiyənin ətraf mühitlə bağlılığı. Tərbiyə iki cür mühitdə: mikromühitdə və makromühitdə cərəyan edir. Mikromühit deyəndə ailə şəraiti, uşaq bağçasının şəraiti, tədris müəssisəsinin şəraiti və s. nəzərdə tutulur. Cəmiyyətdə iqtisadi vəziyyət, sosial durum, ideoloji, siyasi, hüquqi, əxlaqi durum, elm, incəsənət, din və s. makromühit amillərinə aiddir. İstər mikromühit, istərsə də makromühit amillərində maddi və mənəvipsixoloji vəziyyət eyni olmur. Bu cür fərqli şəraitdə aparılan eyni tərbiyə işi müxtəlif nəticə verir. Məsələn, müxtəlif maddi və mənəvi-psixoloji xüsusiyyətlərlə səciyyələnən ailələrdə və ya tədris müəssisələrində eyni tərbiyə işindən istənilən nəticə əldə etmək qeyri-mümkün olur. Deməli, həm məhdud mənada, həm də geniş mənada başa düşülən mühit amilləri aparılan tərbiyə işinin səciyyəsini artırır da, azalda da bilər. Bu səbəbdən də tərbiyə işi ilə məşğul olan zaman mühitin necəliyini hökmən nəzərə almaq lazım gəlir.

Tərbiyənin məzmunu. Tərbiyə zamanı adamlara davranışla əlaqədar aşılana milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərin məcmuu tərbiyənin məzmununu təşkil edir. Bu cür mənəvi dəyərlər isə çoxdur.

Tərbiyənin məqsədi. Məqsədsiz aparılan tərbiyəni əslində tərbiyə adlandırmaq olmaz. Ümumiyyətlə məqsəd hər hansı işə, tədbirə, fəaliyyətə başlamazdan əvvəl adamın öz şüurunda yaratdığı, arzu etdiyi xəyali nəticədir. Tərbiyənin məqsədi isə tərbiyə işini həyata keçirməzdən əvvəl tərbiyəçinin şüurunda canlandığı xəyali nəticədir. Tərbiyə işinin məqsədi əvvəlcədən dəqiq ölçülüb-biçilməlidir. Tarixdən məlumdur ki, ictimai-iqtisadi quruluş dəyişdikcə tərbiyənin məqsədi də dəyişir. Məsələn, ibtidai-icma dövründə həyata keçirilən tərbiyənin məqsədi yaşlıların bacarıq və vərdişlərini gənc nəslə bilavasitə məişət əməyi zamanı, ov ovlarkən, balıq tutarkən, əkib-becərəkən aşılamaqdan ibarət olmuşdur. Yaxud, quldarlıq dövründə tərbiyə qulları itaətdə saxlamağa kömək edən fiziki və mənəvi keyfiyyətlərin qul sahiblərində formalaşdırılmasına xidmət etmişdir.

Tərbiyənin vəzifələri. Tərbiyənin vəzifələri hər bir halda tərbiyə olunanların yaş xüsusiyyətləri, fərdi və cinsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla konkretləşir. Çünki eyni mənəvi keyfiyyət (məsələn, əməksevərlik) haqqında məlumat, anlayış, təsəvvürlərin və bununla əlaqədar olan əməli bacarıq və vərdişlərin səviyyəsi müxtəlif yaş dövrlərində olan, başqa-başqa ailələrdə boya-başa çatan şəxslərdə eyni olmur. Hər bir mənəvi keyfiyyətlə əlaqədar bu cür müxtəlif səviyyə nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilən yaxın tərbiyə vəzifəsi daha tez, daha konkret nəticə verir. Milli pedaqogikaya görə, tərbiyənin uzaq, ali məqsədinə xidmət edən, habelə gənc nəsildə bu və ya digər milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərin səviyyəsinə uyğun gələn yaxın, xəyali nəticə tərbiyənin vəzifəsidir.

MÖVZU № 2. DÜNYA SİVİLİZASIYASINDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ HAQQINDA NƏZƏRİ-PEDAQOJİ FİKİRLƏRİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFI

PLAN:

1. Antik filosofların tərbiyə və insanın inkişafı haqqında fikirləri.
2. Qədim Şumer, Türk, Çin, Hindistan və Misir məktəblərində tərbiyə və təhsilin məzmunu.
3. Qədim Yunanıstanda tərbiyə və məktəb.
4. Qədim Romada tərbiyə və təhsil.

I. Yunanlar e.ə. II minillikdə unutduqları öz yazılarına bir daha qayıtmadılar. Onlar e.ə. IX əsrdə finikiyalıların əlifbasına sait səsi bildirən 2 işarə əlavə edib 24hərfdən ibarət yunan əlifbasını tərtib etdilər. Onlar mətni papirus, gil lövhə, üzərinə mum çəkilmiş taxta parçası üzərində stil adlanan metaldan düzəldilmiş ucu şiş çubuqla yazırdılar. Azad yunanların uşaqları 7 yaşından məktəbə gedirdi. Sənətkar və kəndli uşaqları ibtidai məktəbdə, dövlətli uşaqları 18 yaşınadək gimnaziyada oxuyurdu. Onlar Homerin, Hesiodun və başqa yazıçıların əsərlərini əzbər bilirdilər. Şagirdlərə şəkil çəkməyi, rəqs etməyi, mahnı oxumağı və lirada çalmağı, valideynlərinə və yaşlılara ehtiramla yanaşmaq qaydalarını öyrədirdilər. Qızlar və qullar oxumurdular.

Qədim Yunanıstanda teatra “böyüklər üçün məktəb” deyirdilər. Qədim yunanlar onlara qədər şərqdə yaranmış elmi mənimsədilər, təbiət üzərində müşahidələr apardılar. Bir çox ölkələrə səyahət etdilər və təbiət haqqında elmi inkişaf etdirdilər. E.ə. VII-VI əsrlərdə Milet şəhəri və Egey dənizinin şərqində yerləşən İoniya vilayətindəki şəhərlər elm mərkəzlərinə çevrildi. İoniya alimləri təbiət hadisələrini izah etməyə, onların səbəblərini öyrənməyə çalışır, dünyanın mənşəyini də izah etməyə cəhd göstərirdilər. Bir qrup alimlər təbiətin başlanğıcını suda, bəziləri havada, torpaqda, digərləri odda görürdülər.

E.ə. V əsrdə yunan elminin mərkəzi Afina idi. Burada **Demokrit (e.ə. 460-370)** İoniya alimlərinin işini davam etdirdi. O, belə bir fikir söyləmişdir ki, bütün dünya ən xırda zərrəciklərdən atomlardan ibarətdir. Demokrit insanlarda ruhun ölməzliyini inkar edirdi. O, dinin yaranmasının səbəbini insanların təbiət hadisələri qarşısında aciz qalmaları və qorxusu ilə izah edirdi. Demokrit materialist olduğuna görə onu cəzalandırmaq istəyirdilər. Demokritin ardıcılı **Hippokrat (e.ə. 460-377)** idi. Onun fikrincə, həkim xəstənin bədənində xəstəliyə qarşı müqaviməti artırmalıdır. Onun tibb elminin inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Həkimin mənəvi davranış normaları olan “Hippokrat andı” onun adı ilə bağlıdır.

Yunanıstanda tarix elminin əsası e.ə. V əsrdə qoyulmuşdur. Həmin dövrdə yunan tarixçisi **Herodot (e.ə. təqribən 490-425)** “Tarix” əsərini yazmış, Plateya vuruşmasına qədər olan dövr haqqında məlumat vermişdi. Bu kitab Yunanıstan, Ön Asiya və Misirin, o cümlədən, Azərbaycanın tarixini öyrənmək üçün qiymətli mənbədir. Bu əsərdə İran-yunan müharibəsində iştirak edən bütün xalqlar haqqında tarixi, etnoqrafik materiallar şərh olunmuşdu. Midiya əfsanələrini ilk dəfə Herodot yazıya almışdır. Kitabda Azərbaycan ərazisində yaşayan xalqlar barədə maraqlı faktlar var. Siseron onu “tarixin atası” adlandırmışdı.

Qədim Yunanıstanda meydana gələn pedaqoji nəzəriyyələrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların ailə tərbiyəsindən də bəhs edilib. Afina və Sparta tərbiyə sistemindən daha geniş istifadə olunub. Sparta tərbiyəsində hərbişəxsiyyətə geniş yer tutur, qul sahiblərinin uşaqları kiçik yaşdan qullara qarşı amansızlıq ruhunda tərbiyə

olunurdular. Bu məqsədlə uşaqların cəsurluq, amansızlıq, fiziki cəhətdən dözümlülük və s. ruhda tərbiyə olunmasına ciddi fikir verilirdi.

Qədim Yunan filosofları Platon və Aristotel də bu haqda öz fikirlərini söyləyiblər.

Platon (eramızdan əvvəl 427-347-ci illər) mühüm pedaqoji anlayışları, xüsusilə dini tərbiyə, ictimai quruluşun təlim-tərbiyə ilə əlaqəsi və s. anlayışları müəyyən edib. O, erkən yaşlı uşaqların vətəndaş kimi mövcud quruluş ilə bağlı olduğunu əsaslandırmışdır. Platon uşaq tərbiyəsində oyuna yüksək əhəmiyyət vermişdir.

Aristotel (e.ə. 384-322) qeyri-adi biliyə malik alim idi. Şərqdə Aristotələ Ərəstun deyirlər. O, bütün bilikləri ayrı-ayn sahələrə böldü, elmlərə ad verdi: botanika yunanca “bitki”, fizika-“təbiət”, politika-“dövlət” sözlərindən götürülmüşdür. Buna görə də ona birinci müəllim deyirlər. Aristotel hesab edirdi ki, Yer kürə şəklindədir, dünyanın mərkəzində yerləşir, Günəş və ulduzlar isə onun ətrafında fırlanır. Aristotel şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafı anlayışı yaratmış və buraya fiziki, əqli və əxlaq tərbiyəsini daxil edirdi. Təbiətə müvafiqlik tərbiyəsinə yüksək əhəmiyyət verməklə, məktəbəqədər tərbiyəni şəxsiyyətin inkişafında mühüm mərhələ hesab edirdi. O, 5 yaşdan sonra uşağı nağıl və oyunla məktəbə hazırlamağı mümkün hesab etmişdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün əsərlər yazmış romalı pedaqoq **Mark Fabi Kvintilian** “Orator tərbiyəsi haqqında” əsəri uşaqların məktəbəqədər dövründə tərbiyəsində mühüm rol oynamışdır. Bu əsər bir çox problemi, o cümlədən, məktəbəqədər tərbiyəni əhatə edir. O, uşaq tərbiyəsində ictimai mühitə yüksək əhəmiyyət vermişdir. Kvintilian uşağı məktəbəqədər dövründə sistemli şəkildə tərbiyə etməyi lazım bilir.

Zərdüştlük qədim və erkən orta əsrlərdə Azərbaycan, İran, Orta Asiya və bir sıra başqa ölkələrdə geniş yayılmış bir fəlsəfə, ədəbi abidə, pedaqoji fikir və din olmuşdur. Zərdüşt dininin müqəddəs dini kitabı “Avesta” (“Qanun”) adlanır. “Avesta”nın ilkin variantı bizə gəlib çatmamışdır. Bu kitabın yalnız müəyyən hissələri bəzi əlavələrlə, dəyişikliklərlə bizə gəlib çatmışdır.

Zərdüştün vətəninin Azərbaycan olduğu, onun Savalan dağının yanında, Duruca çayı sahilində doğulduğu, “Avesta”nın Azərbaycanda yazıldığı söylənir.

Mənbələrdən də məlum olur ki, islamiyyətin yayılmasına qədər Azərbaycanda Zərdüşt məktəbləri daha geniş fəaliyyət göstərmiş, atəşkədə və atəşgahlar Zərdüştlüyün həm ibadət yeri, həm də təlim, tədris mərkəzləri kimi fəaliyyət göstərmişdir. Bunlar da Azərbaycanda məktəb təhsilinin əsasını təşkil etmiş və təməl amillərdən olmuşdur. Bu dövrdə yüksək silkə malik olan şahzadələrin, rütbə sahiblərinin uşaqları Saray məktəblərində gənclərin təlim-tərbiyəsi ilə şahzadələr və yüksək səviyyəli müəllimlər məşğul olurdular. Bu məktəblərdə dövlət üçün kadrlar hazırlanırdı. Zərdüşt məktəblərində təlim “Avesta” duaları, ayinləri və nəğmələri ilə başlayırdı. Daha sonra əlifba və oxu təliminə keçilirdi. Məktəblərdə fiziki tərbiyəyə, uşaqların sağlam həyat tərzinə xüsusi diqqət yetirilir, “Avesta”nın “Xəstələnmə”, “Zəifləmə”- kimi çağırışları əzbərlədilir və ona əməl edilirdi. Xəstəlik, zəiflik, pislik Əhrimanın əməlləri hesab olunurdu. Ox atmaq, nizə tullamaq, üzmək, ov etmək, qurşaq tutmaq kimi fəaliyyətlər fiziki tərbiyənin əsas məzmununu təşkil edirdi. Ona görə də şərə qalib gəlmək üçün sağlam, təmizkar və qüvvətli olmaqla bərabər, məktəbdə dərin bilik almaq tələb edilirdi. Yazıb-oxumaq, bilik qazanmağın mühüm şərti hesab edildiyindən Zərdüştlükdə buna ciddi fikir verilir, uşaqların əqli qabiliyyətləri inkişaf etdirilirdi. Bununla əlaqədar prof. R.L.Hüseynzadə yazır: “Zərdüşt məktəblərində öyrədilirdi ki, insan həmişə mülayim, xoşxasiyyət, adil və xeyirxah, fitnə-fəsaddan, qəddarlıqdan, paxıllıqdan, yalançılıqdan uzaq olmalıdır. O, cəmiyyətin fəal üzvü kimi əkinçiliklə, maldarlıqla məşğul olmalı, bataqlıqları qurudub onun məhsuldar torpağa çevrilməsinə səy göstərməlidir.

Zərdüşt məktəblərində yetişən gənc nəslin mənəvi-əxlaqi tərbiyəsinə xüsusi diqqət və əhəmiyyət verilirdi. Belə ki, zərdüştlüyün əxlaqi ideali xeyirxahlıq, ədalət, yaxşılıq olduğundan Zərdüşt təlimində yaxşılıq və pislik anlayışı kəskin şəkildə qoyulur və bunların mahiyyəti açılır: “Anlayan adam gərək pisi deyil, yaxşını seçə” fikri irəli sürülür”.

Zərdüşt məktəblərində ibtidai təhsil 7 yaşdan 15 yaşa qədər davam edirdi. İbtidai təlim ilə məşğul olan müəllimə “Hirbod”, şagirdlərinə isə “Həvişt” deyilirdi. İbtidai təhsil səhər tezdən xüsusi mərasimdə və dua ilə başlayırdı. “Avesta” duaları dini ayin və mərasimlərin, nəğmələrin öyrədilməsi, əzbərləndirilməsi ibtidai təhsilin

əsas məzmununu təşkil edirdi. Ona görə də ruhanilər “Avesta” dualarında “Elm ilahəsi”ndən qüvvətli hafizə diləmişlər. Oğlan uşaqlarının 7 yaşı tamam oldandan sonra onlara müqəddəs köynək geyindirilir, onları münəccimlərlə bir sıraya üzü günəşə doğru düzüb dini “Avesta” ayinlərini əzbərlədirlər: “Mən vəd edirəm ki, Zərdüştlüyə sadıq olacam. Mən xeyirxah fikrə, xeyirxah sözə, xeyirxah əmələ inanıram.” Bundan sonra uşaqlara hədiyyələr verilirdi. Bu məşğələ gündə 5 dəfə təkrar edilirdi.

“Avesta”da insanların yüksək məqsədə, xoşbəxtliyə çatmasında müəllimin roluna yüksək qiymət verilməklə bərabər, həm də bunun əksi olaraq göstərilir ki, pis müəllim isə uşağın şüurunu, əqlini pozar, onu bədbəxt edər: “Pis müəllim şüuru korlar, sözün mənasını çətdirməz, aqlın inkişafını dayandırar, təlim-tərbiyə işini fəsada çevirər. Nəticədə həyatın təbii axınına və gözəlliyinə zərər yetirər”. “Avesta”da ataların vasitəsilə övlada verilən tərbiyəyə dair xüsusi fəsil ayrılmışdır. Həmin fəslin xülasəsində deyilir ki, təlim-tərbiyə varlığın bünövrəsi kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hər bir şəxs müəllim və tərbiyəçilərin vasitəsilə yazıb oxumağı öyrənməli, həm də özünün sağlamlığına ciddi fikir verməlidir. Yalnız bu yolla insanlar yüksək nailiyyətlər əldə edərlər.

Zərdüşt müəllimlərlə yanaşı, alimlərin də roluna yüksək qiymət verir: “Çalışın ki, alim ilə cahil arasında fərq qoyasınız. Alimlər həyatın yol göstəriciləridir”. “Avesta”da müəllim və şagird münasibətləri haqqında məlumatların verilməsi bu dövrdə Azərbaycanda digər məktəblərin, təhsil ocaqlarının, tədris müəssisələrinin olmasından da xəbər verir.

“Zərdüşt yüksək pedaqoji dəyərə malik müdrik fikirlər söyləmişdir ki, onlar “Avesta” kitabında öz əksini tapmışdır. “Avesta” insanları halal zəhmətə, vətənə sədaqətə, düzlüyə, şər qüvvələrə qarşı mübarizəyə səsləyir. “Avesta”da təsvir olunan mühit, günahlarını yuyan, xeyirxah ruhlara sədaqət nümayiş etdirən, dualar oxuyan adamların mənəviyyəti, həyatı olduqca ibrətamizdir. Bu təlimi öyrənməklə adamlar çətin vəziyyətlərdə Allaha dua etmiş, şər qüvvələri lənətləmiş, xeyirin və xeyirxahlığın himayəsinə sığınmışlar. “Avesta”da xeyir və şər anlayışları bir əxlaqi, mənəvi kateqoriya kimi nəzərdən keçirilir. “Avesta”da bütün kainatı, insanlığı,

xeyirxahlığı Hürmüz (Ahurə-Məzdə) idarə edir. Əhriman isə (Ahura-Manyu) şərin, bədxahlığın, hiylənin timsalıdır” (23,49-50). Zərdüştlük xeyirin şər üzərində, işığın zülmət üzərində qələbəsinə inam və etiqaddır. Gec-tez xeyir qələbə çalacaqdır. “Avesta”nın əsas ideyasında xeyirin şər üzərində qələbəsi ilk növbədə insanların xeyirli biliyindən, yaxşı düşüncəsindən və faydalı əməlindən irəli gəlir. Buna görə də “Avesta”da elm və biliklərə yiyələnmək, əqli tərbiyə, xeyirxahlıq əsas dini vəzifə hesab olunur. Bütün bunlar isə öz başlanğıcını üç müqəddəs kəlamdan alır: 1) Xeyirxah fikir; 2) Xeyirxah söz; 3) Xeyirxah əməl. Pedaqoji elmlər doktoru, prof. Ə.Ə.Ağayev “Avesta”da şəxsiyyətin tərbiyəsi məsələsinə toxunaraq yazır: “Avesta”nın müəllifi Zərdüştün (b.e.ə. 596-492) təliminə görə bu dünyada hər şey bir-birinə əks olan iki başlanğıca bölünüb: Xeyir və Şər başlanğıcına. Ümumiyyətlə, Azərbaycan pedaqoji fikrində şəxsiyyət tərbiyəsinin əsas mahiyyəti xeyir və şərin vəhdətini özündə birləşdirir...” Qədim Azərbaycan pedaqoji fikri şəxsiyyətin mahiyyətini xeyirdə-yaxşı düşünməkdə, yaxşı danışmağa (ünsiyyətdə) və yaxşı işlərdə (fəaliyyətdə) görür. Bu keyfiyyətləri özündə daşıyan şəxs əsl şəxsiyyət hesab edilir.

“Avesta”nın “Yəştə” adlı bölməsində “Çista” elm və bilik ilahəsi kimi göstərilmişdir. Zərdüşt “Çista” ilahəsinə xitabən belə demişdir: “Sən əgər irəlidə olsan, məni gözlə, əgər geridə qalsan özünü mənə çatdır”. Bununla Zərdüşt hər cür durğunluğun əleyhinə olaraq hamını fəaliyyətdə olub elm, bilik qazanmağa çağırmışdır. Buna görə də “Avesta”da elmə yiyələnmək əsas dini vəzifələrdən biri hesab edilmişdir. “Avesta”da təlim-tərbiyə məsələləri ilə bağlı göstərilir ki, təhsil almaq məqsədilə yanınıza kimsə gəlib sizə müraciət edirsə, o şəxsin kim olmasından asılı olmayaraq onu qəbul et və istədiyini ona öyrət.

“Avesta” dualarının birində valideyn Hürmüzdən “yaxşı rəftarlı, şüurlu övlad” diləyir. Demək, Hürmüzün oğlu hesab edilən Azərdən şüur və zəka istənilmişdir. Bu ifadələrdən məlum olur ki, Zərdüştlükdə əxlaqi, əqli tərbiyə əsas diqqət mərkəzində olmuşdur. Əqli tərbiyə isə təlim vasitəsilə həyata keçirilir. Təlim isə müəllimin rəhbərliyi və müşaiyəti ilə keçirilən pedaqoji prosesdir.

“Avesta”da mənəvi dəyərlər – xeyirxah fikir, xeyirxah söz və xeyirxah əməl üçlüyündə öz ifadəsini tapır. Burada əxlaqi-mənəvi proses üç mərhələyə bölünür. Əvvəlcə xeyirxah fikir yaranmalı, sonra bu fikir sözdə ifadə edilməli və nəticədə xeyirxah əməldə özünü göstərməlidir. Bu üç mənəvi keyfiyyət ailə münasibətlərində, icmada və vilayətdə hər zaman öz əksini tapmalıdır. “Avesta”da deyilir ki, “Tərbiyə həyatın ən zəruri sütunu hesab edilməlidir. Hər kəsi elə tərbiyə etmək lazımdır ki, o, oxumağı, yazmağı bacarmaqla yüksək pilləyə qalxa bilsin.”

“Avesta”da tərbiyə məsələləri maddi və mənəvi təmizliyə əsaslanır. Yəni 1) fiziki təmizlik (bədən, geyim, ev-eşik təmizliyi); 2) mənəvi təmizlik (əqidə və əməllərin saflığı). Burada insanın həm bədəninin təmizliyi, ev-eşik, geyim təmizliyi, həm də mənəvi təmizlik – yəni insanın daxili təmizliyi nəzərdə tutulur. “Avesta”da insana qiymət, insan şəxsiyyəti yüksək dəyərləndirilir, onun ağına, yaxşı əməllərinə inam, xeyirxahlığa çağırış, günahsız, pak yaşamaq anlayışı təlqin edilir. “Yəsnə”nin 19-cu bəndində deyilir: “Uğurlu düşüncə nədir? Müqəddəs kəlam. Uğurlu əməl nədir? Müqəddəs yaranmışları üstün tutaraq onlara sitayiş etmək.” 33-cü bənddə bu fikir daha da inkişaf edir: “Yalan din əleyhinə öz sözü, düşüncəsi və əməli ilə mübarizə edənlər, eləcə də öz adamlarına yaxşılıq öyrədənlər Ahura Məzdanın istədiyini yerinə yetirmiş olurlar.” Burada “Xeyirxahlıq”, “Yaxşılıq” bir əxlaqi kateqoriya kimi xeyirxah idrak və xeyirxah fikirdən irəli gəlmişdir. Ona görə də Zərdüşt insanları fikrində, sözündə, əməlində xeyirxahlığa, yaxşılığa çağırır. “Avesta”da insanlar öz millət və irqlərinə görə deyil, onların dinə olan münasibətlərinə görə 2 yerə (imkanlılar və imkansızlar) ayrılırlar. Burada göstərilir ki, dünyanın sonunda hər kəs öz əməllərinə, əqidəsinə görə cavab verəcəkdir. Ona görə də insanın düşüncəsindən irəli gələn söz və əməl xeyirli və faydalı olmalıdır.

Zərdüşt “əkinin və bol məhsullu tarlanın da, gözəl ailənin” də əsasını düzlük və gözütoxluluqda görürdü. Bunların hər ikisi insanı nəfsə qalib gəlməyə, intizamlı və mütəşəkkil olmağa sövq edir. “Avesta”da insanları zəhmətə, əməyə, müqəddəs yola dəvət, düzlüyə, doğruculuğa qüvvətli təlqin vardır: “Kim taxıl səpir, məhsul becərsə, o, möminlik, düzlük, doğruculuq, təmizlik əkib becərir, həyata, insanlara xoşbəxtlik və səadət gətirir.” Zərdüşt kəlamlarında pəhrizkarlıq düzlük və

doğruçuluğun əsası kimi tələqin edilir: “Düzlüklə pəhrizkarlıq birləşəndə əsl insanlıq cüvələdir. Gəlin hamımız üz tutub bu səmtə yollanaq”.

Beləliklə, deyə bilərik ki, Zərdüşt məktəbləri Azərbaycan məktəb təhsilinin təşəkkülündə, inkişafında mühüm mərhələni təşkil etmiş və Zərdüştün müqəddəs kitabı “Avesta” insanların mənəvi, əxlaqi keyfiyyətlərinin formalaşmasında, inkişafında və təkmilləşməsində böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir ki, bu da Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixinin mühüm qolunu təşkil etməkdədir.

II. Zaman keçdikcə Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da yüksəlmiş, ölkə ərazisində daha təkmil və daha geniş əraziləri əhatə edən yeni dövlətlər yaranmışdır. Eramızdan əvvəl I minillikdə - bizim eramın I minilliyinin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarında Manna, İskit (Skit, Skif) şahlığı, Atropatena və Albaniya kimi qüvvətli dövlətlər yaranmışdır. Bu dövlətlər Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi mədəniyyətinin, maarifinin daha da yüksəlməsində, ölkənin iqtisadi-mədəni tarixində mühüm rol oynamışlar. Manna quldarlıq dövləti idi. Burada maldarlıq, atçılıq, incəsənət, memarlıq sürətlə inkişaf etmişdi. Sənətkarlar qiymətli metallardan müxtəlif əşyalar hazırlayırdı və onların hazırlanmasını da gənc nəsllə öyrədirdilər. Manna uşaq və yeniyetmələrin tərbiyəsində bütpərəstlik ayin və mərasimlərinin, meydan tamaşalarının, qəbilə və tayfa adətlərinin müşahidəsi, habelə böyüklərin maddi nemətlər əldə etmələri təcrübələrinin öyrənilməsi mühüm tərbiyəvi əhəmiyyət kəsb edirdi. Uşaqlar böyüklərdən öyrənir, təlim və tərbiyə alırdılar. Manna sənətkarlarının zəngin şifahi xalq ədəbiyyatı – ağız ədəbiyyatı da olmuşdur. Bu xalqın müxtəlif məzmunlu nağılları, dastanları, müxtəlif janr şeirləri, bayatıları olmuşdur ki, bu ədəbiyyat nümunələri gənc nəslin mənəvi tərbiyəsində demək olar ki, dəyərli pedaqoji əsərlər sayıla bilər. Əlimizdə o dövrün ədəbiyyatına dair nümunələr olmasa da qədim alimlərin yazılarından onlar barədə müəyyən məlumat, təsəvvür əldə etmək mümkündür. Qədim yunan tarixçiləri yazırlar ki, Manna şahlarının saraylarında şairlər olmuşdur ki, onlar mövzularını, öz şeirlərini milli, şifahi xalq dastanları və rəvayətlərindən almışlar.

Atropatena ilə bərabər Azərbaycanın şimalında Albaniya dövləti də mövcud idi ki, mərkəzi əvvəlcə Qəbələ, sonra Bərdə şəhəri olmuşdur. Albaniya dövründə

Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi, maarif və mədəniyyəti xeyli yüksəldi. Alban hökmdarları ölkənin dünyəvi və dini başçısı hesab olunurdular.

Misirdə yazı e.ə. IV minilliyin sonlarında meydana çıxmışdır. Müxtəlif dövrləri əks etdirən Misir yazı abidələri indiyə qədər qalmaqdadır. Misirdə də ilk yazı növü şumerlərdə olduğu kimi piktoqrafiya, yəni şəkli yazı olmuşdur. Burada yazılar əsasən papirus üzərində cızılırdı ki, bu da onlar üçün kağızı əvəz edirdi. Yazı "lövhəsi" düzəltmək məqsədilə misirlilər papirusun qabığına hissə-hissə kiçik zolaqlarla kəsir, sonra onları sıra ilə bir-birinə yapışdırırdılar. Papirus hissələrinin uzunluğu bəzən 40 metrə çatırdı. Yazılmış papirusu burur və iplə bağlayırdılar. Misir yazısı qarışıq yazı hesab olunur. Bu yazıda 700 işarə ilə yanaşı, 21 heroqlif də vardır ki, onlar ayrı-ayrı hərfləri ifadə edirlər. Misir yazılarını ilk dəfə 1822-ci ildə fransız alimi Şampolon oxumuşdur. Misir yazısını öyrənmək olduqca çətin idi. Məktəbdə oxuyan şagirdlər sərbəst və asan yazmağı 5-6 il müddətinə öyrənirdilər. Təlim prosesində şagirdləri müxtəlif şəkildə cəzalandırırdılar. Baxmayaraq ki, məktəblərdə oxuyanlar varlıların və adlı-sanlı adamların övladları idi, mirzəlik çox hörmətli sənət hesab olunduğundan valideynlər bu münasibətə (övladlarının mirzələr tərəfindən cəzalandırılmasına) pis yanaşmırdılar. Papiruslardan olan Misir dəftərlərinin kənarlarında çox vaxt belə bir atalar sözü yazılırdı: "Uşağın qulaqları belindədir, ancaq döyüldüyü zaman qulaq asır". Misir yazı sistemi təkmilləşdikcə, onun dil quruluşu da minilliklər ərzində dəyişmişdir. III-VII əsrlərdə qədim Misir dili artıq ölü dillərdən hesab olunurdu. Həmin dövrdə Misirdə çipti dilindən istifadə olunurdu. VII əsrdən başlayaraq ərəb dili yayılmağa başlanmışdır (İslamla bağlı). Hazırda Misir ərazisində dörd milyon yerli çipti yaşayır. Onlar xristian olsalar da, ərəb dilində danışıq, ancaq öz ibadətlərini çipti dilində edirlər.

Qədim Çində həm ibtidai, həm də yuxarı dərəcəli dini səciyyəli fəlsəfi məktəblər olmuşdur. Çində ilk məktəblər b.e.ə. III minillikdə meydana gəlmişdir. Onlar syan (yaşlıların gəncləri öyrətdikləri yer) və syuy (gənclərin silah işlətməyi öyrəndikləri yer) adlanırdı. Çində təlimin əsas məqsədi heroqlif yazının öyrədilməsindən ibarət idi. Tərbiyənin əsas yeri ailə ənənələri tutur, hər bir ailədə həyat əsrlər boyu formalaşmış adət və təsəvvürlərin təsiri ilə davam edirdi. Belə hesab edirdilər ki, hər

bir evin öz himayədarı var. Çində əsrlər boyu bilikli, nəzakətli, özünü dərk edən, qəlbində sülh və harmoniya yaratmağı bacaran insan təbiyəsini nəzərdə tutan pedaqoji ideal formalaşmışdır. Təvazökarlıq, böyüyə hörmət, müəllimə itaət yüksək mənəvi dəyərlər kimi təbliğ edilirdi. Həmin məktəblərdə böyük yazıçıların və şairlərin əsərləri, əxlaq və fəlsəfə, bəzən də nücum elmi öyrədilirdi. Qədim Çində yüksək mədəniyyət və xüsusilə heroqlif yazıları öz təsirini qonşu xalqlara, I növbədə Hindistana, Misirə və başqa ölkələrə də göstərmişdir.

Qədim Hindistan tarixi iki əsas dövrə bölünür: dravidari və buddizm. Burada b.e.ə. III minillikdə mövcud olmuş mədəniyyəti protodraivit və dravidlər yaratmışlar. Məktəb təhsili o dövrün mədəniyyət mərkəzi olan Harappa şəhərində meydana gəlmişdir. Burada təhsil haqqında ən qədim sənəd (upanişadlar) b.e.ə. VIII-VII əsrlərə aid edilən müqəddəs nəsihətlər hesab olunur. Hindlilərin qədim eposu olan “Mahabharata” dastanında krişna cəsur döyüşçü kimi təsvir olunur, xeyir naminə ədalətli döyüş aparır, hərbi bacarıq və qabiliyyət nümayiş etdirir. Digər qəhrəman Rama da Krişna kimi ideal tərbiyənin daşıyıcısıdır. O, alimlikdə, tərbiyədə və müdriklikdə hamını ötüb keçmişdir. Həmişə yaxşılıq edərək heç vaxt loğalanmaz, başqalarında nöqsan axtarmazdı. Bhaqavadqita (b.e.ə. I minillik) qədim hindlilərin müqəddəs, eyni zamanda tədris kitabı idi. Bu kitabda tərbiyə və təhsilin məzmunu ilə bağlı nümunələr verilirdi. Bu kitab müdrik müəllimin öz şagirdi ilə söhbəti formasında yazılmışdır. Burada müəllimlərin evində təlim qaydası çox hallarda ailə münasibətləri tipində qurulurdu: şagird ailənin üzvü hesab edilirdi, təhsil almaqla yanaşı, birgə yaşayış qaydalarını da mənimsəyirdi. Tədris məşğələləri keçmək üçün xüsusi bina yox idi. Təlim açıq havada keçirilirdi. Müəllimin evi - qurukula təlim almaq üçün ən münasib yer idi. Sonralar ailə məktəbləri yarandı ki, burada gənclərə şifahi yolla bilik verilirdi. Şagirdlər veda mətnləri dinləyir, əzbərləyir və təhlil edirdilər. Təlim səs-heca üsulu ilə aparılırdı. Hindistanda palma yarpaqları üzərinə yazırdılar ki, bunları da çox az müddət saxlamaq mümkün idi. Ona görə də yazıya nisbətən şifahi sözə daha çox üstünlük verilirdi. Şifahi şərh biliklərin verilməsində daha etibarlı üsul hesab olunurdu. Vedaların əsas hissəsi arxaik dildə səslənirdi. Buna görə də təlim fənləri sırasında qrammatika, fonetika və etimologiya xüsusi yer

tuturdu. Şagirdlərin vəzifələri təkcə vedaları əzbərləməklə bitmirdi, onlar ev işlərinə kömək etməli, pəhriz saxlamalı, nəfslərini boğmalı idilər.

Tərbiyənin və məktəb təhsilinin inkişafında buddizmin mühüm rolu olmuşdur. **Buddizm təliminin əsasını 4 “nəcib həqiqət” təşkil edirdi.** 1) Həyat özü şərdir, çünki əzab-əziyyətlə doludur; 2) əzab-əziyyət səbəbsiz deyil, bu kef çəkmək, hakimiyyətə, aqalığa və var-dövlətə sahib olmaq arzusundan doğur; 3) Əzab-əziyyətə son qoymaq üçün arzu və nəfsdən imtina etmək lazımdır; 4) Əzab-əziyyətə son qoymaq üçün insan özünü mənəvi cəhətdən təkmilləşdirməli, pis hərəkətlərdən çəkinməli, arzularını boğmaq üçün daxili müvazinətini itirməməli, düz danışmalı, yalan və böhtandan imtina etməli, pak əməl sahibi olmalıdır.

Qədim Hindistanda mütəşəkkil tərbiyə və təlim uzun bir inkişaf yolu keçmiş, təlim proqramı tədricən praktik həyata yaxınlaşmış, nisbətən sadələşdirilmiş, təhsilə cəlb olunanların sosial dairəsi genişlənməmişdir. Burada elmin müxtəlif sahələri inkişaf etmişdi. Riyazi biliklər sahəsində müəyyən nailiyyətlər qazanılmışdır. 1-9 rəqəmlərini hindlilər kəşf etmiş, Pifaqor teoremini bilmişlər.

“Oğuznamə”lər yetişən gənc nəslimizdə milli mənlilik, milli özünüdərk, milli müstəqillik təfəkkürünü və şüuru formalaşdırır, insanlarımızda milli dövlətçilik, vətən, millət sevgisi, böyüklərimizə, ulularımıza hörmət tələb edir. “Oğuznamə”lərdə ulu babalarımızın həyat tərzi, adət-ənənələri, Oğuz xaqanı və Oğuz bəylərinin qəhrəmanlıq səhifələri əks etdirilmişdir. Bu mənəvi abidə qədim və erkən orta əsrlər dövrünə aid olub nəsillərin təlim və tərbiyəsində, yaşayış tərzində, ədəb-ərkanında mühüm rol oynamış və ümumtürk pedaqoji fikrinin formalaşmasına, inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir”

“Oğuznamə”lər bütün dövrlərdə xalqın qiymətli tərbiyə vasitəsi, yaradıcı insanların müraciət mənbəyi olmuş və xalq pedaqoji fikrinin formalaşmasında, etnopedaqogikanın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Mənəvi abidələrimiz sırasında, pedaqoji fikrin inkişafında xalqımızın ən qədim mənəvi abidəsi olan **“Kitabi-Dədə Qorqud”**un son dərəcə əvəzsiz yeri vardır. Dastanda əxlaq tərbiyəsinin mühüm tərkib hissəsi olan vətənpərvərlik, yurd sevgisi əsərin əsas ideyasını təşkil edir. Bu ideya isə qədim oğuz türklərinin qəhrəmanlıq

şücaətlərindən süzülüb gəlməkdədir. Dastanda yetişən nəsildə Vətənə məhəbbət tərbiyəsi üçün ilk növbədə onlara vətəni tanıتماğa və sevdirməyə yön verilir. Qəhrəmanlıq səhnələri ilə zəngin olan dastanda xalq təfəkkürünün elimizin qəhrəmanlığına, ailəyə, qadına, bəyə, ozana, düşməne münasibətləri əsasında özünü göstərir. Sərt mübarizə yolları oğuz qadınlarını mətinləşdirmiş, ərənlər də özləri kimi qəhrəman, dəyanətli həyat yoldaşı seçirlər.

Dastanda ad vermə mərasimi qəhrəmanlıq, igidliklə bağlı olub, böyük tərbiyəvi əhəmiyyət daşıyır. Burada oğuz adətinə görə oğlan uşaqları doğularkən deyil, haq etdikləri işinə görə, qəhrəmanlığına görə ad verilir. Bu cəhətdən oğuz elində yaxşı ad qazanmaq üçün yaxşı işlər görmək lazımdır. Dastanda oğuzlar həyatın bütün sahələrində əxlaqi davranış və rəftarlarında igidlik, qorxmazlıq, cəsurluq və düzlük nümayiş etdirirlər.

“Kitabi-Dədə Qorqud”un hər bir boyu elə-obaya, ata-anaya ülvi məhəbbətin canlı salnaməsidir. Burada ailə şərəfini, namusunu qorumaq, ocağa dərin bağlılıq, ana və qadın ləyaqətinə dərin hörmət, ata ehtiramını saxlamaq, ailə tərbiyəsi ilə bağlı çox qiymətli, ibrətamiz nümunələr və ifadələr vardır. Oğuzlarda anaya məhəbbət tərbiyəsi ən müqəddəs iş hesab edilmişdir. Dastanın boylarında ana haqqı tanrı haqqı ilə bərabər tutulur.

Dastanda ailə münasibətləri, qohumluq əlaqələri yüksək əxlaqi keyfiyyətlər əsasında qurulur. Qadın ailəni quran, yüksəldən, onu dağılmaqdan qoruyan, bu yolda qəhrəmanlıqlar göstərən, əxlaqi dəyərləri, ərinə sədaqəti və məhəbbəti ilə böyük tanrını güzəştə getməyə razı salan həyat yoldaşdır, anadır... Dastanda ər-arvad məhəbbəti, valideyn-övlad münasibətindən də üstün verilmişdir. Dastandan aydın görünür ki, ailənin tamlığı üçün müstəqil uşaq sahibi olmaq gərəkdir. Oğuz elində əxlaq, tərbiyə, ədəb-ərkan, böyük-küçik münasibətləri ali insani keyfiyyətlər, mənəvi mədəniyyətdir. Bütün dastan boyu əxlaqi keyfiyyətlərin təntənəsi müşahidə edilir. Yaşlı nəsil – ulular da, atalar da, gənclər də, yeniyetmələr də yüksək əxlaqi üstünlüyə malikdir, bunun üçüncəmiyyətdə bütün imkanlar var: ənənəvi davam edib gələn qayda-qanunlar, azad sevgi, sevib-sevilmək, axtarib bəyənmək, seçmək, sınaqdan keçirmək - hər şey yüksək insani səciyyədir. Lakin bütün bunlarla bərabər oğuz eli

nadürüslərdən də xali deyildir. Belələrinə qarşı, şər qüvvələrə qarşı mübarizə dastanda daha kəskin şəkildə qoyulmuşdur. Əxlaqın aliliyi pozulsa, bu oğuz elinə çox ağır oturur, fəlakət törəyər, başına müsibətlər gələr.

III. Dünyada diqqəti ən çox cəlb edən məktəblər sırasında Qədim Yunanıstan tərbiyə, məktəb və pedaqoji fikrinin adını çəkə bilərik. Qədim Yunanıstan ərazisində bir çox xırda quldar dövlətlər olmuşdur. Bunlardan ikisinin tərbiyə sistemi diqqəti daha çox cəlb edir: 1) Sparta tərbiyə sistemi; 2) Afina tərbiyə sistemi.

1. Sparta əkinçilik ölkəsi idi. Orada qul əməyi əsas yer tuturdu. Qullar amansızcasına istismar edilirdilər; ona görə də bəzən üsyan edir, sahibkarlarına divan tuturdular. Bu səbəbdən Spartada tərbiyənin əsas vəzifəsi quldar uşaqlarından möhkəm, dözümlü döyüşçülər və itaətkar qullar hazırlamaq idi.

Tərbiyə müəssisələri dövlətin himayəsində idi. Qulların uşaqları 7 yaşından bu tərbiyə müəssisələrinə toplanır və 18 yaşa qədər dövlət nəzarətçisinin rəhbərliyi altında tərbiyə alırdılar.

Əxlaqi və siyasi tərbiyə xüsusi təşkil olunmuş müsahibələr yolu ilə verilirdi. Uşaqlar qısa və lakonik cavablara alışdırılırdılar.

18 – 20 yaş arasında gənclər efəblər qrupuna daxil olur və hərbi təcrübə keçirdilər. 20 yaşından 30 yaşadək tam hüquqlu legion olurdular. Spartada qızların da hərbi – fiziki tərbiyəsinə böyük diqqət yetirilirdi. Oğlanlar müharibədə olduğu zaman qızlar daxili asayiş qorunmalı və qulları itaətdə saxlamalı idilər.

Beləliklə, Spartada tərbiyə tam dövləti səciyyə daşıyırdı. Orada dini, sərt fiziki və hərbi tərbiyə əsas yer tuturdu. Savad təliminə - təhsilə isə kifayət qədər diqqət yetirilmirdi.

2. Afina tərbiyə sistemi Spartadakından əsaslı surətdə fərqli idi. Əkinçilik, sənətkarlıq və ticarətin inkişafı nəticəsində quldarlar daha da varlanmış, xırda mülkiyyətçi kəndlilər isə müflisləşərək iş dalısınca şəhərlərə üz tutmuşdular. Onlara **azad vətəndaşlar** deyilirdi. Varlıların balalarından ahəngdar inkişaf etmiş şəxslər yetişdirmək qarşıya məqsəd qoyulmuşdu. Azad vətəndaşlar isə peşə və sənətlə məşğul olurdular; müəllimlik də bu sıraya daxil idi.

Oğlanlar 7 yaşından məktəbə gedirdilər. Qızlar isə tərbiyələrini ailədə davam etdirir, ev işlərinə alışdırılırdılar. Müəllimlər hakim təbəqəyə mənsub olmasalar da onlardan istifadə edilirdi.

Uşaqlar 7 yaşdan 13-14 yaşadək **qrammatika və kifara** musiqi məktəblərində təlim alırdılar. Məktəblər ayrı - ayrı adamlar tərəfindən açılır və pullu olurdu. Aşağı təbəqənin uşaqları müstəsna halda oxuya bilirdilər.

13 -14 yaşdan sonra uşaqlar iki -üç illik idman (palestra) məktəbinə gedirdilər. Orada yeniyetmələrə beş bacarıq: qaçmaq, hoppanmaq, güləşmək, ox atmaq, üzmək öyrədilirdi. Dövlətli gənclər fəlsəfə, siyasət və ədəbiyyatı öyrənmək və dövləti idarə işlərində çalışmaq üçün gimnaziyaya daxil olurdular; burada idman məşğələləri də davam etdirilirdi.

18 -20 yaşda isə Spartada olduğu kimi, efəbiya – hərbi və mülki təcrübə keçirdilər. Bu müddətdə onların siyasi hazırlığı da davam etdirilirdi. Təhsil pullu, məktəb isə xüsusi olduğu üçün aşağı təbəqə əməklə məşğul olur, atalarından onun sənətini öyrənirdilər. Ata öz peşəsini uşağa öyrətməsə, dövlət qanunu ilə övladının gələcək maddi qayğısından məhrum edilirdi.

MÖVZU № 3. Y.A.KOMENSKİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ NƏZƏRİYYƏSİ

PLAN:

1. Y.A. Komenskinin pedaqogika elminə gətirdiyi yeniliklər.
2. Y.A.Komenskinin məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəsi.
3. Y.A.Komenski uşağın tərbiyəsində ailənin rolu haqqında.
4. Y.A.Komenskinin “Böyük didaktika” və “Ana qucağı məktəbi” əsərlərinin elmi-pedaqoji əhəmiyyəti.

I. Pedaqogika elminin inkişafında böyük xidmətləri olan **Y.A.Komenski** (1592-1670) bütün mənalı həyatını insanların tərbiyəsi məsələsinə həsr etmişdir. Ömrü boyu narahat həyat keçirən otuz illik müharibədən əzab və əziyyət çəkən, övladlarını,

əlyazmalarını belə itirən, insanları bəladan xilas etməyə çalışan Y.A.Komenski özünə Amos (insanları bəladan xilas edəcək peyğəmbər) təxəllüsünü seçmişdir.

Çex pedaqoqu Yan Amos Komenski dünya pedaqoji fikrinin və məktəb sisteminin inkişafı və təkmilləşməsinə böyük təsir göstərmişdir. Leybnitsin fikrincə, Komenskinin pedaqoji elmin inkişafında xidmətlərini Dekart və Bekonun fəlsəfənin, Kopernikin də astronomiyanın inkişafında göstərdikləri ilə müqayisə etmək olar.

Komenski həm də didaktika elminə gətirdiyi yeniliklərlə məşhurdur. Dərs ili, onun rüblərə bölünməsi, sinif dərs sistemi, şagird biliyinin qiymətləndirilməsi və qeydə alınması, dərs gününün müddəti, ibtidai təhsilin altı yaşdan başlanması və s. kimi bu gün də əhəmiyyətini saxlayan yeniliklər görkəmli pedaqoqun adı ilə bağlıdır.

XVII əsrdə yaşamış çex pedaqoqu Yan Amos Komenski (1592-1670) pedaqogikanı **təbiətə müvafiqlik prinsipi** əsasında qurur. Onun fikrincə, insan təbiətin bir hissəsi olduğundan onun tərbiyəsi də təlimi də təbiətin qaydalarına tabe olmalıdır. Məktəb bütün qaydalarını dəqiq olaraq təbiətdən götürməlidir. Komenski yazırdı ki, insan əqli bütün şeyləri yüksək səviyyədə dərk edə bilər. Bununla bağlı Y.A.Komenski aşağıdakıları yazırdı: “Mənimsənilmə üçün nəzərdə tutulmuş hər bir şey yaş səviyyələrinə görə elə bölünməlidir ki, onların burada əldə edilməsi hər bir yaş dövründəki qavrayış üçün mümkün olsun”.

Komenski tərəfindən irəli sürülmüş tərbiyənin təbiətə uyğunluğu ideyası sonralar böyük pedaqoji nəzəriyyəçilər Russo, Pestalotsi, Disterverq və başqalarının yaradıcılığında da xüsusi yer tutmuşdur. Komenski qeyd edirdi ki, insan təbiətin bir parçasıdır və o, bitkilər, heyvanlar aləmində cərəyan edən ümumi qanunlarla fəaliyyət göstərir. Komenskiyə görə, “məktəbin dəqiq quruluşunu təbiətdən öyrənmək lazımdır”. Onun “Real aləm şəkillərdə” adlı kitabı bir çox ölkələrdə 150 il dərs vəsaiti kimi istifadə olunub. Böyük alman şairi Höte dərs aldığı həmin kitabı “nümunəvi kitab” adlandırmışdı.

Y.A.Komenski tərbiyənin roluna çox yüksək qiymət verərək deyirdi ki, tərbiyənin gücü ilə istənilən uşaqdan insan yaratmaq olar.

Y.A.Komenski elmdə əyaniliyi çox yüksək dəyərləndirirdi. Didaktikanın “qızıl qaydası” adlanan bu nəzəriyyəyə görə, hisslərlə dərk olunan hər şeyi hisslərə,

görünəni gözlərə, eşidiləni qulaqlara, qoxunu buruna, dadı damağa həvalə etmək lazımdır. Əgər bu və ya digər təlim materialını bir neçə üzvün iştirakı ilə dərk etmək mümkündürsə, buna da imkan yaradılmalıdır.

II. Bütün həyatını xalqın maariflənməsinə həsr edən Komenski **məktəbəqədər tərbiyə məsələlərinə** ciddi fikir vermişdir. Onun fikrincə tərbiyə işinə uşaq hələ anadan olmamışdan başlamaq lazımdır. O, məktəbəqədər tərbiyə haqqında fikirlərini “Ana qucağı məktəbi” adlı əsərində şərh etmişdir. əsər həcmcə kiçik, məzmunca çox böyükdür, o ana qucağı məktəbini gənc nəslin tərbiyəsində mühüm mərhələ hesab edirdi. Uşaqların tərbiyəsində bu mərhələdən başlamaq iki cəhətdən: uşaqları pis adət və vərdislərdən qorumaq və gələcək tərbiyəni düzgün təşkil etmək üçün faydalıdır. Doğrudur, məktəbəqədər tərbiyə haqqında hələ yeni eradan əvvəl (427-347) görkəmli yunan filosofu Platon maraqlı fikirlər söyləmişdir. Komenski Platonun həmin fikirləri ilə tanış idi. Lakin, Platon uşaqların tərbiyəsində ailənin rolunu inkar edir və deyirdi ki, ailədə uşaq düzgün tərbiyə oluna bilməz. Platon uşaq doğulan kimi onu alınıb körpələr evinə verilməsini tələb edirdi. Məlumdur ki, Platon dövründə spartalılar yeni doğulan uşaq sağlam və gümrah olduqda onu götürüb, zəif və xəstə olduqda isə onu məhv edirdilər.

Uşaq dünənki hadisəni xatırlayırsa, bu gün, keçən il, iki-üç il bundan əvvəl olmuş hadisəni dumanlı bilirsə, deməli, tarixə aid müəyyən anlayışları mənimsəmiş olur.

Y.A.Komenskiyə görə, uşaqlar fəaliyyətlə, ağıl və dillə bağlı olan incəsənət, dialektika, riyaziyyat, musiqi, bir neçə əl işləri və fiziki təmrinləri bilirlər.

İlk altı ildə uşaq sual verib cavab almağı bacarmalıdır. Bu dövrdə riyaziyyatın əsaslarından çoxu, azı, enli, ensizi və digər ölçü vahidlərini, sənətkarlıq və əməkdən kəsməyi, tikməyi, sökməyi, yerləşdirməyi bilməlidir.

Beləliklə, 6 yaşlı uşaqlarda əşyaları tanımaq, fiziki əmək və cəldlik, nitq mədəniyyəti, əxlaq və xeyirxahlıq, mərhəmətlilik və s. kimi anlayışlar formalaşdırılmalıdır.

Y.A.Komenski 6 yaşa qədər uşağı ana məktəbində saxlamağı məsləhət görürdü. 6 yaşdan sonra uşağı məktəbə verməyi tələb edir. O, yazırdı: “Toxum cücərəndən sonra onun böyüməsi, yaxşı məhsul verməsi üçün bostana ətirilirlər. Eləcə də uşağın fiziki və əqli cəhətdən yaxşı inkişaf etməsi üçün onu məktəbə vermək lazımdır”.

Y.A.Komenski erkən təhsilin əleyhinə çıxırdı. O, göstərirdi ki, 6 yaşdan əvvəl verilən təhsil bir neçə cəhətdən ziyandır. Əvvəla uşaq bu işə tam hazır deyil, ikincisi uşağın beyni öz inkişafını tam qurtarmamış olur. 6 yaşdan sonra o tam inkişaf etmiş olur.

III. Y.A.Komenski ailəni uşağın tərbiyəsində ilk yer hesab etmiş, uşağın tərbiyəsində ailənin böyük rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. “**Ana qucağı məktəbi**” əsərində Komenski analara, dayələrə, uşağı düzgün tərbiyə etməyin yolları haqqında qiymətli məsləhətlər vermişdir. O, ailə tərbiyəsində dövlət əhəmiyyətli bir məsələ kimi baxmış və tərbiyə sistemində ailəni ilk mərhələ hesab etmişdir. O, uşaqları sevməyi, onlara humanist baxımdan yanaşmağı tələb edirdi. Bu işə, əlbəttə pedaqogikada yeni bir məsələ idi. Uşaqlara hörmət, məhəbbət, onlara qayğı ilə yanaşmaq həm ailənin, həm də ictimaiyyətin birgə işidir. Ailə, ictimaiyyət və dövlətin qayğısı sayəsində uşaq böyüyüb cəmiyyətin fəal bir üzvünə çevrilir. Y.A.Komenski bu əsərinə Siseronun çox qiymətli bir kəlamını epigraf vermişdir: “Dövlətin əsasını gəncliyin düzgün tərbiyəsi təşkil edir”. Komenskinin həmin əsəri insanlığın tərbiyəsində ən yaxşı vəsaitdir. Çünki köhnə nəsli əvəz edən yeni nəsillə düzgün tərbiyə olunmasa cəmiyyət məhv olub gedər.

Komenski əsərin girişində göstərir ki, tərbiyə işi ilə kim məşğul olursa onun qarşısında **3 vəzifə** durur:

1. Dünyada qızıldan qiymətli olan bir şey sizə verilib, bu uşaqdır.
2. Onun qarşısında hansı məqsəd durur? Yəni tərbiyə gəmisini hansı istiqamətə yönəltmək lazımdır?
3. Gəncliyin düzgün tərbiyəyə ehtiyacı var.

Y.A.Komenskiyə görə, uşaqlar 6 yaşa qədər aşağıdakı elmlərə dair məlumatları bilirlər: Fizika ilə bağlı olan təbiət hadisələrini, təbii hadisələrin adlarını: yanğın, hava, su, torpaq, qar, buz, dəmir və s. bilirlər. Bununla əlaqədar olaraq uşaqlar bir neçə ağacı, otu, çiçəyi, gül və müxtəlif heyvanları tanıyırlar, bədəninin xarici üzvləri və onların vəzifələrini bilirlər. Astronomiyadan – günəşi, ayı, ulduzu bir-birindən fərqləndirə bilirlər. Coğrafiyadan – doğulduğu, yaşadığı yeri bilir, şəhəri, kəndi fərqləndirir, xronologiyaya aid saat, gün, ay, il və s. aid bilgilərə yiyələnmək olurlar. Uşaq dünənki hadisəni xatırlayırsa, bu gün, keçən il, iki-üç il bundan əvvəl olmuş

hadisəni dumanlı bilirsə, deməli, tarixə aid müəyyən anlayışları mənimsəmiş olur. Komenskiyə görə, uşaqlar siyasətə dair biliklərə də yiyələnmiş olurlar. Onlar dövlət başçısını tanıyır və s.

Komenski göstərir ki, uşaqlar zaman anlayışını çox çətin mənimsəyirlər. Bu yaşda uşaqlar hətta bu günlə sabahı qarışdırırlar. Komenskiyə görə uşaqlar fəaliyyətlə, ağıl və dillə bağlı olan incəsənət, dialektika, riyaziyyat, musiqi, bir neçə əl işləri və fiziki təmrinləri bilirlər. İlk altı ildə uşaq sual verib, cavab almağı bacarmalıdır. Bu dövrdə riyaziyyatın əsaslarından çoxu, azı, enli, ensizi və digər ölçü vahidlərini sənətkarlıq və əməkdən kəsməyi, tikməyi, sökməyi bilməlidir. Dillə əlaqədar uşaqlarda qramatikaya, ritorikaya, poetikaya aid biliklər inkişaf edir. Beləliklə, 6 yaşlı uşaqlarda əşyaları tanımaq, fiziki əmək və cəldlik, nitq mədəniyyəti, əxlaq və xeyirxahlıq, mərhəmətlilik və s. kimi anlayışlar formalaşdırılmalıdır.

Komenski analara uşaqların qayğısına hələ uşaq dünyaya gəlməzdən əvvəl qalmağı məsləhət görür, bunun üçün ilk növbədə hamilə qadınlar öz sağlamlıqları qayğısına qalmalıdırlar, hamilə qadınlara içki içmək, həyacanlanmaq, əsəbiləşmək, əzab çəkmək olmaz. Ana bu mühüm məsələlərə əhəmiyyət verməsə, onun gələcək övladı əsəbi, narahat, qəmgin olacaq, bəzən isə ölü doğulacaqdır. Elə ki, bu zəif məxluq dünyaya gəldi, valideyn birinci növbədə onun qayğısına qalmalıdır. Uşağını ana özü əmizdirməlidir. Ən dəhşətlisi odur ki, bəzi analar öz uşaqlarını başqa qadınlara əmizdirmək üçün verir. Bunun bir sıra ziyanı vardır. Ana xəstə deyilsə, heç vaxt belə etməməlidir. Uşağı başqası əmizdirərsə, ana övlad arasında münasibətlər itir, uşaq böyüyərkən öz anasına hörmət etmir, ona yad bir qadın kimi baxır. Komenskiyə görə anaların uşaqlarını özləri əmizdirməsi onların əxlaqi saflığı üçün də faydalıdır. Komenski görkəmli filosof Favorinin apardığı maraqlı bir eksperimenti şərh edir. Favorin ana südünün körpə varlığın həyatında nə kimi əhəmiyyət kəsb etdiyini quzular və çəpişlər üzərində sınaqdan keçirir. Çəpişlər qoyunları, quzular isə keçiləri əmirlər. Nəticədə keçiləri əmmiş quzuların yunu cod, qoyunları əmmiş çəpişlərin tükü nisbətən yumşaq olur. Komenski həmin təcrübədən belə nəticə çıxarır ki, ana südünün uşağın mənəvi təşəkkülündə böyük əhəmiyyəti vardır.

Y.A.Komenski deyirdi ki, uşaq həyatı oda bənzəyir, odun yanması və alovlanması üçün hava lazım olduğu kimi, uşağın da inkişafı üçün hərəkət lazımdır. Uşaq çox qaçıb oynayanda yaxşı yatır, mədəsi yaxşı işləyir, tez böyüyür, fiziki və mənəvi cəhətdən möhkəm olur. O, belə bir atalar sözünü də misal gətirir ki, şən əhval- ruhiyyə sağlamlığın yarısıdır.

Valideynlər təkcə uşaqlarının sağlamlığının qayğısına qalmaqla kifayətlənməməli, həm də uşaqların ağıllı böyümələrinə xüsusi diqqət verməlidirlər. Çünki müdriklik hər cür cəvahiratdan qiymətlidir. Ağıl, zəka sağ əldir, dövlət və şöhrət isə müvəffəqiyyətdir. Əqlin yolu işıqlı və gözəldir. Uşaqlar əvvəlcə anasını, atasını, suyu, yeməyi tanıyır. Odun, küləyin, soyuğun nə demək olduğunu bilir. İti, pişiyi tanıyır. Dörd, altı yaşda uşaqlar qum, palçıq və s. nə olduğunu başa düşür, meyvələri tanıyırlar. Y.A.Komenski qeyd edir ki, uşaqlar yeddi yaşda hər hansı işlə məşğul olmağı çox sevirlər. Onların qan dövrəni daim hərəkət tələb edir. o, deyirdi ki, qoy onlar qarışqa kimi səhərdən axşama kimi işləsinlər, oynasınlar, hərəkət etsinlər. Bu çox xeyirli və faydalıdır. Onların oyunlarının məzmunlu olması üçün onlara kömək göstərilməlidir. O, Afina sərkərdəsi Femstoklun balaca oğlu ilə meydançada qumun üzərində oynadığını misal gətirir. Bir gənc çox təəccüblə sərkərdəyə baxır. Sərkərdə gəncə deyir ki, özünün övladın olana kimi burada gördüyünü heç kimə danışma. Bununla Komenski demək istəyirdi ki, valideynlik hissini, övlad məhəbbətini, övladın tərbiyəsini, nazını çəkmək qayğısını yalnız valideyn olanlar bilirlər.

Uşaq nə görürsə onunla maraqlanır, onu əllərinə götürür, dartır, sökür, qopardır. Onlar bıçağı, dəhrəni yerə döyür, bununla da özünə zədə yetirirlər. Ona görə də uşaqlara müxtəlif oyuncaqlar almaq lazımdır. Çünki uşaqlar bu oyuncaqlarla oynadıqda onların bədəni möhkəmlənir, əqli inkişaf edir, bədən üzvləri hərəkət edir. onlar çox həvəslə tikinti materialları ilə oynayır, ev düzəldirlər. Uşaqların bu işlərinə kömək etmək lazımdır. İşsizlik həm ağıl, həm mənəviyyat, həm də bədən üçün zərərliyə. O, həmin işləri tədricən yerinə yetirməyi tövsiyə edirdi.

Y.A.Komenski uşaqların nitq inkişafı məsələlərinə də böyük əhəmiyyət vermişdir. O, deyirdi ki, insanı heyvandan iki şey fərqləndirir. Bunlardan biri şüur, digəri isə

nitqdir. Şüur insanın özü üçün, nitq isə bağqaları üçün lazımdır. Buna görə də bunların hər ikisinə eyni cür qayğı göstərmək lazımdır. İnsan nitq mədəniyyətinə yüksəlmək üçün qrammatikanı, ritorikanı və poetikanı öyrənməlidir.

Bu yaşda ata, ana, dayə, bacı – hamı uşağa sözü düzgün tələffüz etməyi öyrətməlidir. Bu yaşda qrammatika ancaq bundan ibarətdir. Bunu təqribi üç yaşa qədər davam etdirmək olar. Dörd, beş, altı yaşda uşaq nitqi ətraf mühitin təsiri ilə zənginləşir. Bu yaşda uşağın nə etdiyini, nə iş gördüyünü düzgün ifadə etmək üçün şərait yaratmaq lazımdır. Ona görə də tez-tez onlara “nə edirsən?” , “nə iş görürsən?” kimi suallar vermək lazımdır. Uşaqlara çətin sözləri tələffüz etdirmək, yanıltmaclar öyrətmək lazımdır.

Ritorika da uşaqlarda bir yaşda başlayır. Biz çox zaman öz fikrimizi uşaqlara danışmadan çox jestlərlə çatdırırıq. Uşağa əlimizin hərəkəti ilə, təbəssümlə müraciət edirik. Uşaq iki-üç yaşdan sifətdən qəmginliyi, sevinci duyur, başı tərpətməklə, barmaq hədələməklə uşaq yaxşı və pis hərəkət etdiyini başa düşür. Təxminən üç yaşdan uşaq təəccüblənməyi, bəzən əl hərəkəti ilə danışmağı bacarır. 5-6 yaşdan uşaq öz yaşlılarından və dayəsindən eşitdiyi sözləri mənimsəyir. Elmlərin əsası bu yaşda qoyulur. Uşaqla ağıllı davranmaq lazımdır. Təxminən elə bu yaşda poeziyadan da danışmaq olar. Ona görə ki, uşaq ahəngdarlıqla danışmağa başlayır, ifadəli şer söyləyir.

Y.A.Komenski özünəməxsus olaraq **yaş dövrlərini** yaratmış və buna uyğun olaraq məktəb sistemini də ona uyğun qurmuşdur: 1) 0-6 yaşa qədər – uşaqlıq – “Ana qucağı məktəbi” – ailədə tərbiyə; 2) 6-12 yaş – yeniyetmə - ana dili məktəbi – hər hansı yaşayış məntəqəsində yerləşən məktəb; 3) 12-18 yaş – gənclik – latın dili məktəbi – (gimnaziya) – hər şəhərdə; 4) 18-24 yaş – kişiləşmə - akademiya – universitetlər.

Y.A.Komenski **əxlaq tərbiyəsində** də böyük əhəmiyyət verirdi. Onun fikrincə nəcib, xeyrixah adamları kiçik yaşlardan tərbiyə etmək lazımdır. Kiçik ağacı tez böyütmək olur, eləcə də uşağı kiçik yaşdan xeyrixah tərbiyə etmək asandır. Bunun üçün daim xeyrixahlıq nümunəsi vaxtında ağıllı nəsihətlər və təmrinlər, mülayim intizam kimi şərtlər lazımdır. Uşaqlara həmişə yaxşı nümunə göstərmək zəruridir. O,

dünyaya gələndə meymuna oxşayır, lakin qayğının, səyin nəticəsində dəyişib başqa cür olur. Uşaq gözündən heç bir şey yayınmır. Ona görə də uşağın yaşadığı mühitə həmişə diqqət yetirmək lazımdır. Burada mülayimlik, xeyirxahlıq, bir-birinə hörmət əsas yer tutmalıdır. Əxlaq tərbiyəsində Komenski cəzaya da müraciət edir. O, döyməyi deyil, yeri gələndə bərkdən acıqlanmağı məsləhət görür. Komenski deyirdi ki, ailədə intizamın böyük əhəmiyyəti vardır. Intizamsız böyüyən uşaq xeyirxah ola bilməz.

Y.A.Komenski erkən təhsilin əleyhinə çıxırdı. O göstərirdi ki, 6 yaşdan əvvəl verilən təhsil bir neçə cəhətdən ziyandır. Əvvəla uşaq bu işə tam hazır deyil, ikincisi uşağın beyni öz inkişafını tam qurtarmamış olur. 6 yaşdan sonra o tam inkişaf etmiş olur. O, bunu ağaclarla müqayisə edir. Elə ağac var ki, lap tez çiçək açır, amma o, çiçəyi tez tökür, gec açılan çiçək isə daha yaxşı meyvə verir. Ona görə də vaxtından tez verilən təhsil zərərliyədir. Y.A.Komenski uşağın məktəbə qoyulması məsələsi üzərində də xeyli dayanır. O göstərir ki, bəzi valideynlər uşağı hazırlamadan məktəbə aparırlar. Belə valideynlərin işi malı naxıra ötürmək kimidir.

IV. Didaktikanın əsasları Y.A.Komenskinin xüsusən “Böyük didaktika” əsərində öz həllini tapdı. Pedaqoji fikir tarixində Y.A.Komenski ilk dəfə ümumi təhsilin vacibliyinə diqqəti yönəltdi, təlimin məqsədinə, üsul, vasitə və prinsiplərinə və təlimin təşkili məsələlərinə yeni yanaşmalarla aydınlıq gətirdi. O, ehkamçı (doqmatik) təlimə qarşı çıxırdı. Bu xüsusda deyirdi: «Təkcə bir nüfuz əsasında heç nə öyrətmək lazım deyil, yalnız sübutlar əsasında, yüksək hisslər və ağıl vasitəsilə öyrətmək lazımdır». O, məsləhət görürdü ki, sözü deyil, əşya və hadisələri öyrətmək lazımdır, biliklərə yalnız kitab vasitəsilə deyil, bilavasitə «səmadan və yerdən, palıddan və fıstıqdan», yəni müşahidə və müstəqil zehni iş yolu ilə yiyələnmək lazımdır. Y.A. Komenski «Pansofiya» (elmlər sistemini yaratmaq – müdriklik) ideyasını irəli sürmüşdür. Komenskinin qənaətinə, «Pansofiya» ümumi təhsilin «yiğcam tam kursunu verən» və «dünyanı canlı əks etdirən bir kitab olacaqdır. Komenski təkcə nəyi öyrətmək və nəyi öyrənmək barədə deyil, eyni zamanda necə öyrətmək və öyrənmək barədə söz açırdı. O, təlimin prinsiplərinin və qaydalarının müəyyənləşdirilməsinin, təlimin təşkilinin əsaslarını (tədris ili, tətillər, tədris ilinin

rüblərə bölünməsi, şagirdlərin eyni vaxtda məktəbə qəbulu, sinif-dərs sistemi, məktəblilərin biliklərinin hesaba alınması və qiymətləndirilməsi, tədris gününün davam etmə müddəti və s.) qoydu.

MÖVZU № 4. CON LOKKUN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ HAQQINDA FIKIRLƏRI

PLAN:

1. Con Lokkun “Ağ lövhə” nəzəriyyəsinin tərbiyə nəzəriyyəsinin inkişafında rolu.
2. Con Lokkun “yeni centlemen tərbiyəsi” haqqında fikirləri.

I. Conn Lokk 1632-ci il avqustun 29-da İngiltərənin qərbində yerləşən Bristol şəhəri yaxınlığındakı Rinqiston qəsəbəsində vəkil ailəsində dünyaya göz açmışdır. C.Lokkun uşaqlıq illəri zəngin siyasi hadisələrə təsadüf edilir. O, 1646-cı ildə Vestminster məktəbinə daxil olmuş, oranı qurtardıqdan sonra isə 1652-ci ildə Oksford universitetinə qəbul olunmuşdur. C.Lokk 1656-cı ildə bakalavr, 1658-ci ildə isə magistr pilləsini başa vurur. Həmin illərdə C.Lokk inqilab, cəmiyyət və dövlət haqqında mövcud ideyaları nəzərdən keçirməklə məşğul olurdu. İnqilab dövründə və ondan sonrakı illərdə dövlət, hökmdar, xüsusi mülkiyyət, əxlaq və s. haqda mübahisələr, fikirlər və nəzəriyyələr yaranırdı. C.Lokkun həyatı İngiltərə inqilabının ikinci mərhələsi və yeni kəşflər dövrünə təsadüf edirdi. Bu dövrün mərkəzində Robert Boyle və İ.Nyuton kimi alimlər dayanmışdır. Oksford universitetində C.Lokk elmdə yeni istiqamət tərəfdarları ilə yaxınlaşdı. Onlar İngiltərə universitetlərində hökm sürən sxolastikaya qarşı çıxış edirdilər. Burada o, R.Boylla dostluq edir. R.Boyle da öz növbəsində onda fizikaya və fəlsəfəyə həvəs oyadır. C.Lokk Dekartı və Qassendini oxuyub öyrənir. Bir həkim kimi Lord Eşlinin evində ailə həkimi olur. 1668-ci ildən Kral Cəmiyyətinin üzvü, bir ildən sonra isə bu cəmiyyətin Şurasının üzvü seçilir. Bir alim kimi o, çoxcəhətli fəaliyyət göstərir. Tibb, siyasət, fizika, təbiət, kimya, hüquq və s. sahələrdə öz bəjarlığını nümayiş etdirir. C.Lokk 1685-ci ildə “Dini dözümlülük haqqında məktub” əsərini yazır. Bu əsər dörd hissədən ibarət idi və C.Lokk onun üçün imzasız çap etdirmiş (1685, 1690, 1692), dördüncü hissə isə Lokkun ölümündən sonra, 1706-cı ildə işıq üzünə görmüşdür. C.Lokk 1660-1664-cü

illərdə latın dilində “Təbiətin qanunları haqqında təcrübələr” əsərini yazır. Burada təbiət, cəmiyyət, insan və dövlət problemləri, xüsusi mülkiyyət, siyasi cəmiyyət və onların mahiyyəti tədqiq olunurdu. 1671-ci ildə yazmış olduğu “İnsan zəkası haqqında təcrübə” əsərində mütəfəkkir bildirir ki, elmin inkişafı yolunda əngəl olan əsas cəhətlər teoloji-sxolastik təsəvvürlərdir. Qeyd etmək lazımdır ki, C.Lokk dini sona qədər tənqid etmir, dövrünün mövcud qayda-qanunlarını nəzərə alırdı. Bu onunla bağlı idi ki, din həmin vaxt Avropanın ictimai-siyasi həyatında çox nüfuzlu bir qüvvəyə malik idi. Kontinental Avropaya səyahəti C.Lokka azadfikirlilik, dövlət və siyasət məsələləri ilə daha yaxından tanış olmağa imkan verdi.

C.Lokk “İdarəetmə haqqında iki traktat” (1690), “Tərbiyə haqqında fikirlər” (1693) və “Xristianlığın zəkallığı” (1695) əsərlərini yazaraq çap etdirir. P.Filmerə qarşı çevrilmiş birinci əsərdə hakimiyyətin kralın və xüsusi mülkiyyətin Allah tərəfindən yaradılması ideyası tənqid olunur. İkinci əsərdə İngiltərə Şanlı inqilabı təqdir edilir və həmin inqilabın qanuniliyi əsaslandırılır. Üçüncü əsərdə isə dinin dövlətdən ayrılması məqbul sayılır. Əlbəttə C.Lokkun bu mütərəqqi ideyaları həmin dövrdə böyük risk tələb edirdi. Tezliklə kilsə və Oksford universitetinin bir qrup müəllimi filosofun əleyhinə çıxır. Onlar, hətta, onun “təcrübələri”ni universitetin proqramlarından çıxartmağı tələb edirdilər. C.Lokk 1704-cü ildə vəfat edir.

Con Lokkun tərbiyə haqqında fikirləri dövrü üçün çox əhəmiyyətli idi. O, **“ağ lövhə” nəzəriyyəsinə** irəli sürmüşdür. Onun fikrincə, uşaq doğularkən onun beyni ağ lövhə kimi təmiz olur. Sonra ətraf aləm tədricən ona təsir edir və xarakteri formalaşır. O, həmin nəzəriyyəsinə “Təcrübələr” adlı əsərində belə ifadə edir: insan qəlbi ağ lövhə kimidir. Bu nəzəriyyənin öz dövrü üçün böyük əhəmiyyəti vardır. Bu nəzəriyyə ilə Con Lokk feodalizm cəmiyyətinə, onun qayda və qanunlarına böyük zərbə vurmuşdu. O, bununla fitri qabiliyyətlər nəzəriyyəsinə rədd edirdi. Əlbəttə, onun burada səhvləri də var idi. V.Q.Belinski Lokk nəzəriyyəsinin çatışmayan cəhətlərini tənqid etmişdi. O yazırdı ki, uşaq beyni ağ lövhə deyil, imkanı olan toxumdur. Uşaq dünyaya müəyyən təbii imkanlarla gəlir, həmin təbii imkanlar həyatda inkişaf edir. Con Lokk isə həmin nəzəriyyə ilə hər cür fitri istedadı inkar edirdi.

C.Lokk “Əqlin tərbiyəsi” əsərində göstərir ki, heç bir xalqın övladı milliyyətindən, irqindən asılı olmayaraq ağılsız, qabiliyyətsiz doğulmur. Avropa və zənci qəbilələri bir-birindən fərqləndirən tərbiyədir, ictimai mühitdir. O, yazır: “Əgər biz sizinlə birlikdə Soldan körfəzində doğulmuş olsaydıq, bizim dünyagörüşümüz və düşüncəmiz orada yaşayan vəhşi qottentotların dünyagörüşündən artıq ola bilməzdi. Virciniya kralı Apocan İngiltərədə təhsil alsaydı, bəlkə də o, ən yaxşı riyaziyyatçı və mömin ola bilərdi. Bunların arasındakı fərq müəyyən qədər təhsilli ingilis ilə onların işini məhdudlaşdıran adətləri və baxışlarıdır. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, insan hər hansı şəraitdə yaşayarsa, şərait onun inkişafına təsir edir. Deməli, hər şey təhsil və tərbiyədən asılıdır”. Con Lokkun fikrincə uşaqlarda olan bəzi zərərli keyfiyyətlər cəmiyyətdən gəlir. Ona görə də hər bir valideynin uşağını evdə tərbiyə etməsi yaxşı olardı.

II. C.Lokkun fikrincə centlmenin bədəni körpə yaşdan möhkəmləndirilməlidir. O, hər gün soyuq suda çimməli, yüngül ayaqqabı geyinməlidir. O, yazır ki, anaların əksəriyyəti mənə etiraz edib deyirlər ki, mən diri ikən uşaqları öldürürəm, halbuki Seneka ilin bütün fəsillərində bulaq suyu ilə yuyunurmuş. Uşaqların sağlam böyüməsində havanın böyük əhəmiyyəti var. Bir həkim kimi bunu yaxşı bilən Lokk uşaqların günün çox hissəsini havada keçirmələrini zəruri sayırdı. Uşaqların sağlamlığında paltarın, ayaqqabının da dar və gen olması müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqlara dar paltar geyindirmək onların sağlamlığına ziyan vurur. Döş qəfəsini sıxır. Belə uşaqların ağzından pis iy gəlir. Hamıya məlumdur ki, çinlilər qız uşağının ayağını qəlibə salırlar. Həmin qəlib uşağın ayağının normal inkişafına mane olur. Onların ayaqları çox balaca olur. Buna görə də kişilərə nisbətən qadınlar az ömür sürürlər. Ona görə ki, qan dövranı bədəndə düzgün getmir. C.Lokk məsləhət görürdü ki, 2-3 yaşa qədər uşağa ət vermək olmaz. Valideynlər isə düşünür və belə hesab edirlər ki, həm özləri, həm də uşaqlar ət yeməsələr acından ölə bilərlər. O deyirdi ki, uşaqların dişlərinin xəstə olması onlara körpə vaxtı çoxlu ət verməklə bağlıdır. Mənim centlmenim ət yeməli olsa, heç olmasa gündə bir dəfə yesin. Centlmen üçün çörək, yağ, pendir ən yaxşı səhər yeməyidir. Sağlamlıq üçün yuxu da əsas şərtidir. Əgər uşaq evdə bərk yatmağa öyrənməyibsə, yolda yuxusuzluqdan əziyyət

çəkəcəkdir. Uşaqları elə tərbiyə etmək lazımdır ki, böyüyəndə hər dəqiqə döyüşə bilsin.

C.Lokkun centlmeni nəzakətli və döyüşkən kimi tərbiyə etməsi onun yaşadığı dövrün iqtisadi-siyasi hadisələri ilə bağlı idi. O zaman İngiltərə başqa ölkələrə hücum edir, müstəmləkəçilik siyasəti yeridirdi. Gənc nəslin tərbiyəsi haqqında fikirlər söyləyən Lokk da hakim sinfin mənafeyini müdafiə edir, centlmeni həm nəzakətli, həm də döyüşməyi bacaran kimi tərbiyə etməyi tələb edirdi.

C.Lokk **əxlaq tərbiyəsinə** xüsusi əhəmiyyət verir. Uşağı qayğıkeş tərbiyə etmək lazımdır. Tərbiyə uşaqların yaddaşını möhkəmləndirməli, biliklərlə silahlandırılmalı, təkcə dünyagörüşü inkişaf etdirməklə kifayətlənməməli, həm də xeyirxah insan tərbiyə etməlidir. Uşaqlarda höcətçilik, yalançılıq, qəddarlıq kimi mənfi keyfiyyətlərin inkişafına yol vermək olmaz. Uşaqları elə öyrətmək lazımdır ki, onlar bir-birinə güzəştə getməyi bacarsınlar. Uşağı öyrətmək lazımdır ki, ona başqası tərəfindən verilən hədiyyəni almasın. Bəzən uşaq öz arzusuna çatmaq üçün göz yaşından da istifadə edir. Bunun qarşısını almaq lazımdır. Göz yaşı iki səbəbdən olur: biri – o bir şeyi istədikdə vermirlər, bu zaman o göz yaşı tökür, ikincisi, çəkdiyi əzabdan da göz yaşı tökür. Uşağın üzünə baxdıqda onun nə üçün ağladığını bilmək olur. Birinci ağlamağın qarşısını almaq lazımdır. Cəsurluq və qorxaqlıq da insan xarakterinin əlamətlərindəndir. Cəsurluq bütün xeyirxahlığın keşikçisidir. Qorxaq adam heç vaxt öz insanlıq ləyaqətini yerinə yetirə bilməz. Qorxaqlığın qarşısını lap kiçik yaşlardan almaq lazımdır. Elə əşyalar olur ki, uşaq görəndə qorxur. Odur ki, elə etmək lazımdır ki, uşaq qorxmasın.

Uşaqlarda olan mənfi keyfiyyətlərdən biri də qəddarlıqdır. Çox zaman uşaq əlinə düşən zəif canlıyı – quşu, kəpənəyi incidir. Körpə vaxtı belə heyvanlarla qəddarcasına rəftar edən uşaq böyüyəndə adamlara da qarşı amansız olacaqdır. Buna görə də uşaqlarda mərhəmət hissi tərbiyə etmək lazımdır. Belə qayğı uşaqlarda erkən yaşdan xeyirxahlıq və qayğıkeşlik tərbiyə edir. Uşaqlarda olan mənfi keyfiyyətlərdən biri də laqeydlkdir. Bu elə bir mənfi keyfiyyətdir ki, irqindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün insanlar arasında yayılmışdır. Uşaqları bu təhlükədən qorumaq lazımdır.

III. C.Lokka görə insanlar ilk əvvəllər azad və bərabər yaşamışlar və bu, onların təbii halı olmuşdur. Lakin “hamının hamıya müharibəsi” şəraitində bu azadlıq və bərabərlik də insanlara həqiqi azadlıq və sabit birgəyaşayış şəraiti yaratmamışdır. Ona görə də insanlar bir yerə yığılıb dövlət yaratmış, öz hüquqlarının bir qismini dövlətə güzəştə getmişlər. Daha doğrusu, öz aralarında iictimai müqavilə” bağlayaraq özlərinin idarəçiliklərini başqalarına tapşırılmışlar. Burada hakimiyyət xalqındır və o, özü istədiyi vaxt onu tapşırdığı şəxsdən (həmin şəxsnetimadı doğrultmadığı halda) geri ala bilər. C.Lokka görə, insan anadangəlmə ideyalarla doğulmur, əldə etdiklərini bu dünyada ictimai praktika və təcrübə nəticəsində qazanır. Uşaq anadan “təmiz lövhə” şəklində doğulur. Burada əsas rol tərbiyəyə aiddir. Yəni uşaq hazır ideyalar ilə doğulmur. Bu, yeni yaranmaqda olan burjua sinfinin əsil-nəcabətinin, kökünün olmaması ilə bağlı zadəganların qaldırdığı hay-küyü heçə endirmək üçün edilirdi. Feodallar iddia edirdilər ki, guya Allah tərəfindən xüsusi seçilmiş bir təbəqədirlər və onlar anadan olanda da ilahi ideyalar ilə, “cəngavərlik keyfiyyəti» ilə dünyaya gəlirlər. Və buna görə də ancaq onlar dövləti idarəetmə qabiliyyətinə malikdirlər və təhsillə də yalnız onlar əhatə olunmalıdırlar. Bu mənada C.Lokk burjuaziyanın feodallara qarşı mübarizəsini ideoloji vasitələr ilə əsaslandırırırdı. C.Lokk dualist idi: - bir tərəfdən yazırdı ki, təsəvvürlər hissiyyat vasitəsilə təfəkkürə çevrilir, digər tərəfdən isə qeyd edirdi ki, təsəvvürlər insanın öz daxili mühakimələrinin nəticəsidir. Filosof birincidə materialist, ikincidə isə idealist kimi çıxış edirdi. Bir sözlə, C.Lokk yeni dövrlə köhnə dövrün ideyaları arasında tərəddüd etmişdir. C.Lokka görə, xeyir – həzzlərin ömrünü uzadan, iztirabları və şəri uzaqlaşdıran bir şeydir, şəer isə – əksinə olaraq iztirabların ömrünü uzadan, həzzləri azaldan bir şeydir.

Göründüyü kimi, filosofun bu ideyası da dini-feodal əxlaqına qarşı yönəldilmişdir. Feodal əxlaqına görə insan həyatının mənasını əzablara dözmək, mistik həyat dövrü keçirmək, kilsəyə müti olaraq tabe olmaq təşkil edir. Lakin C.Lokk Allahın varlığını qəbul edir və uşaqların ruhunun da Allah ideyası ilə təmizlənməsi ideyasını təbliğ edirdi. C.Lokk öz pedaqoji görüşlərini 1693-cü ildə yazdığı “Tərbiyə haqqında fikirlər” əsərində vermişdir. O, tərbiyəyə böyük qiymət verir, sadəcə insan tərbiyəsindən deyil, “centlmen” yetişdirilməsinin zəruriliyindən söhbət açır.

Filosofun fikrincə, əsl centlmen fiziki, əqli və mənəvi cəhətdən təkmilləşdirilmiş bir insan olmalıdır. O, məktəb tərbiyəsini məsləhət görmür. C.Lokk öz fikrini belə əsaslandırır ki, məktəb tərbiyəsi şəxsiyyəti pozur, çünki müxtəlif ailələrdən gəlmiş və fərqli tərbiyə almış uşaqlar həqiqi centlmenin yetişməsinə mane ola bilər. Ona görə də həqiqi centlmen evdə yetişməlidir. Hətta, ev tərbiyəsi nə qədər pis olsa da yenə məktəb tərbiyəsindən yaxşıdır. O, ən böyük tərbiyəni fiziki tərbiyə sayırdı. Çünki fiziki cəhətdən güclü olan adamlar çətinliklərə də dözür, onlardan yaxşı əsgər çıxır, əqli kamilliyə də tez nail olurlar. C.Lokk yazırdı ki, centlmen elə tərbiyə almalıdır ki, o, istənilən anda silaha sarınıb əsgər paltarını geyə bilsin. C.Lokk əxlaqı şəxsiyyətin tələb ehtiyacları ilə uyğunlaşdırırdı. Filosofun fikrincə, əsl centlmen odur ki, özünə xoşbəxt həyat yarada bilsin, habelə başqaları üçün şərait yaratsın. Centlmen özünün hərəkətləri üçün məsuliyyət daşımalı, özünü yaxşı, ağılla idarə edə bilməlidir. Uşağın tərbiyəsində əsas amillərdən biri də ondakı müsbət vərdişlərdir. Bunun təkrar olunmasına və adətə çevrilməsinə nail olmaq lazımdır. Həm də bunlar lap uşaq yaşlarından ona aşılmalıdır. Müsbət nəticələr zorla, kobudluqla əldə olunmur, əksinə, yumşaq və xoş rəftarla əldə olunur. Bütün vərdişləri birdən-birə aşılamaq olmaz, gərək onları bir-bir, tədricən aşılaysan. Tərbiyənin yaxşı nəticələr verməsi üçün uşağın fərdi keyfiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Bu, tərbiyənin metodunda dəyişiklik etməyi zəruri edir. Çünki uşağa onun fərdi xüsusiyyətlərinə görə yanaşmaq lazımdır və şübhə yoxdur ki, bu zaman tərbiyəçi öz metodunu dəyişir. Uşaq şiltaqlıqlarına, hətta o, buna ağıllamaq yolu ilə nail olmaq istəsə belə, yol verilə bilməz.

MÖVZU № 5. JAN JAK RUSSONUN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ HAQQINDA FIKIRLƏRI

PLAN:

1. Jan Jak Russonun “Azad tərbiyə”, “Təbii tərbiyə” nəzəriyyələri.
2. Jan Jak Russo şəxsiyyətin inkişaf dövrləri və yaş bölgüsü haqqında.

XVIII əsr fransız maarifçilərindən biri də **Jan Jak Russodur** (1712-1773). O, 1712-ci ildə Cenevrədə anadan olmuşdur. Anası erkən öldüyündən onun tərbiyəsi ilə atası və bibisi məşğul olmuşdur. O, bir müddət dayısının yanında qalmış, usta yanında sənət öyrənməyə cəhd göstərmişdir. Russo qeyd edirdi ki, o, ata evində cəsarətli, Lamberiyanın yanında azad, dayı evində mehriban idisə, usta yanında cəsarətsiz idi. Beş il (1723-1728) usta köməkçisi olan Russo oradan qaçır, macərəlarla dolu həyat yaşamağa başlayır. Lakin buna baxmayaraq, o şəxsi təhsili üzərində inadla işləyir, katolikliyi qəbul edir. Katolik xeyriyyə cəmiyyətinin üzvü gənc xanım Vareninin köməyi ilə ruhani seminariyasına daxil olur, keşiş olmaq istəyir, ancaq bu, baş tutmur. Müxtəlif işlərdə çalışır. Xanım Varenindən musiqini öyrənir, iki opera yazır və nəhayət, ədəbi yaradıcılığa başlayır. Volterin “Fəlsəfi məktublar”ı haqqında eşidən Russo elmlə məşğul olmaq istəyir. Həkim Solomonla tanışlığı ona güclü təsir edir və o, Por-Royalın əsərləri ilə maraqlanır. Por-Royalın əsərlərində xeyirxahlıq elmlə birləşdirilmişdi. O, Por-Royalın “Məntiq”, C.Lokkun “Təcrübələr”, Dekart və Leybnisin fəlsəfi əsərlərini öyrənməklə yanaşı həndəsəni, latın dilini, tarix və coğrafiyanı, sonralar isə fiziologiyanı və anatomiyanı öyrənir. Russo 1743-cü ildə “Korların məktubu” əsərinə görə həbsxanaya salınan D.Didronun görüşünə gedərkən “Elmlərin və incəsənətin inkişafı əxlaqa müsbət,yoxsa mənfi təsir etmişdir” mövzusunda Con akademiyanın müsabiqə elanına rast gəlir. O, Didronun məsləhəti ilə həmin müsabiqədə iştirak edir. Con akademiyanın elanı qılgıncı olub onun yanmasına, şölələnməsinə səbəb olur. Birinci müsabiqədə qalib gələn J.J.Russo akademiyanın elan etdiyi yeni müsabiqəyə əsasən “İnsanlar arasında bərabərsizliyin mənşəyi” adlı ikinci əsərini yazır. Bununla da bütün varlığı ilə yaradıcılığa başlayır. On ildən az bir dövrdə (1753-1762) Russo “İctimai müqavilə”, “Yeni Eloiza”, “Dalamberə məktub”, “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərlərini yazır. Sonuncu əsəri səs-küyə səbəb olur. Fransa parlamenti əsərin yandırılması və müəllifin həbs olunması haqqında qərar qəbul edir. Russo Fransadan qaçır, filosof Yumun dəvəti ilə İngiltərəyə gedir. 1767-ci ildə Ren adı ilə vətənə qayıdır. Bu vaxt o, məşhur “Tövbə” (1765) əsərini yazırdı. Fiziki cəhətdən çox zəifləmiş, mənəvi

cəhətdən sarsılmış J.J.Russo çox yaşaya bilmədi, 1778-ci il, iyun ayının 2-də vaxtsız vəfat edir.

Jan Jak Russo (1712-1778) on ildən az bir dövrdə (1753-1762) “İctimai müqavilə”, “Dalamberə məktub”, “Yeni Eloiza” əsərlərini yazır. “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsəri 1761-ci ildə nəşr olunur. Əsər böyük hay-küyə, hakim və dini qüvvələrin etirazına səbəb olur. Fransa parlamenti müəllifin həbs edilməsi haqqında qərar qəbul edir. Russo Fransadan qaçmalı olur. Onun adamlarla ünsiyyətdə olması qadağan edilmişdi. 1765-ci ildə o məşhur “Tövbə” əsərini yazır. Əsərdə özünüşubektiv həyəcanlarını, tərcümeyi-hal məlumatları çox incə bir üslubla təsvir edir. Narahat həyat, həyəcanlar onu taqətdən salmışdı. O, 1778-ci ildə iyulun 2-də Markiz-de Jerardenin qəsriində vaxtsız vəfat edir. De Jerarden onun qəbri üstündə heykəl qoydurmuş, “burada təbiət və həqiqət nəğməkarı olan bir insan yatır” sözlərini heykələ həkk etdirmişdi. Komenskinin ideyasına görə, təlim ciddi ardıcılıqla aparıldığı kimi Russoya görə də tərbiyə belə bir ardıcılıqla həyata keçirilir. Həmin ardıcılığı Russo “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərində xüsusi qeyd edir. Birinci mərhələ uşağın anadan olandan dil açana qədər dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə uşaq tamamilə köməksiz və gücsüzdür. İkinci mərhələ iki yaşından on iki yaşadək dövrü əhatə edir. Bu mərhələdə fiziki qüvvələr inkişaf edir, lakin hələ əqli düşüncə, əxlaqi anlayış yoxdur. Üçüncü mərhələ on iki yaşdan on beş yaşadək dövrü əhatə edir. Bu dövr əqli qüvvələrin və mənəvi inkişafın başlanğıcıdır. Bu dövr insan həyatının ən qiymətli vaxtıdır, lakin çox az olan dövrüdür. Bu dövr işləmək, oxumaq, elm öyrənmək üçün ən qiymətli dövrüdür. Nəhayət, dördüncü mərhələ gəncliyin böhran dövrüdür, ehtiraslar, mənəvi özünü inkişaf dövrüdür. Bu dövrdə sanki insan yenidən doğulur, heç bir insani xassə ona yad deyildir. Bu dörd mərhələnin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq tərbiyə özü də dəyişir. Birinci mərhələdə tərbiyə özünü sadəcə olaraq uşağa qulluq etmək, qayğı göstərməklə ifadə edir. İkinci mərhələdə fiziki tərbiyədə və xarici hisslərin inkişafında öz ifadəsini tapır. Üçüncü mərhələdə əqli tərbiyədən, dördüncü mərhələdə isə mənəvi tərbiyədən söhbət gedir. “Emil” əsərində hər mərhələyə bir kitab həsr edilmişdir. Uşağı kim tərbiyə etməlidir? Öz uşaqlarının tərbiyəsindən imtina edən və uşaqlarını priyuta verən valideynləri kəskin tənqid

edərək Russo hər bir valideyndən öz uşaqlarını tərbiyə etməyi tələb edir. Uşağa həyat verən ona yaşamağı da öyrətməlidir. Kim atalıq borcunu yerinə yetirmirsə, ata adlanmağa layiq deyildir. Heç bir yoxsulluq, heç bir məşğuliyyət, insani böyüklük onu uşaqları yedirtmək, tərbiyə etmək vəzifəsindən məhrum edə bilməz. Xəstə analar müstəsna olmaqla uşaqları analar özləri əmizdirməlidir. Russo uşağa ana qayğısının ictimai-əxlaqi əhəmiyyətini çox gözəl təhlil və təsvir edir. “Ana yoxdursa, uşaq da yoxdur”. Tərəflərdən biri öz borcunu pis yerinə yetirirsə, o biri tərəf onun əzabını çəkəcəkdir. Uşaq hələ həyatını dərk etməzdən əvvəl anasını sevməlidir. Ana qayğısı yoxdursa, ailə də yoxdur. Ana olmayanda bütün mənəvi sistem pozulur, ana və övlad arasında məhəbbət tellərini bir-birinə bağlaya bilmir. Belə olduqda nə ata, nə ana, nə uşaqlar, nə qardaş, nə də bacı olur, hamı bir-birinə tanış kimi baxır. Onlar bir-birlərini sevə bilirlərmi? Əlbəttə yox. Çünki hər kəs özü haqqında düşünür. Priyutlara, monastrlara verilmiş uşaqlar ailə üzvlərinə, ata ocağına bağlılığı itirir. Heç kimlə bağlı olmur. Lakin, Russo qeyd edir ki, tərbiyəçisiz keçinmək olmaz. Tərbiyəçi lazımdır. Russonun tərbiyəçisi özünəməxsus ideal adamdır. O, nökr deyildir, uşağın və ailənin ən yaxşı dostudur. Yer üzündə çox xeyirxah peşə var. Bu peşə pulla deyil, insanın fədakarlığı ilə müəyyən olunur. Bu hərbi və tərbiyəçi peşəsidir. Russoya görə tərbiyəçi bütünməlum olan keyfiyyətlərə sahib olmaqla yanaşı cavan olmalıdır. Onun gənc olması şagirdin müəllimə inamı və etibarını yaradır. Russo təsdiq edir ki, uşağın bir tərbiyəçisi olmalıdır. O, həm tərbiyəçi, həm də müəllim olmalıdır. Uşağa ilk qayğı qida, uşağın bədəninə möhkəmləndirilməsi və nitq inkişafıdır. Uşağa ilk qayğı fiziki baxımla səciyyələnir. Uşağa qida verilir, bədəni təmiz saxlanılır. Bu baxım haqqında Russo xüsusi tövsiyələr verir. Uşağın ilk və əsas qidası ana südüdür. Uşağı başqa qadın əmizdirəcəksə, onda yalnız bədəncə deyil, mənəviyyatca, ruhca sağlam və gənc qadın tapmaq lazımdır. Çünki beləsinin südü uşağın mədəsində tez həzm olur. Qida kimi uşağa ilk gündən azadlıq verilməli, o, bədən üzvlərinin keyləşməsi olmasın deyərək hərəkət etdirilməlidir. Buna görə də Russo bələməyin qəti əleyhinə çıxırdı. Bələk qan dövranının normal işləməsinə, uşağın möhkəmlənməsinə mane olur. Uşağın, temperamentinə təsir edir və nəhayət uşaq əsəbiləşir və qışqırır. Russo bələk bağını uşağın azadlığını əlindən alan ilk zəncir hesab edir. Bu ağılsız

adət elə-belə yaranmamışdır. Adamlar öz rahatlığı üçün ilk gündən uşağın qol-qıçlarını bağlayıb, onu azadlıqdan məhrum edirlər. Russo uşağın tez-tez yuyulmasını məsləhət görürdü. Bu vaxt uşaq müxtəlif temperatura öyrənir. Bütün qayğılarla yanaşı Russo uşağın çox əzizlənməsinin əleyhinə olmuşdur. Ana uşağı əziz-xələf böyüdür, o, övladına böyük ziyan vurur və belə ana ən qəddar anadır. Buna görə də Russo uşağı kiçik yaşlarından müxtəlif iqlim şəraitinə öyrətməyi, çətinliyə alışdırmağı tövsiyə edirdi. Russo uşaqların ağlamasına xüsusi diqqət yetirir və qeyd edirdi ki, uşaqların göz yaşları onların ilk xahişidir. Göz yaşları ilə onlar nə isə istəyirlər. Uşaqların ağlamasının iki səbəbini qeyd edir. Uşaq müəyyən tələbatının ödənilməsini – yerinin dəyişdirilməsini, qida və s. istəyir. Belə ağlamaq fasiləli olur. Uşağın fasiləsiz ağlamağı onun hər hansı bir yerinin ağrması ilə olur. Russo da ona görə deyirdi ki, uşaqların göz yaşlarına rəhm edin. Russo uşağın nitq inkişafına xüsusi əhəmiyyət verirdi. O, tələb edirdi ki, söznaydın deyilməli və əşya uşağa göstərilməlidir. Uşaq nitqinin inkişafında Russo hər cür tələskənliyin əleyhinədir. Sözlərin təhrif edilərək tələffüz olunması Russoya görə uşaqda pəltəklik yaradır. İkinci mərhələdə Russoya görə iki yaşa qədər uşaqlar həqiqi əqli qabiliyyətlərə malik olmurlar və buna görə də əqli öyrətməyə yaramırlar. Onlarda təfəkkür, hətta yaddaş belə yoxdur. Onlar səsləri, obrazları, duyğuları, rəhbərləri yadda saxlaya bilirlər. Onların bilikləri yalnız duyğularda əks olunur, təfəkkürə keçmir. Bu dövr əqlin yuxu dövrüdür. Madam ki, belədir, onda uşaqlara əqli məsələlərlə məşğul olmağı təklif etməyin faydası yoxdur. Russoya görə fiziki inkişaf, əqli inkişafı sıx bağlıdır. Fiziki inkişaf əqli inkişaf mərhələsinə zəruri hazırlığı yerinə yetirir. Uşağın ağıllı və düşüncü olması üçün onun möhkəm, sağlam olmasına çalışın. Qoyun o işləsin, hərəkət etsin, qaçsın, qışqırsın, həmişə fasiləsiz hərəkətdə olsun. Qoyun o, güclü və qüvvətli adam olsun. Onda onun əqli də inkişaf edəcəkdir. Bədəni fiziki möhkəmləndirməyə gəldikdə Russo burada uşağın həddən artıq əzizlənməsi və qəyyum edilməsinin əleyhinə çıxır. Uşağın ilk addımlarından müstəqilliyə öyrədilməsi vacibdir. Uşaq öz gücünə, qüvvəsinə inanmalıdır. Russo qeyd edirdi ki, Emil ayaq açıb yeriyəndə onun qoruyucu papağı, təkərlərə bərkidilmiş səbəti olmayacaqdır. O, özü yeriməyi öyrənəcək, yıxılacaq, duracaq, lakin, öyrənəcəkdir.

Qoy uşaq müstəqil addım atarkən yıxılsın, dizi əzilsin, əti göyərsin – bütün bunlar bu yaşda təhlükəli deyil. Çünki, əzab çəkmək ilk şeydir ki, uşaq ona alışmalı, öyrənməlidir. Russo əmək tərbiyəsində xüsusi əhəmiyyət verirdi. Əmək insanın zəruri tələbatıdır. Russonun əmək növləri içərisində sənətkarlıq əməyi yüksək yer tutur, o, bu əməyə xüsusi qiymət verir. Çünki sənətkar heç kimdən asılı deyildir. Uşağa hansı peşəni öyrətməli? Hər şeydən əvvəl daim faydalı olan peşəni öyrətmək lazımdır. Bu peşələr dəbdən, dövlətli adamlardan asılı olmayaraq mövcuddur. Buna görə də Emil özünə şərəfli, faydalı bir peşəni seçməlidir. Russoya görə peşələr içərisində ən şərəflisi əkinçilikdir. Daha sonra dülgərlikdir.

Russo təbii hüquq, təbii tərbiyə və təbii din nəzəriyyəsini irəli sürmüşdür.

1. Təbii hüquq nəzəriyyəsi. Russoya görə insan azad doğulmuşdur, lakin o, hər yerdə buxovlanmışdır. Russo deyirdi ki, əmək insanların, onların uşaqlarını tərbiyə etməyə ehtiyac yoxdur. Onlar onsuz da tərbiyəlidirlər. Dövlətlilərin uşaqlarını tərbiyə etmək lazımdır.

2. Təbii tərbiyə nəzəriyyəsi. Russoya görə, uşağın tərbiyəsi təbiətə uyğun olmalıdır. Uşaq zəif doğulur və o, ağlayır, ona görə ki, özünü azad hiss etmək istəyir. Uşağın ilk səsi ağlamaqdırsa, onun ilk xahişi göz yaşlarıdır. Ona görə də uşaqları sevmək, onların göz yaşlarına hörmət etmək, ilk xahişlərini nəzərə almaq lazımdır. Valideynlər uşağın ilk tərbiyəçiləridir. Ana yoxdursa, uşaq da yoxdur. O, yazırdı: “Ey adamlar, insan olun, bu, sizin birinci vəzifənizdir”.

Russo **azad tərbiyə** tərəfdarı idi. O, uşağın təbiətə müvafiq təbii tərbiyəsini irəli sürmüşdür. Bu o deməkdir ki, tərbiyə uşağın təbiətini və yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır. Russo yazırdı: “Təbiət tələb edir ki, uşaqlar böyük olmazdan əvvəl, uşaq olmalıdırlar”. Russo deyirdi ki, uşaqlar tərbiyəni üç mənbədən: təbiət, əşya və insanlardan alır. Təbiət vasitəsi ilə tərbiyə insanın qabiliyyətlərini, hiss orqanlarını inkişaf etdirmək deməkdir. Əşya və hadisələrlə tərbiyə uşaq şəxsiyyətinə onu əhatə edən mühitlə təsir etmək deməkdir. Məsələn, uşaq əlini oda vurur, əli yanır. Ona görə də ikinci dəfə əlini bir daha oda vurmur və buradan da təbii olaraq əşyalar vasitəsilə uşaq tərbiyə olunur. İnsanlarla tərbiyə uşaq şəxsiyyətinə müəyyən məqsədlə edilən pedaqoji təsirlərdir. Russoya görə, alınan bilik və vərdislər insanlar tərəfindən verilən

tərbiyəyə daxildir. Bu üç təsir eyni istiqamətdə, vəhdətdə həyata keçirilirsə, tərbiyə düzgün gedər, qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq olar. Tərbiyədə ən böyük səhv həddindən artıq tələsməkdir. Russo deyirdi ki, onun tərbiyə etdiyi Emil nə hakim, nə əsgər, nə keşiş, nə də həkim olacaq, o hər şeydən əvvəl insan olacaqdır.

J.J.Russo uşağın təsrübəsini həddindən artıq yüksək qiymətləndirirdi. Ona görə də deyirdi ki, uşaq hər şeyi öz təcrübəsi ilə öyrənməlidir. Təbiətin verdiyi tərbiyə bizdən asılı deyildir. Russonun təbii tərbiyə nəzəriyyəsi onu azad tərbiyəyə gətirib çıxarırdı. Russo azadlığı, uşaqları tərbiyə edənlərin özbaşınalığından, mənasız, yersiz və həddindən artıq müdaxiləsindən çəkinmək kimi düşülürdü. O, deyirdi ki, yerimək istəyən zaman uşağı yerində durmağa və ya yerində durmaq istərkən yeriməyə məcbur etmək lazım deyildir. Tərbiyənin vəzifələrinə Russo xoşbəxtliyi, həm də ləyaqəti inkişaf etdirməyi, arzuları məhdudlaşdırmağı, qüvvələri inkişaf etdirməyi daxil edirdi. Belə tərbiyə olunan şəxsiyyət ləyaqətli, xoşbəxt, rəhmdil olmaqla sözün əsl mənasında insan kimi yetişir. J.J.Russonun fikrincə, xoşbəxtliyə yol arzular bolluğunu məhdudlaşdırmaqdan və qüvvələr nisbətini tam tarazlamaqdan ibarətdir. Russonun fikrincə, kamil tərbiyə olunanın təbiətinə tamamilə cavab verməlidir. Tərbiyə zamanı heç bir zor, təzyiq işlədilməməlidir.

J.J.Russonun təbii hüquq nəzəriyyəsi silkləri rədd etdiyi kimi, təbii din nəzəriyyəsi də insanların, ayrı-ayrı dinlərə bölünməsinə inkar edir. O, Allahın varlığını dərk və qəbul edirdi. Əsl din Russoya görə, ürək dinidir. O, deyirdi ki, uşaq dünyanın hikmətli quruluşu haqqında düşünərkən onun yaradıcısı haqqında da düşünəcəkdir. O deyirdi ki, dünyanın əsasında onu idarə edən ali ağıl və ali iradə durur, onların qarşısında bütün adətlər, dualar, qaydalar və ruhaniliyin hamısı yalandır. “Millətin problemlərini həll edə biləcək ən yaxşı qanunları kəşf etmək üçün kamil bil ağıl lazımdır ki, o, insanın bütün istəklərini, həvəslərini, meyllərini görsün, amma bunlar ona heç bir təsir etməsin. Təbiəti kamil şəkildə tanıсын, lakin təbiətdən asılı olmasın. Onun səadəti bizimlə bağlı olmasın, amma bizim xoşbəxtliyə çatmağımıza kömək etməyə hazır olsun”. J.J.Russonun axtardığı bu kamil ağıl Allahdır ki, o da bizim xoşbəxtliyə çatmağımız üçün öz məktəbini yaratmışdır. Buradan da Russo təbii din nəzəriyyəsini irəli sürürdü.

IV. Tərbiyədə uşağın yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaq tələbinə müvafiq olaraq Russo insanın inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirməyə nail olmuşdur. O, “Emil və ya tərbiyə haqqında” adlı pedaqoji əsərində Emilin inkişafını dörd dövrə bölür. Əsər özü beş hissədən ibarətdir. Dörd hissəsi Emilin tərbiyəsinin dörd dövründən, beşinci hissə isə qadın tərbiyəsindən, yəni Sofiyanın tərbiyəsindən bəhs edir. Russo **uşağın yaş dövrlərini** aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmişdir:

- Anadan olandan 2 yaşa qədər olan dövr. Bu, fiziki inkişaf mərhələsi adlanır.
- 2 yaşdan 12 yaşa qədər olan dövr. Bu, əqli yuxu mərhələsidir.
- 12 yaşdan 15 yaşa qədər olan dövr. Bu, əqlin inkişafı, təlim mərhələsidir.
- 15 yaşdan 18 yaşadək olan dövr. J.J.Russonun “fırtına və qasırga” dövrü adlandırdığı bu mərhələ əxlaq tərbiyəsinin inkişafı ilə səciyyələnir.

J.J.Russonun yaş dövrləri haqqında fikri onun tərbiyədə təbiətə müvafiqlik baxışına uyğundur. O, uşağın təbii inkişafında bu dövrlərin hər biri üçün əsas ana xətti tapmağa çalışmış və tərbiyə prosesində əsas diqqəti buna istiqamətləndirmişdir. Russo bu dövrlərin hər birini digəri ilə əlaqəli şəkildə şərh etmişdir. J.J.Russo birinci dövrdə əsas diqqəti uşağın fiziki tərbiyəsinə verməyi məsləhət görürdü. Onun fikrincə, bu dövrdə məhz təbiət özü uşağın tərbiyəçisi olmalıdır. Uşağın əzələləri möhkəmləndirilməli, soyuğa, istiyə, çətinliyə, aclığa, yorğunluğa alışdırılmalıdır. Uşağın ilk tərbiyəçiləri olan ata və ana onu vaxtından əvvəl yeriməyə, bütün arzularını həyata keçirməyə imkan verməməlidir. O, uşağın nitqini süni yollarla inkişaf etdirməyin əleyhinə çıxaraq deyirdi ki, uşağın nitqini süni yolla inkişaf etdirmək onun nitqini pozmaq deməkdir. Çünki uşaq təsəvvürü olmadığı şeylər haqqında da danışmalı olur. 2 yaşından 12 yaşa kimi olan dövrü hiss üzvlərinin inkişafı kimi səciyyələndirən Russo bu mərhələni “əqlin yuxu” dövrü adlandırır. Russo bu dövrdə fiziki tərbiyəyə üstünlük verir, duyğuları inkişaf etdirməyi lazım bilir. Onun fikrincə, bu dövrdə fiziki tərbiyə uşaq şəxsiyyətinin ən mühüm cəhətlərini inkişaf etdirməkdə mühüm rol oynayır. O, göstərir ki, uşaq bu dövrdə konkret şəkildə düşünsə də, mühakimə edə bilmir. Ona görə də əqli tərbiyədən qabaq uşağın hiss üzvləri inkişaf etdirilməlidir. Bunun üçün də lamisə duyğusunun inkişaf etdirilməsi zəruridir. Russoya görə, toxunmaqla əldə edilən məlumat digər hiss üzvlərinin

verdikləri məlumatdan daha dəqiq və düzgündür. Lamisə orqanlarının köməyi ilə biz şeylərin temperaturunu, formasını, onun bərk və boş olmasını yoxlayırıq. Russonun fikrincə, görmə bütün başqa üzvlərin içərisində aldadıcıdır. Ona görə də görmə ilə alınan məlumatı toxunmaqla yoxlamaq lazımdır. Görmə üzvlərini inkişaf etdirmək üçün Russo, haqlı olaraq, naturadan şəkil çəkməyi, rəsmxəti və bəzi hərəkət oyunları, eşitmə üzvlərinin inkişafı üçün isə musiqi və nəğməni məsləhət görürdü. Russo dad və başqa duyğu üzvlərinin inkişafına da diqqət yetirməyi vacib sayırdı. Russoya görə, “bizim ilk fəlsəfə müəllimimiz ayaqlarımız, əllərimiz və gözlərimizdir”. Russo bu dövrdə əxlaq tərbiyəsindən danışarkən nümunəyə böyük diqqət yetirirdi. O, deyirdi ki, uşağa heç bir töhmət vermək lazım deyil, səhv iş gördüyünü təbii yolla ona başa salmaq lazımdır. Emil mebeli sındırır, lakin o, ona yenisini verməyə tələsmir. Bununla uşağa hiss etdirmək istəyir ki, mebel sındırdığı üçün ondan məhrum olmuşdur. Azad tərbiyə nəzəriyyəsi Russonun adı ilə bağlıdır.

Russoya görə yaxşı hisslər tərbiyə etmək-yaxşı ürək tərbiyə etmək deməkdir. Emil əxlaqi mühakimələr əvəzinə yaxşı nümunələr görməlidir. Böyük şəxsiyyətin tərcümeyi-halını, tarix və ədəbiyyatı öyrənmək Emildə yaxşı mühakimə tərbiyə edə bilər. Emilin 15-25 yaşlar arasındakı həyatı bədii ədəbiyyatı və tarixi öyrənməklə, dülgərlik sənətinə yiyələnməklə, digər şəhər və ölkələrə səyahət etməklə, kəndlilərə yardım göstərməklə və s. ilə keçir. Russoya görə Emilin inkişafının bu dövrdə bütün iş, əxlaq tərbiyəsindən vəzifələrinə uyğun olmalıdır. Russonun yaradıcılığında qadın tərbiyəsi mühüm yer tutur. Onun fikrincə, qadının əqli qabiliyyəti kişilərinkindən aşağıdır, müstəqil mühakiməsi yoxdur, o həmişə başqalarının əmrlərinə kor-korana tabe olur, itaət edir. Russoya görə, qadının vəzifəsi uşaq saxlamaq, ev təsərrüfatı ilə məşğul olmaq, kişinin zövqünü oxşamaqdan ibarət olmalıdır. Qadının kişi ilə bərabər təhsil almaq hüququ yoxdur. Onun əqlini deyil, hisslərini inkişaf etdirən məşğələlər lazımdır. J.J.Russonun əxlaqi-mənəvi dəyərlərlə bağlı fikirlərindən bəzilərini olduğu kimi verək:

1. Həddindən artıq sevinc çox vaxt gülüş deyil, göz yaşları doğurur.
2. Ədalətsizliyi görüb susmaq bu ədalətsizlikdə iştirak etmək deməkdir.
3. İlk manatı qazanmaq min manatı qazanmaqdan çətindir.

4. Qənaət etmək işləmək qədər əhəmiyyətlidir.
5. Səbr özü acı, meyvəsi şirindir.
6. İnsan nə qədər az bilirsə, bir o qədər çox bildiyini düşünür.
7. Yoldan çıxmağın min yolu, həqiqətin isə bir yolu vardır.
8. Saxta adamların dostluğu düşmənçiliklərindən daha təhlükəlidir.
9. Az bilən çox, çox bilən az danışar.
10. Tarlanı əkmədən biçə bilmədiyin kimi, fikirləşmədən də danışa bilməzsən.
11. Yaxşı ər kar, yaxşı arvad kor olmalıdır.
12. Əgər siz uşaqlıqda dəcəllik hissini öldürsəniz, heç vaxt müdrik insan yetişdirə bilməyəcəksiniz.
13. Möcüzələr yalnız uşaqlıqla baş verir.
14. İnsanın bütün mənəviyyəti onun niyyət və əməllərindən irəli gəlir və onlarla ölçülür.
15. Hətta düşmən də sənə xeyirxahlığın qarşısında acizdir.
16. Şöhrət xalqın xəstə nəfəsidir.
17. Nadir hallarda söz verən sözünün üstündə möhkəm durur.

Russonun pedaqoji ideyaları sağlığında ikən Avropaya, o cümlədən Rusiyaya yayılmış, ona şöhrət qazandırmışdır.

MÖVZU № 6. İ.H.PESTALOTSI MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBİYƏ HAQQINDA

PLAN:

1. İ.H.Pestalotsi didaktikasının pedaqoji əsasları və əhəmiyyəti.
2. İ.H.Pestalotsi tərbiyənin məqsədi və vəzifəsi və tərbiyədə təbiətə müvafiqlik prinsipi haqqında.

I. Ömrünün 50 ilini uşaqların təlim-tərbiyəsinə sərf edən, təlimi əməklə birləşdirməyə üstünlük verərək xüsusi tipli orta ümumtəhsil məktəbi və institut yaradan **İ.Pestalotsi** (1746-1827) ən nümunəvi ibtidai məktəblər üçün elementar təhsil nəzəriyyəsini işləyib hazırlamışdır. Oğlunun tərbiyəsi haqqında “Pestalotsinin gündəliyi”ndə uşaqları erkən yaşdan ətrafda baş verən hadisələri müşahidə etməyi öyrətməyi zəruri

sayırdı. O, qeyd edirdi ki, ən böyük sevinc yavaş, uzun axtarışlardan doğur. Uşağa başladığı işi sona çatdırmağa kömək etmək, şərait yaratmaq lazımdır. Tərbiyə işində heç vaxt tələsmək olmaz. Təbiət uşaq üçün ən yaxşı müəllim olur. Təbiətin azad auditoriyasında uşaq özünü daha sərbəst, azad hiss edir. Uşağı bacara bildiyi işi görməsinə imkan verilməlidir. Uşaqları erkən yaşlarından işə, zəhmətə alışdırmadan ondan dəyərli insan tərbiyə etmək qeyrimümkündür. Uşaq sevincli əməyə doğru getməlidir. Bağda, həyətdə işləmək, bitkilər toplamaq və s. ictimai həyata hazırlıqdır. Unutmaq olmaz ki, günahsız cəzalandıran hər bir kəs məhəbbəti itirir.

Ana dilinin öyrədilməsindən danışarkən Pestalotsi deyir ki, Ana dilinin və hər hansı bir dilin təbiətə müvafiq öyrənilməsi hissi qavrayış vasitəsilə əldə edilən biliklərlə əlaqədardır. Nitq orqanları inkişaf etməyincə uşaq danışa bilmir. Təbiət körpəni danışmağa öyrədə biləcək ayrı bir yol tanımır. Uşağa danışmağı öyrətmək üçün ana təbiət özünə icazə verməlidir ki, uşağın eşitməsi, görməsi, duyması və s. üçün malik olduğu bütün gözəl imkanlarla ona təsir etsin. Uşaq özünün gördüyünü, eşitdiyini, duyduğunu, iy və dad bildiyini dərk etdikcə onda həmin təəssüratı ifadə edə bilən sözlərə bələd olmağa və öz fikrini həmin sözlər vasitəsilə ifadə etməyə başlayacaq. Pestalotsi oğlu haqqında yazdığı gündəlikdə məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla aparılan təlim məşğələlərinə xüsusi əhəmiyyət verir. O, tərbiyəçilərə məsləhət görürdü ki, uşaqlar başladığı işi sona çatdırmayınca irəli getməyə tələsmə, sən bununla boşboğazlığın və fikri azdırmağa səbəb olan huşsuzluğun qarşısını ala bilərsən. Təlimdə yersiz tələskənlik ziyan gətirər. İrəli getməli, daim işləməlisən. Lakin həmişə arxaya da, keçdiyin yola da nəzər salmalısən. Şöhrətpərəstliyə uymaq lazım deyil, yalnız həqiqəti axtarmaq lazımdır.

Pestalotsi nəsihətçilikdən uzaq olmağı məsləhət görür. Nəsihət uşağı bezdirir, həmin sözlər hər gün təkrar olunduqca onlar hiddətlənir. Azadlığa üstünlük verir. Azadlığın boğulması uşağın qəlbində müqavimət doğurur. Azadlıq uşağın qəlbini sakitliklə, təmkinliklə doldurur. Lakin bu uşağı özbaşınalığa gətirib çıxarmamalıdır. Pestalotsi yazır, “vətəndaşı erkən yaşlarından işə alışdırmadan ondan dəyərli insan tərbiyə etmək olmaz”. Lakin əmək cəlbədicisi, sevinc gətirən olmalıdır. Kiçik uşaqların təlimində və tərbiyəsində nümunə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Uşaqlar hələ saymaq

vərdisinə yiyələnmədən say haqqında sözləri öyrənirlər - bir, üç, beş, on və s. Burada uşaq heç bir aydınlıq görmür, o, yalnız sadəcə olaraq sözləri eşitdiyi kimi yadında saxlayır. Biz ikini bilməyən uşağa üçü öyrətsək, nə qədər səfeh iş olardı. Qoy uşaq əvvəlcə ikini yaxşı öyrənsin, sonra üçü öyrət. O zaman uşaq saymağı nə qədər təbii öyrənir.

Bədən tərbiyəsindən danışarkən tələb edir ki, bu oyun və məşğələ açıq havada keçirilməlidir. Çünki uşaq üçün bədəninin möhkəmlətməyin böyük əhəmiyyəti var. Eyni zamanda, tərbiyəçinin özü də bədəncə sağlam olmalıdır.

Sonralar İohan Henrix Pestalotsi **ibtidai təhsilin didaktik sistemini** yaratdı. Onun nöqteyi-nəzərincə, məktəblilər tərəfindən dünyanın dərk edilməsinin əsasında üç element dayanır: say, söz və forma. Onlardan bütün sonrakı biliklər meydana gəlir. İ.H.Pestalotsi belə mühüm vəzifəni irəli sürürdü: təlimin elə metodları və formaları müəyyənləşdirilməlidir ki, onlardan istifadə etməklə kəndli ana öz uşaqlarını təlim etməyi bacarsın. Pestalotsi inkişafetdirici təlim ideyasını əsaslandırılmış, tədris müəssisəsinin əsas işinin mənəvi qüvvələri və qabiliyyətləri oyatmaq, düşünmək bacarığını inkişaf etdirmək olduğunu bildirirdi.

II. Pestalotsinin pedaqoji ideyalarının əsasını tərbiyənin təbiətə müvafiqlik

prinsipi təşkil edir. Uşaqda bütün qüvvə və qabiliyyətlər rüşeym vəziyyətində olur, təbii inkişaf təmrinlər yolu ilə həyata keçirilir. Buna görə də tərbiyəçi uşaqların təbii qüvvələrini düzgün istiqamətləndirməli, onun inkişafına mane olan hər cür təsiri aradan qaldırmalıdır. İ.Pestalotsi deyirdi ki, təbiətə müvafiq tərbiyə ailədən başlayır, əxlaq tərbiyəsini əsası ailədə qoyulur. Əxlaqın sadə forması uşağın anaya olan məhəbbətidir. Uşaq kiçik yaşlarından ana nəvazişi görür və onqa görə də ana ilk tərbiyəçi olur.

İohan Henrix Pestalotsinin əsərlərində, xüsusilə “Herbartın doqquz sualına cavab” “Oğlunun tərbiyəsi haqqında “Pestalotsinin gündəliyi”, “Analar üçün kitab”, “Qu quşunun nəğməsi” əsərində ailə tərbiyəsi məsələlərinə geniş yer vermişdir. Ailədə uşaqların ilk tərbiyəçisi anadır. Ana əvvəlcə uşaqların hisslərinə təsir etməli,

sonra isə hisslərin bu cür tamamlanmış tərbiyəsində ağıla təsir etmək üçün baz is axtarmalı, uşağın rahatlığını təmin edən vasitələrdən istifadə etməyi bacarmalıdır. Məktəb yaşına çatmamış uşaqlar üçün Pestalotsi ailəni ilk tərbiyə məktəbi hesab edərək orada uşaqların hisslərinin, nitq və təfəkkür qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsini, sağlamlılıqlarının qorunmasını zəruri sayırdı. Pestalotsi deyirdi ki, ana kimi sevirə uşaq da onu sevir. Ana kimə etibar edirsə, uşaq da ona etibar edir. Ana kimə inanırsa, uşaq da ona inanır. Uşaq hiss orqanlarından istifadə etməyə başlayan andan ana onun hiss üzvlərinə təsir edərək əşyaları göstərməklə uşağın təsəvvürünü, görüş dairəsini genişləndirə bilər. Uşaq dil açarkən ana onu bədən üzvləri ilə tanış edir. Uşaq başı, iki gözü, iki qulağı, iki əli, iki ayağı olduğunu öyrənir. Bundan sonra uşaq əyninə geyindiği paltarları, onu əhatə edən əşyaları adları ilə deyə bilir. Uşağın üç yaşı tamam olmamış ana ona ilkin hesab ünsürləri öyrədə bilər. Uşaq rəqəmləri tanıyır, şəkillərdə onları göstərə bilər. Uşaq 4 yaşa keçid dövründə düz xətt, üf üqi xətt, qapalı xətt çəkə bilər. Ana uşağa əşyaları yerdən yığışdırmağı, bir yerə toplamağı aparıb yerinə qoymağı öyrətməlidir. Bu işləri yerinə yetirən uşaq bundan sevinc hissi keçirir. Oğlunun tərbiyəsi haqqında “Pestalotsinin gündəliyi”ndə uşaqları erkən yaşdan ətrafda baş verən hadisələri müşahidə etməyi öyrətməyi zəruri sayırdı. O, qeyd edirdi ki, ən böyük sevinc yavaş, uzun axtarışlardan doğur. Uşağa başladığı işi sona çatdırmağa kömək etmək, şərait yaratmaq lazımdır. Tərbiyə işində heç vaxt tələsmək olmaz. Təbiət uşaq üçün ən yaxşı müəllim olur. Təbiətin azad auditoriyasında uşaq özünü daha sərbəst, azad hiss edir. Uşağı bacara bildiyi işi görməsinə imkan verilməlidir. Uşaqları erkən yaşlarından işə, zəhmətə alışdırmadan ondan dəyərli insan tərbiyə etmək qeyri-mümkündür. Uşaq sevincli əməyə doğru getməlidir. Bağda, həyətdə işləmək, bitkilər toplamaq və s. ictimai həyata hazırlıqdır. Unutmaq olmaz ki, günahsız cəzalandıran hər bir kəs məhəbbəti itirir.

MÖVZU № 7. FRİDRİX FREBEL UŞAQ BAĞÇASININ YARADICISIDIR

PLAN:

1. F.Frebel uşağın yaş bölgüləri haqqında.
2. F.Frebel uşaq bağçasının yaradıcısı kimi.
3. F.Frebelin hədiyyələri və onların əhəmiyyəti.
4. F.Frebelin oyunları və məşğələləri.

I. Fridrix Frebel (1782-1852) XIX əsrdə yaşamış görkəmli alman pedaqoqudur.

F.Frebel uşaqları yaş dövrlərinə bölmüş və bütün oyun və məşğələləri bu yaş bölgüsü əsasında işləmişdir. O, **yaş dövrlərini** aşağıdakı kimi bölmüşdür:

1. Körpəlik dövrü – 2-3;
2. Məktəbəqədər dövr – 3-7;
3. Erkən yaş – 7-10;
4. Yeniyetməlik dövrü – 11-15.

O, deyirdi ki, hər bir dövrdə uşağın inkişafı üçün zəruri olan materiallar olmalıdır. Uşaq aləmi iki yolla – empirik şəkildə, xarici hiss orqanları və hərəkətin köməyi ilə təcrübədə dərk edir. Təcrübə insanın daxili aləmini oyadır.

Fridrix Frebelin **məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəsi** hələ öz dövründə o qədər də başa düşülməmişdi. Hətta Almaniya uşaq bağçalarının açılması qadağan edilmişdi. Frebelin yaradıcılığı ölümündən sonra geniş yayılmışdır və öyrənilmişdir.

Frebelin yaradıcılığı və fəaliyyəti haqqında dostu Middendorf demişdi: “Frebel yorulmadan, öz mənafeyini güdmədən işləmişdir. O, uşaqılıqda insanlığın təbiətini oxumuşdu. O, insanın kamilləşməsi üçün çalışmışdı”. F.Frebelin ideyaları

İngiltərədə, Fransada, Amerikada, [Rusiyada](#), Zaqafqaziyada Frebel cəmiyyətləri tərəfindən geniş yayılmışdır. Bu cəmiyyətlər uşaq bağçaları açılmasında, məktəbəqədər tərbiyə mütəxəssisləri hazırlamaqda xeyli iş görmüşdür. XIX əsrdə Frebel sistemi ilə işləyən bağçalar çox idi.

Fridrix Frebel bütün ömrünü məktəbəqədər uşaqların tərbiyəsi işinə sərf etmiş, uşaq bağçaları yaratmışdır. O, uşaq bağçasında aparılan işin məzmununu və metodikasını işləmişdir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı və tərbiyəsi haqqında klassik rus pedaqoqlarından Konstantin Dmitriyeviç Uşinski, Y.N.Vodovozova, K.L.Şleger, Y.İ.Tixeyeva, A.S.Makarenko, N.K.Krupskaya, A.V.Suxomlinski və b., eyni

zamanda italyan pedaqoqları Mariya Montasori, fransız Palina Kerqomar, polyak pedaqoqu Y.A.Korçaqın ideyaları bu baxımdan marağ doğurur.

II. F.Frebelin məktəbəqədər tərbiyə sahəsindəki fəaliyyəti Almaniyanın hüdudlarından kənara çıxmış, ona böyük şöhrət qazandırmışdır. 1836-1837-ci illərdə elementar məktəbin planını hazırladı. O, öz dostu Borna yazırdı ki, “3-7 yaşlı uşaqların tərbiyəsi məsələsi məni düşündürür. Bu müəssisədə uşağı oxutmaq lazım deyil, burada uşaqları tərbiyə və inkişaf etdirmək lazımdır”. 1837-ci ildə öz yerində qardaşı oğlu Ferdinand Frebeli qoyub Almaniya gəlir. İlk uşaq müəssisəsi olan “Uşaqlarda və yeniyetmələrdə yaradıcı fəaliyyəti inkişaf etdirən” müəssisə açır. “Uşaqlarımız üçün yaşayaq” devizi ilə “Bazar günü” vərəqəsini buraxır. 1840-cı ildə öz müəssisəsini “Uşaq bağçası” adlandırır. 1843-cü ildə yeni “Ana laylası” adlı əsərini yazır. 1850-ci ildə “Fridrix Frebelin həftəliyi” adlı əsərini buraxır. Bağcanı saxlamaq üçün cəmiyyət ona kömək edir.

Frebel ömrünün sonuna yaxın Mariental şəhərində uşaq bağçası açır. Lakin bu bağça tezliklə bağlanır. Çünki Prussiya maarif naziri uşaq bağçası açmasını qadağan etmişdi. Onun bağçası ateizmdə, dövlət siyasətinə zidd olmaqda təqsirləndirilir. Frebel 1852-ci ildə Mariental şəhərində vəfat etmişdir. Onun ölümündən bir necə il sonra nəinki Almaniya, İngiltərədə, Fransada, Rusiyada da uşaq bağçaları açılmağa başladı, hətta Frebel cəmiyyəti yarandı. Onun açdığı kurslar Frebel kursları adlandırıldı. Freberin məzarı üstündə onun hədiyyələrinin rəsmi çəkildi və bu sözlər yazıldı: “Uşaqlarımız üçün yaşayaq”. F.Frebel məktəbəqədər tərbiyə sahəsində klassik pedaqoqdur. Onun pedaqoji nəzəriyyəsi öz dövründə mühüm əhəmiyyət kəsb etməsə də, ölümündən sonra geniş miqyasda yayılmışdır.

F.Frebel böyük bir həvəslə qızları, qadınları tərbiyəçi kimi oxumağa təkid edirdi. O, qadınlar üçün xüsusi kurs açmışdı. Burada tərbiyə alanları bağbanlar adlandırırdılar. Bağban bağa qulluq etdiyi kimi burada tərbiyə alan uşaqları da tərbiyəçilər sevməlidirlər. Doğrudur, Frebelin sağlığında bu kurslara, uşaq bağçalarına əhəmiyyət verilmirdi, lakin Frebel uşaq bağçaları üçün çox iş görmüşdür.

III. Frebel uşaq bağçasında məşğələlərin keçirilməsinə böyük əhəmiyyət verir. Bu məşğələlərin keçirilməsi üçün o, uşaqlara hədiyyə adlı vəsaitlər hazırlamışdır.

Həmin vəsaitlər indi də uşaq bağçaları üçün əhəmiyyətini itirməmişdir. Həmin **hədiyyələr** aşağıdakılardan ibarətdir:

Birinci hədiyyə rəngli topdur: O, topu uşaqlara körpəlik çağından gənclik çağına kimi məsləhət görür. Çünki uşaq həmişə topla oynayır. Top hissələrə bölünür. Bölünsə mənasını itirir. Top hər tərəfdən qapalıdır, bütövdür. Uşaq kiçik yaşlarından əşyanı bütöv halda görmək, onu əlinə götürmək istəyir. Biz küçədə, həyətdə iri topu ikiəlli əlinə götürüb, qucağına sıxan uşağın necə sevindiğini görürük.

Bu zaman uşağın sevincinin həddi-hüdudu olmur. Frebel deyir ki, siz hələ beşikdə baş barmağını ovcunun içərisində sıxaraq uzanan körpə uşağı görürsünüz, biz onu çağırıqda, o anasına tərəf əlini-ayağını oynada-oynada baxdıqda, yaxud ağladıqda yumruğunu necə sıxdığını görürsünüz. Bu uşağın fiziki inkişafına kömək edir, çünki bu zaman onun əl, barmaq, qol əzələləri dartınır. 2-3 aylıqdan həmin topu uşağın beşiyi üzərindən asmaq lazımdır. Çünki top yelləndikcə uşaq ona sarı atılır, onu tutmaq istəyir. Belə olduqda uşağın əl-qol, ətraf, kürək əzələləri inkişaf edir, uşaqda gümrahlıq əmələ gəlir. Uşaq iməklədiyi dövrdə ana topu irəli atır, uşaq topun dalınca iməkləməyə başlayır, onu götürmək üçün hərəkət edir. Nəhayət, yeriməyə başlayan zaman topu atırlar, uşaq topun dalınca gedir, onu əlinə götürəndə sevinir. Xüsusən, rezin top yerə dəydikcə o atılıb-düşür, bu uşağın diqqətini cəlb edir. Uşaq topun hərəkətini, yuvarlaqlığını görür. Uşaq topla oynayarkən onun qavrayışının üç forması inkişaf edir: uşaq əşyanın özünü görür, məkan və zaman qavrayışları inkişaf edir. Nəhayət, oyun sözlə, mahnı ilə müşayiət olunur: uşaq sözlə hərəkətin ahəngini dərk etməyə başlayır. Top hər dəfə yerə dəydikcə səs çıxarır. Frebelin topa aid mahnıları belə adlanır: “Topla havada oyun”, “Rəngli top”, “Qaytanlı top” və s. Onun tədqiqatına görə top uşağa sevinc və şadlıq gətirir. Top başqa əşyaları əvəz edir. O, açıq yerdə şəh damlasına, suya, çiçəyə, böcəyə, kəpənəyə, düz meydançada açara oxşayır. Qaytanla bağlı olanda zınqrova, balaca itə, ata, quzuya, pişiyə, göyərçinə, at balasına oxşayır. Top vasitəsilə uşaqlar əşyalarla yanaşı, həm də müxtəlif rənglərlə tanış olur.

İkinci hədiyyə - ağac altlığı bərkidilmiş kürə, kub, silindr forma etibarını ilə bir-birinə ziddir. O, bu hədiyyəni uşaqlara altı aydan sonra verməyi tələb edir. Yəni uşaq

öz bədən quruluşu ilə maraqlanmağa başlayır, bu zaman həmin oyuncaq uşağa böyük ləzzət verir. Bu oyuncaqlar Frebelin ziddiyyətlər nəzəriyyəsi ilə bağlıdır. Uşaq əşyalar arasındakı ziddiyyəti əyani gördükdə onların mahiyyəti haqqında daha dürüst məlumat almağa başlayır. Kürə ovucun içərisində, boşqabda hərəkət edir, ana kürəni müxtəlif cür hərəkət etdirərək deyir: “Bax, kürə oynayır, uçur, fırlanır və s.” Kub isə heç fırlanmır. “Onu bir tilin üzərində fırladır, yenə də düz durur. Kürə və kubikdən müxtəlif fiqurlar düzəltmək olar. Odur ki, Frebel hələ kiçik yaşlardan uşaqları quraşdırma işinə alışdırmağı məsləhət görür. Kürəni kubikin üzərinə qoyarkən adam fiquru alınır. (Bu oyuncaqlarla həm qızlar, həm də oğlanlar oynayır.)

Üçüncü hədiyyə - səkkiz hissəyə bölünmüş kubikdir. Bu hədiyyənin əhəmiyyətindən danışarkən Frebel qeyd edir ki, 3 yaşa qədər uşaqlar artıq əşya haqqında, onun xarici forması, quruluşu, bərkliyi, yumşaqlığı, rəngi, həcmi haqqında müəyyən biliklərə yiyələnmiş olurlar. Bu hədiyyənin vasitəsilə uşaqlar əşyanın daxili quruluşunu, onun hissələrə ayrılması, hissələrdən təmin əmələ gəlməsi kimi yeni məlumatlara yiyələnirlər. Adətən, uşağa ona verilən oyuncağın xaricini öyrəndikdən sonra onun daxili ilə maraqlanır, onu sökür, içərisinə baxmaq istəyir, belə olduqda oyuncağı uşaq sındırır, yenidən düzəldə bilmir. Bu baxımdan uşaqlara bu hədiyyənin verilməsi zəruridir. Çünki uşaq əvvəl top və kürə ilə qapalı əşyanı öyrənir, üçüncü hədiyyədə isə uşaqlar əşyanın davamlılığını, qoyanda dura bilən olduğunu, sökübyığmağın asan olduğunu öyrənirlər. Üçüncü hədiyyənin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, uşaq burada yeni bilik alır.

Dördüncü hədiyyə - səkkiz hissəyə bölünmüş kərpicdir. Bu hədiyyənin köməkliyi ilə uşaqlar uzun, enli, hündür sözlərinin mahiyyətini dərk edir, sahə,məkan, həcm təsəvvürünə yiyələnirlər. Düzbucaqlı, dördbucaqlı, bərabərlik sözlərinin mahiyyətini anlayırlar.

Beşinci hədiyyə - iyirmi yeddi hissəyə bölünmüş kubikdir. İyirmi biri bütövdür, üçü-dördü kiçikdir, üçü kəsikdir. Bu kubiklərin köməkliyi ilə uşaqlar üç yüzə qədər fiqur düzəldə bilirlər.

Altıncı hədiyyə - iyirmi yeddi hissəyə bölünmüş kərpicdir. Bunlardan uşaq bağçasında tikinti materialı kimi istifadə olunur.

IV. O, tərbiyə məsələsində uşaqlar arasında heç bir sinfi fərq qoymamışdır. O, Almaniyanı gəzmiş, xalq mahnılarını, xalq oyunlarını toplamışdı. F.Frebel uşaqların yaradıcı fəaliyyətini, onların xarici hiss orqanlarını, təhsil məsələlərini öz məktəbində Pestalotsinin prinsipləri əsasında işləmişdir. Onun fikrincə, əmək, incəsənət, dil, tarix, riyaziyyat, vətənpənarlıq, oyun tərbiyədə mühüm rol oynayır. O, uşaq oyunlarına xüsusi əhəmiyyət verir. Ona görə də “oyun böyüklərin əlində pedaqoji vasitə olmalıdır”. Oyun üçün xüsusi meydançalar olmalıdır, oyun uşaq orqanizmini möhkəmlətmək üçün zəruridir. Xalq balalarının gələcək təhsil işinə bu müəssisələr xidmət etməlidir.

F.Frebelin uşaq bağçası açmaq ideyasına Pestalotsi ilə yanaşı, Y.A.Komenskinin və filantropistlərin də böyük təsiri olmuşdur. O, uşaq fəaliyyətində, oyunda, məşğələdə, sensor tərbiyədə onların metodlarından istifadə etmişdir. Xüsusən Jan Pol Rixterin “Levana”¹, Y.A.Komenskinin “Ana qucağı məktəbi” əsərini çox sevmişdir. O, uşaq bağçasını açmazdan əvvəl onun məqsədini müəyyənləşdirir. Onun fikrincə, uşağı hələ körpəlikdən vətəninin həqiqi vətəndaşı tərbiyə etmək üçün uşaq bağçası lazımdır. O, 1837-ci ildə uşaq bağçası açır. Frebelə görə bağçada bitki bəslənən kimi uşaq da uşaq bağçasında bəslənməlidir. Onlarda yüksək emosionallıq, gümrahlıq yaradılmalı, onlar məktəb təliminə hazırlanmalıdır. Məktəbəqədər uşaqları özfəaliyyətə hazırlamaq üçün onların bədənlərini möhkəmlətmək, xarici hiss üzvlərini təmin etdirmək zəruridir. Uşaqlarda belə keyfiyyətləri tərbiyə etmək üçün tərbiyəçilər olmalıdır. Belə tərbiyəçiləri isə hazırlamaq lazımdır. “Bağçada güllərə bağbanlar qulluq etdiyi kimi uşaq bağçasında da tərbiyəçilər-bağbanlar qulluq etməlidir”. Frebel uşaq bağçasında uşaqların hərtərəfli inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif məşğələlərin keçirilməsini zəruri hesab edirdi. O, uşaq bağçasında aşağıdakı məşğələləri nəzərdə tutur: fiziki tərbiyə (hərəkət, gəzinti) oyun, məşğələ (müxtəlif materiallarla), yapma, rəsm, ana dili (ana dilində müsahibə, nəql etmə, şer və s.) musiqi, nəğmə, elementar riyaziyyat, təbiətdə əmək, ibadət və s. Bu məşğələlər vasitəsilə uşaqlarda fiziki, əqli, əxlaqi, dini, estetik qabiliyyətlər inkişaf etdirilir.

MÖVZU № 8. K.D.UŞİNSKİNİN PEDAQOJİ İRSİNDƏ MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN TƏRBİYƏSİ HAQQINDA

PLAN:

5. K.D.Uşinski müəllim və tərbiyəçi haqqında.
6. K.D.Uşinskinin xəlqilik ideyası və uşaqların tərbiyəsində onun yeri.
7. K.D.Uşinskinin tərbiyədə təbiətin roluna dair fikirləri.
8. K.D.Uşinskinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi, ana dili və oyun haqqında fikirləri.

I. [XIX əsrin](#) 70-ci illərindən başlayaraq, çar Rusiyasında olduğu kimi, [Azərbaycanda](#) da kənd məktəbləri üçün müəllim kadrları hazırlayan xüsusi məktəblər - müəllim seminariyaları yaranmışdı. Bu seminariyalar Konstantin Uşinskinin işləyib hazırladığı “Müəllimlər seminariyasının layihəsi” əsasında fəaliyyət göstərirdi. Konstantin Uşinski pedaqoji prosesdə müəllimin rolunu yüksək qiymətləndirirdi: “Müəllim nə qədər ki, oxuyur, öyrənir, o, yaşayır, oxumağı dayandırdıqda ondakı müəllimlik ölür”. K.Uşinski Rusiyada çox haqlı olaraq pedaqogika elminin və xalq məktəblərinin banisi hesab olunur. Onun tərtib etdiyi “Vətən dili” və “Uşaq aləmi” dərsliklərindən Rusiyada bütöv bir nəsil faydalanıb. Demokratizm və xəlqilik Uşinskinin pedaqoji fəaliyyətində əsas istiqamətdir. Azərbaycanın maarifpərvər pedaqoqları, o cümlədən Həsən bəy Zərdabi pedaqoji fəaliyyətində K.Uşinskinin irsindən, xüsusilə onun ana dilinin tədrisinə dair qiymətli fikirlərindən bəhrələniliblər. Dil haqqında Konstantin Uşinski demişdir: “Bir millətin, xalqın varını, dövlətini əlindən alsan, o millət ölməz, yaşayar. Ancaq ana dilini əlindən alsan, həmin millət məhv olar, ondan əsər-ələmət qalmaz”. Həsən bəy Zərdabi də ana dilini xalqın varlığı, yaşaması və tərəqqisi üçün qüdrətli vasitə, müstəsna təsir gücünə malik amil sayaraq deyirdi: “Bir millətin ki, dili batdı, onda o millətin özü də batar. Çünki bir millətin varlığına, isbatı-vücuda etməsinə səbəb onun dilidir”.

İctimai tərbiyədə təlim və tərbiyə ona layiq olan yerdə birinci planda, administrasiya ikinci yerdə, dəftərxana isə üçüncü yerdə dayanmalıdır. Aydındır ki, Uşinski onda

israr edirdi ki, məktəbin mərkəzi və əsası pedaqoji heyəti olmalıdır. Müəllim yadda saxlamalıdır ki, tədris və tərbiyə işi bir-birindən ayrılmazdır. Öz növbəsində, tərbiyəçi də müəllimlik işi aparmalıdır; bunsuz o, tərbiyəvi təsirin başlıca və əsas vasitəsinə itirir. Çünki təlim çox güclü tərbiyə orqanıdır. Və təhsil ocağının rəhbəri də təkcə inzibatçılıqla məşğul olmamalı, o, həm tərbiyəçi və həm də müəllimlə birlikdə olmalıdır. Uşınskinin irəli sürdüyü əsas pedaqoji tələb bilavasitə pedaqoq şəxsiyyətinin uşağa təsiri ilə bağlıdır. “Körpə tərbiyə alır, əqli və mənəvi cəhətdən birbaşa insan şəxsiyyətinin təsiri altında inkişaf edir və heç bir forma, heç bir intizam, nizamnamə və məşğələ cədvəli ilə insan şəxsiyyətinin təsirini dəyişmək mümkün deyil. Bu, gənc könüllər üçün səmərəli Günəş şüasıdır”.

II. K.D.Uşınskinin (1824-1870) pedaqoji sisteminin əsasını **xəlqilik** təşkil edir. O, xalq yaradıcılığına, xalqın yaratdığı nağıllara, atalar sözlərinə, tapmacalarına yüksək qiymət verir.

Uşinski məktəb təlimi və tərbiyə haqqında görkəmli nəzəriyyəçidir. O, məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyatında mühüm yer tutan əqli, əxlaqi, fiziki, əmək tərbiyəsi, uşaq oyunları, oyuncaqlar haqqında danışmış, onların əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmişdir. Buna görə də o deyirdi ki, uşaqlara müstəqillik vermək lazımdır ki, onlar müstəqil olaraq öz güclərinə müvafiq olaraq işlər görsünlər. Odur ki, o, həm tərbiyəçilərə, həm də valideynlərə müraciət edərək deyirdi: “Nə onlara heç bir mənası olmayan, nə də onların gücünə müvafiq olmayan iş verin. Bunların hər ikisi uşaqlara pis təsir edir”.

Pedaqoq alim K.D.Uşinski “*İctimai tərbiyədə xəlqilik haqqında*” əsərində yazırdı: “Hamı üçün ümumi olan tək bircə fitri meyl var ki, tərbiyə ona hər zaman arxalana bilər. [Biz buna xəlqilik](#) adı

veririk”. K.D.Uşınskinin tərbiyə sistemində *xəlqilik* əsas ideyanı təşkil edir. Bu onun pedaqoji konsepsiyasının əsas mərkəzidir.

K.D.Uşinski xəlqiliyi hər bir xalqın öz tarixinə və həmin xalqın səciyyəvi xüsusiyyətlərinə müvafiq kimi başa düşürdü. Onun fikrincə, gənc nəslin tərbiyəsi xəlqilik üzərində qurulmalı və uşaqlarda milli iftixar hissi oyatmalıdır.

K.D.Uşinski yazırdı ki, hər xalqın özünəməxsus milli tərbiyə sistemi vardır: ona görə

ki, bir xalqın başqa xalqdan tərbiyə sistemlərini əxz etməsi mümkün deyildir. K.D. Uşinski əxlaq tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət vermişdir. *Onun fikrincə, tərbiyənin məqsədi həm zehni, həm əxlaqi, həm də fiziki cəhətdən inkişaf etmiş və öz zəhməti ilə xalqına fayda verən mükəmməl insan yetişdirməkdir.*

Tərbiyə insanın formalaşmasında həlledici rol oynayır, insan tərbiyə nəticəsində insan olur. K.D.Uşinski tərbiyəni yalnız insan cəmiyyətinə xas olan ictimai hadisə hesab etmiş və onu biolojiləşdirməyə çalışan hər cür təşəbbüsə qarşı çıxmışdır. K.D.Uşinski gənc nəsilə vətənpərvərlik, xalqa bağlılıq, ictimai vəzifə hissi, insan pərvərlik, əqidədə möhkəmlik, işgüzarlıq, çətinliklərlə mübarizə üçün yüksək iradə və əzm, əməyə sevgi, doğruluq, namuslu və intizamlı olmaq kimi müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin tərbiyə edilməsini vacib sayırdı.

Buradan aydın olur ki, Uşinskinin **məktəbəqədər tərbiyə nəzəriyyəsinin əsasını xəlqilik** təşkil edir. O, ana dili məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verir. 7 yaşa qədər olan uşaqların həyatında ana dili qüdrətli vasitədir. Odur ki, bu yaşda uşaq yalnız ana dilini öyrənməlidir. Ana dilində dərin fəlsəfi, ağıl, təbii poetik hisslər, həqiqi zövq, zəngin fikir gizlənmişdir”.

Uşinski Avropanı səyahət edərkən Almaniyada və İsveçrədə yeni fəaliyyətə başlayan uşaq bağçalarının işi ilə də tanış olur. O, yazır: “Uşaq bağçaları xalq üçün çox lazımı bir müəssisədir. Bu pedaqoji xəzinəyə ən qiymətli hədiyyədir. Frebelin oyunlarında, məşğələlərində lazımı şeylər çoxdur. Lakin burada çatışmazlıqlar var”. Buradakı uşaq bağçaları onun xoşuna gəlməmiş, bunu heyvan təliminə bənzətmiş, lakin bu ideyada səmərəli toxum olduğunu görmüşdü. O, yazır: “Uşaq bağçası ideyasında saf toxum var. Lakin bu toxum samanla birlikdədir. Onu samandan ayırmaq lazımdır”.

Xəlqiliyə söykənən ana dilinə xüsusi əhəmiyyət verir. O, ana dilini bəyənməyənlərə qarşı çıxaraq deyirdi ki, belə bir tərbiyə uşağı öz xalqının təsirindən məhrum edir və onun bütün ruhi inkişafına zərbə vurur. Dildə bütün xalq və onun bütün vətəni canlanmış olur. Dil nəinki xalqın həyatını özündə ifadə edir, o, eyni zamanda həyatın özüdür. Ana dili məhv olarkən xalq artıq yox olur. Dil ən böyük

xalq tərbiyəçisidir. Ana dilinin ən qüdrətli vasitə olduğunu deyən Uşinski yazır ki, 5-6 yaşda uşaq öz ana dilində düzgün danışa bilir.

III. Uşinski də Komenskinin, Russonun, Pestalotsinin ardıcılı kimi **təbiəti** əsas tərbiyə mənbəyi kimi götürür. “Təbiət insan tərbiyəsində ən güclü amildir” - deyir. O, uşaqların əqlini inkişaf etdirir, onların duyğularına qüvvətli təsir edir. Onun fikrincə təbiət hadisələrini müşahidə etmək, onları araşdırmaq, təbiətin sirlərini öyrənməyə çalışmaq uşaqlarda bir sıra gözəl keyfiyyətlərin yaranmasına səbəb olur. Uşaq vətənini, təbiətini, onun gözəl mənzərəsini, heyvanlar aləmini öyrənir, sevir. Uşaqlarda ilk insani duyğular heyvanlara, bitkilərə münasibətdə formalaşır. Uşaq psixologiyasını gözəl bilən Uşinski məhz buna görə kiçik yaşda uşaqlara təbiəti sevdirməyi lazım bilirdi. O, uşaqlar üçün yazdığı hekayələrində də təbiət hadisələrini təsvir edir, həmin hekayələrin uşaq qəlbinə etdiyi təsiri uzun illərdən bəri dərslərdə həmin hekayələrin yaşamasında görür. Uşinski bu hekayələrində mahir bir rəssam kimi gözəl təbiət lövhələri yaradır.

IV. O, uşaq oyununun elmi-psixoloji əsasını yaratmışdır. Oyun uşağın daxili aləminə mürəkkəb həyat hadisələrindən daha təsirli iz buraxır. Oyunda uşaqlar böyükləri görür, öz gücünü sınayır, müstəqil olur. Bir yerdə oynayan uşaqlarda ilk ictimai münasibətlərin qarşılıqlı əlaqəsi yaranır. Oyunda uşaq həyat hadisələrini olduğu kimi təqlid edir.

Uşinski böyük bir uzaqgörənliklə deyirdi ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqların həyatında xalq oyunları mühüm yer tutur. Bu oyunları toplayıb uşaqların istifadəsinə vermək zəruridir. O, yazır: ”Xalq oyunlarına diqqət yetirmək, onu zəngin mənbə kimi axtarmaq, təşkil etmək, ondan güclü tərbiyə vasitəsi kimi istifadə etmək gələcək pedaqoqların mühüm vəzifələrindən biri olmalıdır. Uşaqların dünyagörüşünün, əxlaqi keyfiyyətlərinin yaranmasında, həyat vərdişi qazanmaqda, uşaq fantaziyasına zəngin material verən bir vasitə kimi oyuncaqların əhəmiyyətini göstərir. Uşaqlar öz oyuncaqlarına ürəkdən bağlı olurlar. Uşaq köhnə kuklasının gözəlliyini təsəvvüründə canlandırır, burnu, gözü, üzü çoxdan çevrilmiş kuklasını çox sevir, nəinki təzə kuklasını. Təzə kukla birdən-birə uşağın sevimlisinə çevrilə bilmir. Uşinski oyuncağın uşaq hissəsinə etdiyi güclü təsiri belə təsvir edir. “Əməliyyat olunmalı olan

bir uşağı xəstəxanaya gətirirlər. Uşaq özü ilə bərabər kuklasını da gətirir. O, ağlayır, əməliyyat olunmağa qoymur, həkim onu dilə tutur. Başa salır ki, əməliyyat olunmasan, kuklan öləcək. Bundan qorxan uşaq dərhal razılıq verir və bütün ağrılara dözür”.

Uşinski uşaq oyunu ilə uşaq əməyinin vəhdətini göstərir. Həyatın başlanğıcı olan əməyə uşaqları kiçik yaşdan alışdırmağı lazım bilir. Əmək həm də uşaqların əxlaq saflığı üçün lazımdır.

Uşinski uşaqların əqli tərbiyəsində mühüm yer tutan nağılların, atalar sözlərinin əhəmiyyətini göstərmişdir. O yazır: “3 yaşında nağıla qulaq asan uşaq ondan böyük həzz alır. İş bununla bitmir. İş ondadır ki, bu nağıl vasitəsilə uşaq xalqına bağlanır. Nağıllar öz məzmunu, parlaqlığı ilə uşaq yaddaşında dərin iz salır. Ona görə də uşaq üçün yazan yazıçılar öz mövzularını xalq nağıllarından alsınlar.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafı və tərbiyəsi haqqında klassik rus pedaqoqlarından Konstantin Dmitriyeviç Uşinski, Y.N.Vodovozova, K.L.Şleger, Y.İ.Tixeyeva, A.S.Makarenko, N.K.Krupskaya, A.V.Suxomlinski və b., eyni zamanda italyan pedaqoqları Mariya Montasori, fransız Palina Kerqomar, polyak pedaqoqu Y.A.Korçaqın ideyaları bu baxımdan maraqlıdır.

Mövzu 9. Y.N.Vodovozovanın məktəbəqədər təhsilin inkişafında rolu

9. Y.N.Vodovozovanın məktəbəqədər tərbiyə sahəsində xidmətləri və tərbiyədə vərdişlərin rolu haqqında fikirləri.

10.“Bir yaşdan səkkiz yaşa qədər uşaqların əqli və əxlaqi tərbiyəsi” əsərinin mahiyyəti.

V. Y.N.Vodovozova (1844-1923) XIX əsrin II yarısında yaşayıb yaratmışdır. Uşinskinin tələbəsi və ardıcılı olmuşdur. O, pedaqoji elmdə həm uşaq yazıçısı, həm də məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi haqqında gözəl əsərlər yazan bir pedaqoq olmuşdur.

Vodovozovanın pedaqoji baxışları “Bir yaşdan səkkiz yaşa qədər uşaqların əqli və əxlaqi tərbiyəsi” adlı əsərində verilmişdir. Vodovozova əsərinin bir fəslini irsiyyət məsələsinə həsr etmişdi. İnsan xarakterinin formalaşmasında xarici mühit, irsiyyət və tərbiyə mühüm rol oynayır. İrsiyyət belədir ki, insan orqanizmi özündə olan bəzi şeyləri özündən sonra gələn nəsə verir.

Vodovozovanın əsərinin VIII fəslə vərdislər adlanır. Tərbiyədə vərdislərin əvəzi yoxdur. Bunun üçün uşağın əqlini də, beynini də, əllərini də təmrin etdirmək lazımdır. Vərdislər tədricən insanın 2-ci təbiətinə çevrilir. Vərdislərin tərbiyəsinə erkən yaşdan başlamaq lazımdır. Vərdisləri uşaqlarda təmrinlər yolu ilə inkişaf etdirmək olar. Təmrinlərdə əqli inkişaf üçün dilləri öyrənmək zəruridir. Vodovozova uşaqların hiss orqanlarını inkişaf etdirməkdə Frebel sisteminin misilsiz qiyməti olduğunu qeyd etmişdir.

Vodovozova uşaqların əqli, əxlaqi və fiziki tərbiyəsinin düzgün getməsi üçün, hər şeydən əvvəl, uşağın əsəbini qorumağı məsləhət görür. Əsəbləri yerində olan adamlar iradələrini toplaya bilirlər və özlərini idarə edə bilirlər. Vodovozova sanki bu gündən danışır. O, göstərir ki, cəmiyyətdə uşaqların əsəbi olması üçün hər cür ağır şərait mövcuddur. Uşaq əsəbinin müxtəlif səbəbi var. Birincisi uşaq qısqancdır. Vodovozovaya görə məktəbəqədər dövrdə əqlin tərbiyəsi üçün onun həyat tərzini ağıllı təşkil etmək lazımdır. Uşaqların əqli tərbiyəsində 3 məsələyə diqqət yetirmək lazımdır: 1-ci oyun, 2-ci məşğələ, 3-cü daxili və xarici hiss üzvlərini tədricən inkişaf etdirmək. Burada yaxından uzağa, sadədən mürəkkəbə, konkretdən mücərrəmə getmək lazımdır. Müşahidəçilikdə ardıcılığı gözləmək lazımdır. Bu dövrdə yalan danışmaq da meydana gəlir. Uşaq kənd əməyini, meşəni, ətrafı müşahidə etməklə bilik əldə edir. İti, pişiyi, toyuğu tanıtdırmaq, təbiəti ilin müxtəlif fəsilərində müşahidə etdirmək lazımdır.

Əsərdə Vodovozova müşahidə üçün nümunələr vermişdir. Yayda uşaqlar nəyi müşahidə edir:

1. Uşağa banka verin, ora bir hörümçək atıb, ağzını bağlayın. Havasız yerdə həşəratın hərəkətini müşahidə etsinlər.
2. Uşağa müxtəlif əşya: mis pul, mismar, şüşə, daş verin. Qoy uşaq bunları

başqa bir əşya ilə kəssin və hansının daha bərk olduğunu tapsın.

3. Göldən bir neçə çömçəquyruq tutun, onları bir qabda saxlayın, uşaq onun necə inkişaf etdiyini görsün.

4. Bankaya bir cırcırma atın, bir də ağcaqanad. Cırcıramanın ağcaqanadı necə tutduğunu müşahidə etsin.

5. Kəpənəyi qoy uşaqlar müşahidə etsin. Onun rənginin dəyişdiyini görsünlər.

Mövzu 10. Y.İ.Tixeyeva məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi haqqında

11. Y.İ.Tixeyevanın məktəbəqədər tərbiyə sahəsində xidmətləri.

12. Y.İ.Tixeyevanın ana dili haqqında fikirləri.

Görkəmli rus pedaqoqu **Yelizaveta İvanovna Tixeyeva** “Azad tərbiyə nəzəriyyəsi” tərəfdarlarının əksinə olaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında aparıcı rolü mütəşəkkil məşğələlərə verməklə uşaq bağçasında məşğələlərin proqram və planlarının yaradılması zərurəti və imkanı haqqındakı məsələləri müsbət cəhətdən həll etmişdir.

Tixeyeva məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda nitq və təfəkkürün düzgün inkişaf etdirilməsi üçün təlimin rolunun xüsusilə yüksək qiymətləndirirdi. Tixeyeva məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyə işində təbiətin mühüm əhəmiyyətə malik olduğunu qeyd edirdi: “Uşaqları təbiətin qoynunda və təbiət vasitəsilə tərbiyə etmək, öyrətmək, böyütmək lazımdır”.

Y.İ.Tixeyeva uşaq bağçalarında yaxşı intizamın həyata keçirilməsini necə təşkil etmək haqqında qiymətli göstərişlər vermişdir. Uşaq bağçada kollektivin bir üzvüdür və o, kollektivin mənafeyinə və iradəsinə hörmət etməyi bilməli, öz impulslarını və arzularını boğmağı bacarmalıdır. Uşaqlarla bu istiqamətdə gərgin, uzunmüddətli və sistematik tərbiyə işləri aparılmalıdır. Uşaqların intizam tərbiyəsində əsas vasitələrindən biri gücləri çatan əməkdir. Məcburi məşğələlər üzrə işlərin müddəti uşağın yaşından asılı olaraq 5 dəqiqədən 20 dəqiqəyə qədər ola bilər. Uşaqlar uşaq bağçasında rəsm, aplikasiya (yapma) işləri görməli, nəğmə oxumalı, musiqini və uşaq

bədii kitabçalarının qiraətini dinləməlidirlər və s. Hər şeydə qaydanı, təmizliyi gözləmək, uşaqları həmin qaydalara əməl etməyə alışdırmaq elə priyomlar sırasına daxildir ki, bunlarsız uşaqların sistemətik tərbiyəsini düşünmək olmaz.

Y.İ.Tixeyevanın ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, o, məktəbəqədər tərbiyənin didaktik əsaslarını, uşaq bağçası ilə məktəbin tərbiyə işlərinin əlaqəliliyi məsələlərini elmi cəhətdən işləyərək davam etdirmişdir.

Y.İ.Tixeyeva düzgün olaraq qeyd edirdi ki, **ana dili** uşaqların ailə tərbiyəsində, uşaq bağçasında, məktəbdə hələ layiqli yer tutmur, ana dilinin inkişafı mədəniyyətinə hələ də az diqqət verilir. Bununla bərabər “dil tərbiyənin əsas mövzudur”; uşaqların dilinin inkişafı, ana dilinə məhəbbət, sağlam ədəbi zövqün tərbiyə edilməsi – “ən başlıca və birinci dərəcəli mühüm işdir”. Ailənin, uşaq bağçasının və məktəbin bu işdə əlbir olması tamamilə zəruridir. Uşaqlar ailə tərbiyəsində erkən yaşlardan etibarən düzgün nitq vərdişləri almalıdır. Uşaqların düzgün nitq inkişafında yaşlıların, xüsusilə anaların nümunəsi çox böyük rol oynayır.

Valideynlər və ailə üzvləri uşaqların eşitmə orqanlarına qulluq etməli, eşitmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsinə qayğı göstərməli, uşaq ilə düzgün danışmalıdırlar: “Heç bir dilucu ilə danışmaq, uşağın dili ilə danışmaq lazım deyil. Uşaq ilə adi, düzgün, lakin sadə dildə danışmaq lazımdır, başlıca olaraq, aramla, aydın və ucadan danışılmalıdır”.

Ailədə qazanılmış nitq vərdişlərinə istinad edərək bunu cürbəcür üsul və fəndlərlə genişləndirən və dərinləşdirən uşaq bağçası nitqin inkişaf etdirilməsində ailənin etibarlı köməkçisi olmalıdır. Tərbiyəçilər uşaqların nitqini inkişaf etdirmək üçün ana dilində şəriyyətin, incəsənətin müvafiq olaraq ən yaxşı nümunələrindən istifadə etməlidir. “Canlı söz, ifadəli nağıl, hekayə, hər an gözəl ifadə ilə, oxunan şer, xalq mahnılarımızın ahəngi uşaq bağçasında və həmçinin ailədə hökm sürməli, uşaq qəlbini gələcək daha dərin bədii qavrayışa hazırlamalıdır”.

Tixeyeva uşaq bağçası tərbiyəçiləri üçün uşaqların nitqini inkişaf etdirmək məqsədilə oyunlardan, yapmadan, rəsm və başqa məşğələlərdən, xüsusən uşaqlarla müsahibə keçirilməsindən necə istifadə edilməsi haqqında qiymətli metodik göstərişlər vermişdir.

Uşaq bağçası şəraiti sevinclə bağlı olmalıdır. “Sevinc elə bir şəraitdir ki, bu zaman uşağın fiziki və əxlaqi qüvvələri təravətli surətdə çiçəklənir, o, elə bir hissdır ki, qüvvəni, ruhən gümrahlığı, müvəffəqiyyətə can atmağı birə on artırır, məhəbbət və iltifata təhrik edir”. Oyunlar eyni zamanda ruhi və mənəvi qüvvələrin inkişaf etdirilməsi vasitəsidir.

Uşaqlar təbii olaraq hərəkətlidir, fəaldır, onlar maraqları ilə qırılmaz surətdə bağlı olan cürbəcür fəaliyyətdə, işlərdə özlərini göstərməyi sevirlər. İşlərin və məşğələlərin keçirilməsi zamanı uşaqlar qiymətli adət və vərdislər qazanır, əldə etdikləri biliklər onların praktik həyatı ilə bağlanır.

MÖVZU № 11. M.Montessorinin əsərlərində məktəbəqədər tərbiyə məsələlərinin qoyuluşu

PLAN:

1. M.Montessorinin pedaqoji ideyaları.

Montessori metodunun qurucusu olan **Mariya Montessori 1870-ci ildə İtaliyada** dünyaya gəlmişdir. 1896-cı ildə İtaliyada tibb fakültəsini bitirən ilk doktor qadın olmuşdur. Montessori bir elmi insan olaraq sahib olduğu özəlliklərlə yanaşı, bir qadın olaraq həm də qadın haqları uğrunda mübarizə aparmışdır. 1896-cı ildə Berlində və 1900-cü ildə Londonda iki qadın konfransında İtalyanı təmsil etmək üçün seçilmiş və bu konfransda iştirak etmişdir.

Universiteti bitirdikdən sonra Roma Psixiyatr klinikasında zəka problemi olan uşaqlarla çalışmışdır. 1899-cu ildə Romada zəka geriliyi olan uşaqların yeni ortopenik məktəbində yönetici olaraq işə başlayır. 1896 -1907-ci illər arasında sağlq, antropoloji, fəlsəfə, psixoloji və təlim çalışmalarını davam etdirir. 1907-ci ildə Romanın San Lorenzo bölgəsində işləyən ailələrin uşaqlarından ibarət olan 60 nəfərlik grupta işləmək üçün tibbi fəaliyyətini saxlayır. Burada ilk Uşaq Evini qurur. 1907-ci ilindən etibaren dünyanın bir çox ölkəsində Montessori metodu haqqında çalışmalar yayılmağa davam edir. Mariya Montessori məzuniyyət vaxtlarında psixiyatr klinikasında çalışmaya başlayır və əqli cəhətdən problemlı uşaqların təlimi ilə

maraqlanır. Bu uşaqlar üzərində təlimin təsirini təhlil etməyə başladı. Montessori tamamilə boş bir otaqda, fikirlərini yayındıran hər hansı bir şeyin olmadığı bir mühitdə, zehni geriliyi olan uşaqların yerdəki çörək qırıntılarını sıraya düzərək sakitləşdiyini gördü. Qeyri-adi dəyərləndirmə istedadına sahib olan Montessori bu hadisini kimsənin düşünmediyi gini qiymətləndirdi. Mariya Montessori bu uşaqlarla çalışmaya başladı və onları bir sınağa (imtahana) hazırladı. Bu sınaqda əqli cəhətdən geri qalan uşaqlar yaşadlarıyla eyni ölçüdə müvəffəqiyyət göstərdi. Bu nəticə Montessorini bütün Avropada tanıtdırdı.

Romanın San Lorenzo məhəlləsində 1906-cı ildə 60 uşağın ana ataları işdəyəkən baxılması məqsədilə açılan məktəbdə işləməyi qəbul etməsinin tək səbəbi apardığı təlimin nəticələrini yoxlamaq məqsədi idi. Bu yolda tibbi çalışmalarını və universitetdəki gələcəyini tərk edirdi. 1906-cı ildə Uşaq Evinin (Casa dei Bambini) açılışında kiçik bir mərasim təşkil edildi. Bu mərasimdə Mariya Montessori yanındakı yoldaşına belə süyləmişdir: “Bu gün bu məktəbin açılışı çox insanın diqqətini çekmir, amma yaxın zamanda çox insanın diqqəti bu kiçik məktəbdə olacaq.” Mariya Montessori haqlı çıxdı, çünkü dünyanın bir çox yerindən maraqlananlar bu məktəbi görməyə gəldilər.

Montessori uşaqlara verilən təlimin quruluşunu tamamilə dəyişdirdi. Burada uşaqlar öz-özlərinə öyrənirdi, bu təlim öyrətilməz idi. Uşaqlar bu müddətdə özləri özlərini istiqamətləndirirdi. Bu görüş yüz il sonra uşaqlar haqqında sinir çalışmaları ilə qüvvətlə dəstəkləndi.

1915-ci ildə bütün dünyanın diqqəti bir daha Montessori metoduna çevrildi. San Fransiskoda düzənlənən beynəlxalq bir sərgidə şüşədən bir sinifin içində uşaqlar onları əhatə edən onlarla insanın arasında heç bir narahatlıq hiss etmədən Montessori vasitələri ilə çalışdılar. Bu orada olanların heç gözləmədiyi bir vəziyyətlə rastlaşdılar, uşaqlar müstəqil olaraq öz işlərini görür, diqqətlərini çox uzun müddət gördükləri işə verə bilirdilər. Hər kəsi çaşdıran başqa bir vəziyyət isə uşaqların bu işlərdən sakit və xoşbəxt ayrılmasıydı. Çalışmaq və öyrənmək bu uşaqların təbiətinin ayrılmaz bir hissəsi kimi görünürdü. 1947-ci ildə isə Londonda Montessori Merkezini qurur.

Montessori dünyanın bir çox ölkəsində konfranslar etmiş, kitablar yazmış, yeni məktəblər və müəllim təlim mərkəzləri açmış, bir yandan da öz təliminə davam etmişdir. O dünya vətəndaşı olaraq tarixdə qalmışdır. Montessori metodu dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışdır.

MÖVZU № 12. A.S.Makarenkonun və A.S.Suxomlinskinin pedaqoji yaradıcılığında məktəbəqədər tərbiyə məsələləri

PLAN:

1. A.S.Makarenkonun pedaqoji fəaliyyəti.
2. Makarenkonun məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi haqqında fikirləri.
3. Makarenko uşaq oyunları və oyuncaqları haqqında.
4. Makarenko tərbiyənin prinsipləri haqqında.
5. V.A.Suxomlinskinin pedaqoji fəaliyyəti.
6. V.A.Suxomlinskinin “Ürəyimi uşaqlara verirəm” əsərinin məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində əhəmiyyəti.

I. Anton Makarenko [13 mart 1888](#)-ci ildə [Xarkov quberniyasının Belopolye, Suma uyezdi](#)ndə anadan olmuşdur. O, Poltava Müəllimlər İnstitutunu qızıl medalla bitirmiş və Kryukova ibtidai məktəb müfəttişi vəzifəsinə təyin olunmuşdur. A.S.Makarenko 1920-ci ildə davranış pozuntusu olan yeniyetmələr koloniyasına müdür təyin olunmuşdur.1926-cı ilin may ayında bu koloniya bərhad halda olan Kuryajdakı koloniya ilə birləşdirməli oldu. Bunun üçün koloniya Kuryaja köçdü. Makarenkonun rəhbərlik etdiyi koloniyada 150-yə yaxın uşaq və yeniyetmə olduğu halda, Kuryajdakı koloniyada 280 uşaq vardı. Makarenkonun Qorki adına Koloniyadan gətirdiyi yaxşı ənənələrin dağılması və çoxluqda olan kuryajların təsiri altına düşüb əriməsi qorxusu vardı. Lakin Makarenkonun çox incə, psixoloji cəhətdən dəqiq düşünülmüş pedaqoji taktı və tədbirlər sistemi bu çətinliyə qalib gəldi. 1927-ci ildə Ukrayna çekistlərinin toplamış olduğu vəsait hesabına Dzerjinskiyə xatirə olaraq onun adına yurdsuz uşaqlar üçün bir kommuna təşkil etmək qərara alındı. 1927-ci ilin axırlarında kommunanın rəsmi açılışı oldu. Onun rəhbərliyi ilə idarə olunması

A.S.Makarenkoya tapşırıldı. Elə həmin vaxt Ukraynada böyük şöhrət qazanan A.S.Makarenkonun iş üsuluna ciddi hücumlar başladı. 1928-ci ilin yayında Ukrayna XMK-nın elmi şurasında mühafizəkar pedaqoqların təsiri ilə A.S.Makarenko təqiblərə məruz qalmışdır. O, fəaliyyətini yalnız 1928-1935-ci illərdə Dzerjinski adına kommunada davam etdirmişdir. Onun irəli sürdüyü təbiyəyə aid düşüncələr Sovet ideologiyasına zidd olaraq qiymətləndirilmişdir. Lakin o öz şöhrəti və M.Qorkinin köməyi ilə ölüm cəzasından yaxasını qurtarmağa müvəffəq olmuşdur. Makarenko M.Qorkinin təkidi ilə Moskvaya köçür və ədəbi fəaliyyətlə məşğul olur.

II. A.S.Makarenko (1888-1939) tərbiyə işi haqqında belə deyir: “Tərbiyə çox asan işdir, tərbiyə xoşbəxt işdir. Öz üstünlüyü etibarilə müstəsna dərəcədə qiymətli, dərin duyulan, real mənəvi təminatı cəhətindən heç bir iş tərbiyə işi ilə müqayisə edilə bilməz. Tərbiyənin məqsədi olmalıdır.”

Makarenkonun yaradıcılığında **məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsinə** mühüm yer verilir. Uşağın ailədə tərbiyəsinin düzgünlüyü ailə münasibətlərindən başlayır.

Makarenko çox haqlı olaraq deyirdi ki, düzgün tərbiyə bizim xoşbəxt qocalığımızdır, pis tərbiyə bizim gələcək dərdimizdir, bizim gələcək göz yaşlarımızdır. Valideynlər bunun məsuliyyətini, əhəmiyyətini dərk etməlidirlər. Valideynlər unutmamalıdırlar ki, korlanmış uşağı yenidən tərbiyə etmək çətinidir. Ailənin ən ümdə vəzifələrindən biri odur ki, ailə maddi çətinlik çəksə belə onun bir neçə uşağı olmalıdır. Çünki tək uşağı tərbiyə etmək bir neçə uşağı tərbiyə etməkdən çox çətinidir. Natamam ailə həyatı da uşağın tərbiyəsinə mənfi təsir edir. Əgər ərlə arvad arasında narazılıq olsa belə valideyn onu uşaqdan gizləndə etməlidir. Uşaqların tərbiyəsində ailə mühüm şərtidir. Valideynlər bilməlidir ki, tərbiyənin məqsədi əsas şərtidir. Bəzi valideynlər uşaqların tərbiyəsinə fikir vermir. Belə hesab edirlər ki, hər şey vaxtında olacaqdır. Tərbiyə işində qətiyyətlə və fəal qüvvə ilə məqsədə doğru getmək tələb olunur. Nəyə nail olmaq istədiyini bilmədən heç bir işi yaxşı görə bilməzsən. O, haqlı olaraq deyirdi ki, uşaqlarınıza tərbiyə verməyə başlamazdan əvvəl öz davranışınızı yoxlayın.

Makarenko yazır ki, bəzi valideynlər uşağı qorxutmaqla, bəzisi sözüni ana vasitəsilə çatdırmaqla, bəzisi öz vəzifəsi ilə lovğalanmaqla və s. yollarla uşaqlar üzərində nüfuzlarını göstərmək istəyirlər. Bunların heç biri düz deyil. Valideyn nüfuzunun əsası onların həyatı, işi, vətəndaşlıq siması, davranışdır.

Makarenko **intizam tərbiyəsində** də yüksək qiymət vermişdir. O, intizamı tərbiyə işinin nəticəsi hesab edir. **Rejim** isə tərbiyənin vasitəsidir.

Makarenko **əmək tərbiyəsində** də xüsusi əhəmiyyət verir və məsləhət görür ki, erkən yaşdan uşaqları yaradıcı əməyə alışdırmaq lazımdır. Yaradıcı əməkdən insan o zaman zövq alır ki, onu sevir, əməyin faydalı və zəruri olduğunu başa düşür. Bəziləri belə hesab edir ki, əmək fiziki sağlamlıq üçün faydalıdır. Əslində əmək insanın mənəvi inkişafı üçün də əhəmiyyətlidir. Uşaqlar lap erkən yaşdan ailə əməyində iştirak etməlidir. Bu oyunla başlamalıdır.

Makarenko mədəni vərdişlərin tərbiyə edilməsindən danışarkən qeyd edir ki, mədəni vərdişə də lap erkən yaşdan başlamaq lazımdır. O, yaxşı görməyi, eşitməyi, birtəhər danışmağı bacaran andan başlamaq lazımdır. Yaxşı söylənilən nağılın özü artıq mədəni vərdişlər tərbiyəsində başlanğıcıdır. Heyvanlar haqqında olan nağıllar uşaqlar üçün ən maraqlı nağıldır. Sonra, şəkilli kitablar çox faydalıdır. Makarenko tərbiyədə nümunəyə böyük yer verir. Birinci növbədə uşağı tərbiyə edən valideyn, tərbiyəçi öz hərəkəti, davranışı ilə uşaqlara nümunə olmalıdır.

III. Makarenko qeyd edir ki, **oyun** uşağın həyatında böyük əhəmiyyətə malikdir, yaşlı adamın həyatında iş, qulluq nə kimi əhəmiyyətə malikdirsə, uşağın həyatında da oyun bir o qədər vacibdir. Uşaq oyunda necədirsə, böyüyəndə işdə də elə olur. Kiçik uşaqlar hər şeyə oyun kimi baxır. Uşağı zorla oyundan ayırmaq olmaz, onda uşaqda əməyə nifrət yaranar. Oyunu elə təşkil etmək lazımdır ki, o oyun olaraq qalsın, lakin həmin oyunda gələcək işinin və vətəndaşın keyfiyyətləri tərbiyə olunsun. Əslində oyunla iş arasında o qədər də böyük fərq yoxdur. Uşaq oyunda necədirsə, işdə də elə olacaq. Yaxşı oyun yaxşı işə, pis oyun isə pis işə bənzəyir. Oyun uşağı sevindirir. Bu yaradıcılıq sevincidir.

Uşaq oyununun bir neçə mərhələdən keçdiyini belə izah edir: Birinci mərhələni otaq oyunu dövrü adlandırır, oyuncaq dövrü. Bu mərhələ 5-6 yaşa kimi davam edir.

Uşaq birinci mərhələdə tək oynamağı sevir. İkinci mərhələdə 11-12 yaşı əhatə edir. Məktəb, oyunun üçüncü mərhələsinə keçid mərhələsidir. Üçüncü mərhələdə oyun kollektiv xarakter alır. Birinci mərhələdə oyunun maddi mərkəzi oyuncaqdır.

IV. O, tərbiyənin prinsiplərinə aşağıdakıları daxil edir:

1. Hörmət və tələbkarlıq; **2.** Səmimiyyət və açıqürəklilik; **3.** Prinsipiallıq; **4.** Qayğı və diqqət, uşağı bilmək; **5.** Təmrin; **6.** İnsanı möhkəmlətmək; **7.** Əmək; **8.** Kollektiv; **9.** Ailə, ilk uşaqlıq, sevginin miqdarı və sərtliyin həddi; **10.** Uşaq sevinci və oyun; **11.** Cəza və mükafat.

A.S.Makarenkonun pedaqoji ideyasının əsasını **kollektivdə, kollektiv vasitəsi ilə, kollektiv üçün tərbiyə prinsipi** təşkil edirdi. O, düşünürdü ki, pedaqoqların qarşısında duracaq məqsəd kollektivi təşkil və tərbiyə etməkdir. O, düşünürdü ki, kollektiv nail olmaq istədiyi hədəfə çatdıqda, yeni hədəfə çatmağı qarşıya məqsəd qoymalıdır. Yoxsa kollektivin fəaliyyəti tükənər, onda bir rahatlanma baş verər və onun üzvlərini ruhlandırın arzu və istək olmaz. Makarenko tərbiyədə **”paralel təsir”** prinsipi əsas yerlərdən birini tutur.

V. Vasili Suxomlinski ([ukr.](#) *Василь Олександрович Сухомлинський*; [rus.](#) *Василий Александрович Сухомлинский*; 28 sentyabr 1918-2 sentyabr 1970) — sosialist əməyi qəhrəmanı, ukraynalı yazıçı.

Suxomlinski Ukraynının Omelnyk kəndində kəndli ailəsində dünyaya gəlib, 1933-cü ildə yeddiillik Vasili ibtidai məktəbini bitirdikdən sonra yerli tibb texnikumuna daxil olub. Lakin o, buradakı təhsilini yarımçıq qoyub və Robitfaka qəbul olunub.

1935-ci ildə o, doğma kəndində müəllim kimi işə başlayıb. 1938-ci ildə Poltava Pedaqoji İnstitutuna qəbul olub və həmin il də məzun olub. Təhsilini başa vurduqdan sonra doğma kəndinə qayıdıb, Onufriyev orta məktəbində Ukrayna dili və ədəbiyyatı müəllimi işləyib. II dünya müharibəsi zamanı könüllü cəbhəyə yollanıb. 1942-ci ilin yanvar ayında Moskvanın müdafiəsi zamanı ağır yaralanıb.

Bundan sonra Ufa orta məktəbinin direktoru olub. 1944-cü ildə Ukrayna faşist Almaniyası işğalından azad olunandan sonra Regional Xalq Təhsili Direktoru vəzifəsinə təyin edilib. 1947-ci ildə (öz xahişi ilə) Pavliş şəhərində buradakı orta məktəbin direktoru olub və ömrünün sonuna qədər bu vəzifədə çalışıb.

Suxomlinskinin təhsil sisteminin əsas təməlini təhsilə mənəvi yanaşma təşkil edirdi. Bu mənəvi yanaşmaya görə onun tələbələri insan münasibətlərinə, təbiət gözəlliyinə həssas yanaşır, ətraf mühitə münasibətdə məsuliyyətli davranırdılar.

Suxomlinski çalışıb hər bir uşağın uşaqlıq dövrünün uzadılmasını vacib sayırdı. Onun fikrincə uşaqların saflığını qorumaq üçün, onlarda dünyaya müsbət baxış formalaşdırmaq önəmlidir.

VI. 33 il kənd məktəbində fasiləsiz işləyən A.Suxomlinski (1918-1970) yazır: “Mən öz həyatımı uşaqlara həsr etmişəm və xeyli fikirləşəndən sonra əsərimi “Ürəyimi uşaqlara verirəm**” adlandırmışam**”. Bu əsərdə Suxomlinski məktəblə yanaşı, məktəbəqədər tərbiyə ilə də bağlı çoxlu fikirlər söyləmişdir. Xüsusən məktəbə hazırlıq qrupunda işləyən tərbiyəçilər üçün gözəl bir proqram vermişdir. Onun əsərlərində uşaqların tərbiyə aldığı ailələrin, ailə üzvlərinin həyata, insanlara, cəmiyyətə münasibətlərinin körpə uşaq qəlbi ilə etdiyi təsirdən bəhs edir. Əgər tərbiyəçi, müəllim uşağın ailə şəraitini düzgün qiymətləndirməsə, o, öz işini düzgün qura bilməz. Tərbiyəçi öz işini düzgün istiqamətləndirmək üçün onların valideynlərini tanımalıdır. Uşaqların qəlbinə yol tapmaq üçün nöqsanlı ailələrin hərəkətini uşağın başına qaxınc edib, onlarda nifrət hissi oyatmayın, onlarla mehriban dolanın – deyirdi. Suxomlinski məktəbə hazırlıq dövründə uşaqları təbiətin qoynuna aparmağı, təbiəti, onun gözəlliklərini müşahidə etməyi, görməyi məsləhət görür. Məktəbəqədər və kiçik məktəb yaşları dövründə insanın xarakteri, təfəkkürü ilə nitqi formalaşır. Uşaqlıq illərində uzunmüddətli dərketmə həm ağilla, həm də ürəklə dərketmə prosesi başlanır. Ona görə də bu yaşda uşaqlarda gözəl, mənəvi keyfiyyətlər tərbiyə olunmalıdır. Suxomlinski erkən yaşdan uşaqları təbiətin qoynuna aparmağı, onun tükənməz gözəlliyi ilə uşaqları tanış etməyi tövsiyə edir. Təbiət uşaqlar üçün hər şeydir. Birinci növbədə təbiət uşaqların sağlamlıq mənbəyidir. O, uşaqların açıq havada olmasını, tez-tez ekskursiyalar təşkil etməyi məsləhət görür. Təbiət həm də bilik mənbəyidir. Uşaqlar təbiətin qoynunda olarkən tərbiyəçi uşaqların diqqətini təbiətdə baş verən hadisələrə yönəltməlidir. Onların fantaziyalarını inkişaf etdirməlidir. Uşaqların əqli inkişafına təbiət gözəl vasitədir. O yazır: “Təbiətə edilən hər bir səyahət təfəkkür dərside, əqli inkişaf etdirmək dərside”. Suxomlinski

qətiyyətlə qeyd edir ki, bilik verməzdən əvvəl hər bir uşağa fikirləşməyi, qavramağı, müşahidə etməyi öyrətmək lazımdır. Təbiət hadisələri ilə uşaqların nağıl düzəltməsi onların dünyagörüşünü artırır. Belə nağıllarda uşaqlar sanki inşa yazır, nitqi inkişaf edir, lüğət ehtiyatı zənginləşir.

Təbiət həm də uşaqların estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır. Tərbiyəçi yaxşı olar ki, uşaqların hisslərinə, təxəyyüllərinə təsir etmək üçün sonsuz aləmə tədricən pəncərə açsın. Uşaqların təfəkkürünün inkişafı üçün nağıllar, xəyallar, oyun uşaq qəlbinə yol açan bir açardır. Nağıl, obrazlı desək, uşaq fikrinin və nitqinin odunu alovlandıran təmiz bir küləkdir. Uşaqlar nəinki nağılı dinləməyi sevirlər, hətta özləri də nağıl yaradır. Uşaqlar nə üçün nağılı sevirlər? Ona görə ki, nağıldakı obrazlarda parlaq emosional boyalar vardır. Nağılın sözü uşağın şüurunda yaşayır. Uşaq fantastik lövhə yaradan sözlər eşidəndə sanki onun ürəyi dayanır. Nağıllar uşaq qəlbinə xeyirxahlıq toxumunu səpən ən böyük vasitədir. Onlar nağıllarda da köməksizə əl tutan insanlara, gücsüzlərə kömək edən heyvanlara, quşlara qarşı dərin məhəbbət duyur. Vətənin gözəlliyi torpağını, suyunu sevdirmir. Xeyirxah hisslər, emosional mədəniyyət insaniyyətin əsasıdır. Əgər uşaqlıqda xeyirxahlıq hissi tərbiyə olunmayıbsa, onu sonradan heç vaxt tərbiyə etmək olmaz. “Adam uşaqlıqda emosional məktəb – xeyirxah hisslər tərbiyəsi məktəbi keçir”. Əmək tərbiyəsindən danışarkən qeyd edir ki, tərbiyənin ən mühüm vəzifələrindən biri odur ki, uşağı əmək, yaradıcılıq, quruculuq aləmi ilə də əhatə etsin. İnsanın insana münasibəti, onun ictimai həyatı hər şeydən əvvəl adamların səadəti naminə olan əməkdə üzə çıxır.

Müsiqi qüdrətli fikir mənbəyidir. Müsiqi tərbiyəsi olmadan uşağın tam əqli inkişafı mümkün deyil – deyirdi. Müsiqi – təxəyyül – fantaziya – nağıl yaradıcılığı – bu elə cığırdır ki, həmin cığırda gedən uşaq öz mənəvi qüvvələrini inkişaf etdirir. Müsiqi uşaq ürəyini tərbiyə edir, hisslərini insaniləşdirir. Sözlə olduğu kimi musiqidə də insaniyyət ifadə olunur.

MÖVZU № 13. XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN YARADILMASI VƏ İNKİŞAFI

PLAN:

1. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda milli canlanma və maarifin inkişafı.
2. Azərbaycanda ilk uşaq bağçalarının yaranması.
3. XX əsrin ilk onilliklərində yeni açılan uşaq bağçalarının fəaliyyəti;
4. Azərbaycanda yaranmış ilk məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında.

I. Mirzə Ələkbər Sabir (1862-1911) tərbiyənin gücünə inanır və deyirdi ki, bütün insan doğulmuşların tərbiyəyə ehtiyacı vardır. Çünki, tərbiyə insanı inkişaf etdirir, təkmilləşdirir, onun daxili imkanlarını və qabiliyyətlərini üzə çıxarır. Bunun üçün düzgün ictimai mühit və tərbiyə lazımdır. Sabirə görə xalqın, millətin yol göstərəni, rəhbəri tərbiyədir. Dünyanın bütün işləri tərbiyə ilə keçir, hər işin başlanğıcı ibtidaisi tərbiyədir. Valideynlərin övlada ilk bəxşişi tərbiyədir. Övlad həqq nemətidir. Buna görə şüurlu - həqqin ədası tərbiyədir. Tərbiyə elmsiz məğbul deyil, çünki onun zəruri şərti tərbiyədir. Elmin ümdə vəzifəsi insan tərbiyə etməkdir. Elm isə məktəbdə kitabla, səylə hasil olur. Elmlə zinətlənən tərbiyə həyata layiqdir. Həyata layiq olan zinət tərbiyə və elm qövhəridir. İnsan tərbiyə nəticəsində ətraf mühiti daha yaxşı anlamaqla insanlar arasındakı münasibətə şüurlu yanaşmağa başlayır. Uşaqlarda yüksək əxlaqi hisslər, o cümlədən humanist münasibətlərin formalaşdırılmasında yorulmaz mübarizlərdən biri də Azərbaycan xalqının böyük şairi M.Ə.Sabir olmuşdur. Sabirə görə tərbiyənin məqsədi əsl insan hazırlığıdır, onun mənəvi və fiziki qabiliyyətlərini ahəngdar surətdə təkmilləşdirmək, onda yüksək əqli və əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə etməkdir. Bu anlayışlara Sabir zəngin məzmun verir. O, tərbiyənin insanı dəyişdirməkdə və təkmilləşdirməkdə böyük gücünü görür, lakin onu həddindən artıq qiymətləndirmir və şişirtmir. Tərbiyə insanda geniş bilik, əsrin qabaqcıl elmləri ilə silahlanmaq, insanpərvərlik, vətənpərvərlik, əməksevərlik, xalq mənafeyi uğrunda mübarizlik, obyektivlik, doğruculuq aşılayır. Sabir əxlaq tərbiyəsinin məzmununa uşaqların davranış məsələlərini də daxil etmişdir.

M.Ə.Sabir gənc nəslin təlim-tərbiyəsində, ona müsbət əxlaqi keyfiyyətlərin aşılmasında, insani hisslərin formalaşmasında ailəni nəzərdən qaçırmamış, ona böyük diqqət vermiş və haqlı olaraq yeni insanın formalaşmasında rəhbər rolunu tərbiyəçi, müəllimə vermişdir. O, ailədə valideynlərdən və tərbiyə müəssisələrində tərbiyəçilərdən uşağa qarşı yüksək dərəcədə diqqət və qayğı tələb edir.

İnsanı tərbiyə etmək ona bir yığın əxlaq qaydalarını əzbərlətmək deyildir. Tərbiyə insanın dünyagörüşü və əqidəsini formalaşdırmalıdır. Bunun nəticəsində insan təbiət və cəmiyyət hadisələrini, özünün və başqalarının davranışını yüksək qiymətləndirir. İnsanın mənəvi inkişafında təhsil və elm qüdrətli silahdır. Sabirə görə tərbiyənin məqsədi əsl insan yetişdirməkdir. Tərbiyə insanda geniş bilik, əsrin qabaqcıl elmləri ilə silahlanmaq, insanpərvərlik, vətənpərvərlik əməksevərlik və s. tələb edir. Sabir tərbiyənin gücünə inam bəsləməklə insanın formalaşmasında mühitə, insanın daxili imkanlarına da diqqət yetirir. O, yeni insan tərbiyəsi haqqında fikirlərini həyata keçirilməsində əsas vasitə təlim hesab etmiş, böyük müəllimi S.Ə.Şirvaninin yolu ilə getmiş, xalq məktəblərinin sayını artırmağı zəruri saymışdır. Sabirin əsərlərində əxlaq tərbiyəsinə, vətənpərvərliyə, dostluq və yoldaşlığa, böyüklərə hörmətə və s. keyfiyyətlərə yüksək qiymət verir. O, Vətənə, xalqa xidməti hər şeydən üstün tuturdu. Sabir vətənə, xalqa xidməti adamların mənəvi və tutduğu vəzifəsi ilə deyil, gördüyü konkret əməli işlə qiymətləndirməyi tələb edirdi. Sabirin əxlaq tərbiyəsi haqqında fikirləri sırasında mühüm yer tutan məsələlərdən biri də əməkdir. Sabirə görə insanlığı yaşadan əmək adamlarının haqqı qorunmalıdır. İnsan cəmiyyətdə gördüyü faydalı əməyə görə qiymətləndirilir. Zəhmətin nəticəsi olmalıdır. Zəhmət insandan böyük səy, iradə tələb etsə də nəticəsi fərəhlidir. Sabir “Tərbiyə”, “Analar bəzəyi”, “Məktəb şərqi”, “Məktəb uşaqlarına tövhə” və başqa əsərlərində uşaqların ədəb və davranış qaydalarına geniş yer verir və onların ailədə, məktəbdə ictimai yerlərdə özlərini ləyaqətli aparmalarını tövsiyə edirdi.

Abbas Səhhət (1874-1918) uşaqlar üçün də zəngin ədəbi irs qoyub getmişdir.

A.Səhhət uşaq yazıçılığına təsadüfən gəlməmişdir. 15 illik müəllimlik fəaliyyəti onun bir uşaq yazıçısı kimi formalaşmasına müəyyən dərəcədə təsir göstərmişdir. Tənqidçi K.Talibzadənin qeyd etdiyi kimi, A.Səhhətin ədəbi yaradıcılığında da bir növ

müəllim-tərbiyəçi olmuş, öz əsərləri ilə uşaqların təlimtərbiyəsinə kömək etmişdir. A.Səhhətin uşaq şeirləri indi də öz tərbiyəvi təsirini mühafizə edir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların dünyagörüşünü genişləndirməkdə, onlara müsbət əxlaqi keyfiyyətlər aşılamaqda bu şeirlər böyük əhəmiyyətə malikdir. Şairin şeirləri uşaqları təbiətlə tanış etmək sahəsində böyük imkanlara malikdir. “Ana və bala” şeiri uşaqlarda anaya məhəbbət aşılamağa kömək edir. Məktəbəhazırlıq qrupunda uşaqları psixoloji cəhətdən məktəbə hazırlamaq, məktəblə tanış etmək, onlarda təlimə həvəs oyatmaq məqsədilə “Ata və oğul” şeirindən istifadə etmək olar. Məktəbə həvəs göstərən bir uşağın dilindən yayılmış bu şerdə uşaqların məktəbdə birlikdə oxumaları, müəllimin onlara dərs keçməsi təsvir olunur.

Təbiətlə tanışlıq və nitq inkişafı sahəsində A.Səhhət şeirləri daha böyük imkanlara malikdir. 12 misralıq “Yaz” şeirində yazın bir çox əlamətləri öz əksini tapmışdır: yazda gecə-gündüzün bərabər olması, havaların istiləşməsi, qarların əriyib çaylara tökülməsi, çayların daşması, quşların isti ölkələrə qayıtması uşağın başa düşəcəyi şeir dili ilə təsvir olunur. “İlk bahar” şeirində yazın digər əlamətləri də (havanın tutulub-açılması, yağmurlu olması, isti küləklərin əsməsi, ağacların yarpaqlanması, çəmənin göyərməsi və s.) göstərilir. “Yay” şeirində uşaqlar yay fəslinin əlamətləri ilə (havanın istiləşməsi, quş və heyvanların kölgəyə çəkilməsi, meyvələrin yetişməsi, taxılın biçilməsi və s.) tanış olurlar.

A.Səhhətin uşaq şeirləri içərisində məktəbəqədər yaşlı uşaqların dünyagörüşünü genişləndirməyə, təbiət hadisələri haqqında təsəvvürlər aşılamağa imkan verən şeirlərlə yanaşı, uşaqların tərbiyəsinə xidmət edən şeirlər də vardır. Bu şeirlərdən uşaqlar nəyin yaxşı, nəyin pis olması haqqında təsəvvürlərə yiyələnirlər. Onlar tənbelliyin, yalançılığın, qorxaqlığın, pıtiliyin pis olmasını, çalıqanlığın, doğruçu və təmizkar olmağın, böyüklərə və yoldaşlara hörmət etməyin, lovğalanmamağın yaxşı olmasını öyrənirlər.

Uşağın yaxşı və pis haqqında təsəvvürləri özünün konkretliyi ilə fərqlənir. Onun həyat təcrübəsi, müşahidə və həyəcanları, parlaq, obrazlı təəssüratları ilə bağlı olan şey, əsasən, uşağa anlaşıqlıdır. Uşaq üçün xarakterik olan təfəkkürün konkretliyi əxlaqi təsəvvür və anlayışların mənimsənilməsi sahəsində də özünü göstərir.

A.Səhhət əxlaqi ideyaları konkret və uşaqlara anlaşıqlı bir tərzdə çatdırmaq üçün təmsil janrından daha çox istifadə etmişdir. Bu da təsadüfi deyildir. Təmsillərdə bir-birinə zidd cəbhənin nümayəndələri iştirak edirlər. Bu isə əxlaqi ideyaları dərk etməkdə uşaqlar üçün əyani-konkret material rolunu oynayır: əxlaqi fikir uşaqlara daha tez çatır. Digər tərəfdən, təmsillərdə yumor hissi güclü olur. Uşaqlar yumora daha çox meyl edirlər. A.Səhhətin bəzi təmsilləri dil etibarilə məktəbəqədər yaşlı uşaqların əzbərləməsi və onlara oxunması üçün münasib olmasa da, tərbiyəçinin nağılı kimi məzmununun dinlənilməsi üçün yararlıdır.

A.Səhhətin uşaq şeirlərinin məzmunundan görüldüyü kimi şeirlərin bir çoxu məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün böyük imkanlara malikdir. A.Səhhət şeirlərinin əhəmiyyəti təkcə onların təlim-tərbiyə işinə kömək etməsi ilə məhdudlaşmır. Onun bir çox şeirləri uşaq psixologiyasına, uşaq marağına müvafiq yazılmış müvəffəqiyyətli uşaq əsərləri kimi bir nümunə rolunu oynayır. Biz müasir yazıçı və şairlərimizi son dərəcə həssas olan uşaqlar üçün, **xüsusən məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün** daha çox əsərlər yazmağa çağırır və böyük rus tənqidçisi

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında **Abdulla Şaiq (1881-1959)** həm pedaqoji fəaliyyəti ilə, həm də ədəbi əsərləri ilə gənc nəsli yeni ruhda tərbiyələndirmək məqsədini qarşıya qoymuşdur. Ədəbiyyat təsirli tərbiyə vasitəsidir. Xüsusən uşaq ədəbiyyatı tərbiyə işində qüvvətli rol oynayır. Biliyi və həyat təcrübəsi məhdud olan balaca oxucu “dilsiz müəllim” olan kitabdan olduqca çox şeylər öyrənir. Həm də bunu quru mühakimələrlə yox, canlı surətdə öyrənir. Bu, konkret obrazlı təfəkkürə malik balaca oxucu üçün çox vacib məsələdir. Digər tərəfdən, ədəbiyyat təkcə ağıla yox, habelə hissiyata yönəlir, uşağa xəyal vasitəsilə təsir göstərir. Ağıl və hissiyyat birləşdikdə isə hər hansı ideya oxucuya daha tez çatır və daha möhkəm yadda qalır.

Uşaq əsərlərinin böyük tərbiyəvi rolunu yaxşı başa düşən A.Şaiq, başqa şair və yazıçılarla (M.Ə.Sabir, A.Səhhət və b.) birlikdə, Azərbaycan uşaq ədəbiyyatını yeni-yeni əsərlərlə zənginləşdirmişdir. A.Şaiqi uşaq ədəbiyyatına gətirən, hər şeydən əvvəl, onun yüksək vətənpərvərlik hissləri olmuşdur. Ədib özü bu münasibətlə belə yazırdı ki, **şair – həm müəllim, həm də mürəbbidir**. Xalqını və onun gələcəyi olan balaları sevən hər şair, hər yazıçı böyükələr üçün əsər yazdığı kimi, əziz balaları da

unutmamalıdır. Onların da payını ayırıb verməlidir. Uşaqlar üçün əsər yazmaq asan deyildir. Bundan ötrü uşaqların daxili aləmini, maraq dairəsini yaxşı bilmək, həyata bir növ “uşağın gözü ilə baxmaq”, onu düşündürməyi bacarmaq tələb olunur. Təsadüfi deyildir ki, V.Q.Belinski uşaq yazıçısı üçün yalnız istedad deyil, həm də xüsusi bir düha lazım olduğunu göstərmişdir.

Uşaqlar üçün əsər yazmaq – məsuliyyətli, həm də şərəfli işdir. Uşaqlar olduqca həssasdırlar. Uşaqlıq təəssüratı qüvvətli olub, bütün ömür boyu mühafizə olunur. A.Şaiq də belə yazıçılardan olmuşdur. Onun şeirləri milyonlarla gənc qəlbi yüksək mənəvi hisslərlə, saf duyğularla zənginləşdirmişdir.

A.Şaiqin ədəbi irsi məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi üçün zəngin material verir. Onun bir çox şeirlərindən uşaqların təbiətlə tanışlığı və nitq inkişafı üçün müvəffəqiyyətlə istifadə etmək olar. Məlum olduğu kimi, təbiət – həyata təzəcə göz açan, ona yenicə bələdləşən körpə uşaqlar üçün sirli bir aləmdir. “Bu nədir?” refleksinin təsiri ilə uşaq bu aləmi öyrənməyə can atır. Quşlar, heyvanlar, bitkilər aləmi, təbiətin əsrarəngiz gözəlliyi uşağı özünə cəlb edir. Təbiət uşaq üçün təkcə estetik zövq mənbəyi deyil, həm də idrak mənbəyidir. Təbiətlə tanışlıq uşaqların həyatı təsəvvürlərini genişləndirir, onlarda düzgün dünyagörüşün formalaşmasına kömək göstərir. Uşaqların təbiətlə tanışlığında bədii ədəbiyyatın əvəzedilməz rolunu duyan A.Şaiq təbiəti tərənnüm etmiş, onlara fəsillər, heyvanlar, quşlar, bitkilər, sadə şəkildə təbiət hadisələri haqqında məlumat verməyə çalışmışdır. Onun bir çox şeirləri (“Bahar”, “Payız”, “Payız gecəsi”, “Qışın nəğməsi” və b.) balacaları ilin fəsilləri ilə tanış edir. Bu şeirləri uşaq bağçasının böyük və məktəbə hazırlıq qruplarında oxumaq və qismən əzbərlətmək məsləhətdir. A.Şaiqin bitki və heyvanlara dair lirik şeirləri uşaqları mədəni və vətəni bitkilərə, vətəni və ev heyvanlarının həyat tərziləri ilə tanış edir. A.Şaiq, müəllim-yazıçı kimi, uşaqları bitkilərə, heyvan və quşlara qayğı ilə yanaşmağa çağırır. Uşaqlara heyvan və quşlar haqqında düzgün təsəvvürlər aşılamaq baxımından A.Şaiqin hekayələri, xüsusən mənzum hekayələri və təmsilləri müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

A.Şaiq yaradıcılığı balacaları ətrafla tanış etmək üçün də xeyli material vardır. Məktəbəqədər tərbiyə işində ətrafla tanışlıq mühüm yer tutur. Uşaqların əqli, əxlaqi,

əmək və estetik tərbiyəsinin ilk təməli onları əhatə edən mühitin təsiri ilə qoyulur. Uşaq həyatı, insan münasibətlərini ilk əvvəl ona yaxın olan ətraf mühitdən öyrənir. Bu mühitdə isə valideynlər, bağça işçiləri, uşağı əhatə edən qonşular, yaşlı adamlar, ətrafdakı hadisələr, doğma məhəllə, doğma yurd başlıca yer tutur. Ətrafla tanışlıq işində gəzinti və ekskursiyalarla yanaşı, uşaq əsərlərindən də istifadə edilə bilər. A.Şaiqin bir çox şeirləri bunun üçün yaxşı material verir.

Göründüyü kimi, A.Şaiqin uşaq əsərləri məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqli tərbiyəsində böyük imkanlara malikdir, lakin həmin əsərlərin əhəmiyyəti təkcə bununla məhdudlaşmır. Bu əsərlər balacaları əxlaq tərbiyəsi üçün də zəngin material verir.

Hüseyn Cavid (1882-1943) “Xəyyam”, “Şeyda”, “Topal Teymur”, “Şeyx Sənan”, “İblis”, “Ana”, “Peyğəmbər” kimi dram əsərləri yazmışdır. Bu əsərlərin hər birində Cavid mühüm bir problemi qoyur, onu həll etmişdir. Əsərlərin məğzi vətənpərvərlik, xalqın gözü açıq, azad görmək istəyidir. Hüseyn Cavid uşağın tərbiyəsində irsiyyət, mühit və tərbiyənin rolundan danışır. Bunların hər üçünün insanın yetişdirilməsində mühüm rolu olduğunu göstərir. İnsan tərbiyəsində irsiyyətin mühüm amil olduğunu izah edir. Onun fikrincə, bir çox uşaqlar anadan xəstə doğulurlar. Bu xəstəliyin mənbəyi ata və anadır. Əgər onlardakı xəstəlik keçicidirsə, irsən o uşağa keçəcək. Uşaq ömrü boyu bundan əziyyət çəkəcək. Uşağı ən öncə anadan olan xəstəlik keçir. Çünki ana doqquz ay onu bətnində saxlayır, sonra da əmizdirir. Bu xəstəlik bir növ uşağın iliyinə işləyir. Uşaq böyüdükcə xəstəlik də böyüyür. Bəzən isə elə olur ki, uşaq anadan sağlam doğulur, lakin onun yaşadığı yer, yeməyi, içməyi uşağın xəstə olmasına səbəb olur. Deməli, uşağın sağlam olması üçün səmərəli və kalorili qida əsas şərtidir.

Cavid uşaqların tərbiyəsində mühitin də böyük əhəmiyyəti olduğunu göstərir. Mühit insanın tərbiyəsində elə mühüm amildir ki, bunu heç nə ilə əvəz etmək olmaz. Mühit hətta 35-40 yaşına qədər adama təsir edir. Lap məktəbi qurtarandan sonar insan elə bir mühitə düşə bilər ki, onun aldığı təlim-tərbiyə yerlə yeksan ola bilər. Hüseyn Cavidin istər elmi məqalələrində, istərsə də bədii əsərlərində ailə tərbiyəsi mühüm yer tutur. Bu çətin işdə ananın rolu böyükdür. Ana tərbiyəçilər tərbiyəçisidir.

Biz istəyiriksə uşaqlarımız elmlı, əxlaqlı cəmiyyət üçün yararlı olsun, birinci növbədə qadınlarımızın oxuması lazımdır. Çünki nadan qadın nadan övlad tərbiyə edəcək. Ananın vəzifəsi təkcə doğub törəmək deyil, ana həm də dünyaya gətirdiyi övladı vətən üçün tərbiyə etməlidir. Çox vaxt bizim qəzetlərimiz millət, vətən təəssübündən danışır, lakin heç kim demir ki, belə vətəni qoruyan, millət qeyrəti çəkən adamları kim tərbiyə etməlidir. Bunun üçün onlara müraciət etmək lazımdır. Çünki millətin də, vətənin də gələcəyi qucağında böyüyən, məktəb sıralarında çırpınan məsum körpələrdir. Uşağın inkişafı, gələcək fəaliyyəti onlardan asılıdır. Belə anaların olması üçün qadın və qız məktəblərinin olması zəruridir. Əgər qadın savadlı olsa, o, uşağını rejimlə yedizdirər, yeməyini, yatağını növbələşdirər.

Uşaqlar hava, su, günəş vannasından istifadə edir, amma bəzi qadınlar bilmir ki, uşağı harda olur, nə yeyir. Bütün günü küçədə olur, yalnız axşam yatmaq üçün evə gəlir. Uşaq nə çox ac qalmalıdır, nə də çörəyi axşama kimi saqqız kimi çeynəməlidir. Çox təəssüf ki, Qafqazda uşağın düzgün tərbiyəsi ilə məşğul olan az adam tapmaq olar. Cavid Aişə Sədiqə xanımın “Təlim-tərbiyə” adlı kitabından belə bir iqtibas gətirir ki, hər kim olsa dərs verə bilər, fəqət tərbiyə və əxlaq dərslərini anadan başqa heç kim yaxşı verə bilməz.

Fərhad Ağazadə (1880-1931) Şuşada anadan olmuş, 1895-ci ildə Qori Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. O, Xaçmaz, Şuşa, Gorus məktəblərində müəllim, 1905-ci ildən Bakıda “Rus-müsəlman” məktəbində müəllim və müdir işləmişdir. 1923-cü ildə məktəbəqədər tərbiyə işləri ilə məşğul olmuş, uşaq bağçalarında işləyənlər üçün “Kubcuqlar və xırda cocuqlara savad öyrədilməsi” və əlifba təlimini əsaslandırmaq məqsədilə “Şəkillərdə hərflər” əsərlərini yazmışdır.

F.Ağazadə müəllim şəxsiyyətinə yüksək qiymət verir, cəmiyyətin inkişafında önəmli rol oynayan əsas qüvvə hesab edirdi. O, müəllim olması ilə fəxr edir və sənətini bütün varlığı ilə sevirdi. O qeyd edirdi ki, müəllim xalqın maariflənməsinə çalışmalı, təkcə dərs deməklə vəzifəsini bitmiş hesab etməməli, cəmiyyətin siyasi-ictimai həyatında yaxından iştirak etməlidir. Müəllim bilikli, geniş dünyagörüşlü olmalı, zamanəsinin ictimai və siyasi hadisələrindən yaxşı baş çıxarmalıdır.

F.Ağzadə **məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi** məsələsi ilə maraqlanmış, uşaq bağçasının əhəmiyyətli və onların Azərbaycanlı uşaqlar üçün nə dərəcədə lazım olduğunu dərk edərək, uşaq bağçaları açılmasının zəruriliyindən danışmış və belə bağçaların açılmasına çalışmışdır.

F.Ağzadə yaradılmış uşaq bağçalarında işləyən tərbiyəçilərin müvəffəqiyyət qazanmasına xüsusi diqqət yetirirdi. Bu məqsədlə onun Azərbaycan dilində üç illik Frebel kurslarını və Azərbaycan məktəbəqədər tərbiyə qadın pedaqoji institutunun açılmasında müəyyən qədər rolu olmuşdur.

F.Ağzadə bağçalarda uşaqların maraq və ehtiyacların təmin edilməsinə, təlim-tərbiyə işlərinin planlı, şüurlu məqsədə yönəldilmiş şəkildə aparılmasına, məktəbəqədər pedaqogikanın mütərəqqi nailiyyətlərindən istifadə edilməsinə, bağçalarda uşaqlara əxlaqı, fiziki, estetik tərbiyə aşılamaqla bərabər, onların məktəblərin birinci sinfinə layiqincə hazırlanmasına böyük qruplarda oyuncaqlar və əyləncələrdən istifadə edərək savad təlimi aparılmasına əhəmiyyət verirdi.

Məktəbəqədər tərbiyə sahəsində də təkcə tələblərlə kifayətlənməmiş, yuxarıdakı işlərini həyata keçirmək məqsədilə **“Kubçalar ilə xırda cocuqlara savad öyrədilişi”** adlı əsər yazmışdır. O, əsərinin başlanğıcında nəzəri məsələlərə toxunmuş, uşaq bağçalarının yaradılmasının ilk təşəbbüskarları olan isveçrəli İohan Henrix Pestalotsi və almaniyalı Fridrix Frebelin bu sahədə gördükləri işlər barədə məlumat verir. Daha sonra F.Ağzadə əsərin yazılmasının məqsədi haqqında danışır. O, uşaq bağçalarının böyük qrupuna məktəbə hazırlıq pilləsi kimi baxırdı. Ona görə də bu dövrdən əlifbanın öyrədilməsinə başlamağı məsləhət bilir. Bu, Azərbaycan şəraiti üçün yeni bir hadisə idi.

Millətin övladlarını savadlı görmək istəyən F.Ağzadə təlimə məktəbəqədər dövrdən başlamağı lazım bilir. Uşaqların maraq dairəsini nəzərə alan F.Ağzadə, onlara savad öyrədilməsini bu maraq əsasında qurmağı məsləhət bilir. F.Ağzadə belə hesab edirdi ki, uşaq bağçalarında təlim düzgün təşkil olunarsa, bu zaman uşaqlar əqli cəhətdən yaxşı inkişaf edər, diqqət, təfəkkür və nitqi zənginləşər. Eyni zamanda bu, onların əxlaq tərbiyəsinə müsbət təsir edər. Məsələn, uşaqlarda çətinlikləri aradan qaldırmaq qabiliyyətinin formalaşmasına, yəni dəyanətlik

tərbiyəsinə kömək edər. Bu da gələcəkdə onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına təkan vermiş olar. F.Ağazadə tərbiyəyə məktəbəqədər dövrdən başlamağın əhəmiyyətini qeyd edir və tərbiyənin məqsədini qorxmaz, cəsarətli, mübariz və savadlı insanlar yetişdirməkdə görürdü.

F.Ağazadənin vətənpərvərlik tərbiyəsi haqqında çox dolğun fikirləri vardır. O, vətənpərvərlik tərbiyəsinə böyük əhəmiyyət verirdi və qeyd edirdi ki, tərbiyənin əsas işi uşaqlara vətənpərvərlik hissi aşılamaq və əsil vətənpərvər yetişdirmək olmalıdır. O, yalançı, yalnız sözdə vətənpərvər olanları, boş danışıqlarla özlərini vətənpərvər kimi qələmə verənləri tənqid edirdi.

II. Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi ilk dəfə **1907-ci ildə** Bakının Bayıl qəsəbəsində Alisa İvanovna Radçenko adlı bir qadın tərəfindən təşkil edilmişdir. **"Dəcəllər məktəbi"** adlanan bu uşaq bağçası ilə Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin əsası qoyulmuşdur.

A.İ.Radçenko özü hələ gənc ikən T.F.Lesqaft tərəfindən təşkil edilmiş pedaqoji kursları bitirmişdir. A.İ.Radçenko Bakı komitəsinin göstərişi ilə "Bazar günü" məktəblərində və Bibi-Heybətdə axşam fəhlə kurslarında müəllimlik də etmişdir.

A.İ.Radçenkonun "Dəcəllər məktəbi"ndə uşaqların fiziki, bədii, əxlaqi və əqli inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. Məşğələlərdə oyundan, söhbət və nağıllardan, kitab oxumaqdan, gəzintilərdən geniş istifadə edilirdi. Radçenko Bakıdan getdiyinə görə "Dəcəllər məktəbi" həmin ilin yazında bağlanmışdı.

Tarixdən bəllidir ki, Böyük Oktyabr Sosialist İnkilabının qələbəsindən (oktyabr 1917-cil il) əvvəlki onilliklərdə, xüsusilə, 1905-1907-ci illər inkilabı dövründə mitinqlərdə, icaslarda, qurultaylarda, dövrü mətbuatda irəli sürülən qətnamələrdə, müraciətlərdə xalq maarifi sahəsində milyonların fikrini ifadə edən bir sıra demokratik tələblər verilirdi.

Həmin inkilabın sürətlə yetişməkdə olduğu dövrdə xalq maarifi sahəsində irəli sürülən demokratik tələbləri ümumiləşdirmək, onları aşağıdakı formada qruplaşdırmaq olar:

1. Xalq maarifini yerli əhalinin idarəsinə vermək;
2. Müəllim kütləsini xalq maarifinin idarə işinə cəlb etmək;

3. Üçillik ibtidai məktəb həcmində ümumi icbari təhsili həyata keçirmək;
4. Qadınlara kişilərlə bərabər təhsil hüququ vermək;
5. Tədrisi ana dilində aparmaq;
6. Orta məktəb şəbəkəsini gücləndirmək, onun hüququnu artırmaq, maddi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq;
7. Məktəbəqədər tərbiyə və mədəni-maarif müəssisələrini inkişaf etdirmək.

III. Qeyd edilən və Rusiyada maarif və mədəniyyətlə bağlı xalq tələblərinin tədricən həyata keçirilməsi prosesi Azərbaycan maarifinə də təsirsiz ötüşmürdü. Belə ki, bütün bunların nəticəsində XX əsrin ilk onilliklərində respublikamızın ərazisində yeni-yeni uşaq bağçaları təşkil edilmişdir. Belə ki, **1914-cü ildə Sumarokova Zinaida Alekseyevna** tərəfindən ikinci uşaq bağçası, üçüncü bağça Baranova tərəfindən, dördüncü bağça Bakı şəhər xalq məktəbləri müdiriyyətinin qadın gimnaziyası nəzdində açılmış, beşinci isə Kələntərova tərəfindən açılan uşaq bağçası olmuşdur.

Bu sahədə **Bakı qız gimnaziyası** xüsusilə fərqlənirdi. Əsası **1874-cü ildə** qoyulan Bakı qız gimnaziyasının məzunları dünyəvi təhsili yaymaqla bərabər, yeni-yeni uşaq bağçaları da açırdılar. Belə bağçalardan biri **1916-cı ildə Bakıda** həmin qadın gimnaziyası yanında açılmışdır. Bu bağça 4 yaşından 7 yaşa kimi 20 uşağı əhatə edirdi. Burada uşaqlara maraqlı hərəkətli oyunlar öyrədilir, idman məşğələləri keçilir, əl işləri vərdişləri öyrədilirdi. Uşaqlar rəngli sapla toxuma, rəngli kağızlardan kəşib yapıdırma, şəkillərin rənglənməsi ilə məşğul olur, rəngli kağız zolaqlarından “səbət” və “xalca” toxuyurdular. Burada uşaqlara hekayələr, nağıllar oxunur, kitablar üzrə müsahibələr keçirilirdi. Bu uşaq bağçasına yalnız varlı ailələrin uşaqları qəbul edilirdi. Bakı qız gimnaziyalarını bitirən qızların uşaq bağçaları açmaları və orada fəaliyyət göstərmələri o dövr üçün mütərəqqi hadisə idi.

IV. Azərbaycanda uşaq bağçası anlayışının tarixini **1890-cı illərin ortalarından** hesablamaq olar. Belə ki **1898-ci ildə** artıq pedaqoji aləmdə bacarıqlı müəllim, tərcüməçi, şair və nasir kimi tanınan **Rəşid bəy Əfəndiyev** (bəzi sənədlərdə Əfəndizadə kimi yazılır-N.N.) Tükiyənin baş şəhərində-Konstantinopol şəhərində **“Uşaq bağçası” adlı dərsliyini** çap etdirir. Bu kitabdan Türk dili başa düşülən

yerlərin çoxunda mübtədi (ibtidai-N.N.) məktəblərdə uzun illər boyu dərslik kimi istifadə olunmuşdur. Sonralar ibtidai sinif dərsliklərinin hazırlanması prosesində R.Əfəndiyevin bu dərsliyinin bəzi materiallarına uşaq dünyasını əks etdirən didaktik materiallar kimi dəfələrlə müraciət edilmişdir.

Dünya dərslik mədəniyyətinin ənənələri əsasında yazılmış “Uşaq bağçası” dərsliyi müəllimlərin stolüstü kitabı kimi tanınmışdır. Alman dilindəki “kundergarten” sözünün qarşılığı kimi “uşaq bağçası” maarifçilik termini kimi Türk dünyasında geniş şəkildə işlənməyə başlanmışdır.

Azərbaycanda məkanı tərbiyə və təhsil ocağı olan uşaq bağçalarının tarixi **XX əsrin əvvəllərində** yaradılmışdır.

1916-cı ildə Bakı Real Məktəbinin müəllimi, ibtidai siniflərdə 15 illik pedaqoji iş təcrübəsi olan, İranın Məşhəd şəhərində yaxşı müəllimlərdən yaxşı təhsil alıb Bakıya üz tutan Abdulla Talıbzadə (sonralar Abdulla Şaiq, Mirzə Abdulla Talıbzadə kimi tanınan məşhur söz ustası-N.N.) Bakı Quberniyası və Dağıstan Vilayəti Xalq Məktəbləri İdarəsinin direktoruna Bakıda uşaq bağçası açmaq üçün ərizə ilə müraciət edir.

Bu, görkəmli xeyriyyəçi H.Z.Tağıyevlə razılaşdırılmış maarifçilik tədbiri idi.

H.Z.Tağıyevin Talıbzadələr ailəsi ilə yaxın dostluğu var idi. Müəllim Abdulla Talıbzadənin atası Axund Molla Mustafa Süleyman oğlu Talıbzadə Zaqafqaziya Şiə Ruhani İdarəsinin üzvü olarkən onların - H.Z.Tağıyevin və M.Talıbzadənin- maarifçilik yolunda birgə fəaliyyətləri tarixi fakt kimi danılmazdır. H.Z.Tağıyev yaxından tanıdığı və dostluq etdiyi Axund Molla Mustafanın vəfatından (1903-cü il) sonra da onun övladlarına atalıq qayğısı və sayğıları ilə yanaşmışdır. Təsadüfi deyil ki, H.Z.Tağıyev müsəlmanların müqəddəs kitabı olan Quranın Bakı tərcüməsini Türkiyə sultanı Əbdülhəmidə məhz Axund Molla Mustafa Talıbzadənin böyük oğlu Axund Molla Yusiflə göndərmişdi.

H.Z.Tağıyevin Bakı Lifli Materiallar Fabriki var idi. XX əsrin əvvəllərində H.Z.Tağıyev bu fabrikin fəhlələrinin uşaqları üçün Əhmədli kəndində ibtidai məktəb açmaq qərarına gəlir. O, bu məqsədlə **1903-cü il iyulun 24-də** Qafqaz Təhsil Dairəsinin himayədarına müraciət edərək öz məram və məqsədini bildirir. Məktəbdə

işləyəcək müəllimlərin siyahısında Abdulla Talıbzadənin də adı var idi. Lakin məktəbin açılışı ləngidiyinə görə, A.Talıbzadə Sabunçu kənd ibtidai məktəbinə işə düzəldiyindən bu təklif reallaşmamış, yeni məktəb üçün başqa bacarıqlı müəllimlərin axtarışına başlanmışdır.

Abdulla Talıbzadə çətin həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq məqsədilə bacardığı bütün işlərin qulpundan yapışmağı özünə rəva bilir, gecə-gündüz yazı-pozu ilə məşğul olur, dərslik yazır, bədii yaradıcılığını təkmilləşdirirdi. O, **1916-cı ildə** daha bir fəaliyyət sahəsində çalışmaq qərarına gəlir; Bakı Real Məktəbində işləməklə yanaşı, Bakıda uşaq bağçası yaratmaq fikrinə düşür. Hökumətin “Uşaq bağçaları haqqında 1 iyul 1914-cü il tarixli Qanunu”ndan istifadə edərək, Bakıda uşaq bağçası açmaq üçün Bakı Quberniyası və Dağıstan Vilayəti Xalq Məktəblər İdarəsinin direktoruna 28 sentyabr 1916-cı ildə ərizə ilə müraciət edir.

A.Talıbzadə ərizəsində uşaq bağçasında ödənişin ildə 140 rubl olacağını, bütün işləri öz nəzarətində saxlayacağını direktorun diqqətinə çatdırırdı. Ərizədə uşaq bağçasının ünvanı da göstərilirdi: Verxniy Priyut küçəsi, N 80.

Qafqaz Təhsil Dairəsi **poçtçelinin 2256 nömrəli 11 oktyabr 1916-cı il tarixli icazə məktubu** cəmi iki gündən sonra Abdulla Şaiqə çatdırılır.

Abdulla Talıbzadə 15 oktyabr 1916-cı ildən başqa titullarla yanaşı, “uşaq bağçasının müdiri” titulu da daşıyır.

Beləliklə, Azərbaycanda ilk məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin yaranması və inkişafı tarixdə mühüm hadisələrlə yadda qaldı.

MÖVZU № 14. MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLİN İNKİŞAFI VƏ AZƏRBAYCAN DÖVLƏT PEDAQOJİ UNİVERSİTETİNİN MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏRBIYƏ SAHƏSİNDƏ PEDAQOJİ KADR HAZIRLIĞI

PLAN:

- 1. Məktəbəqədər pedaqogika kafedrasının yaranması.**
- 2. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsillə bağlı tədqiqatlar.**
- 3. Müasir məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası.**

I. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrası **1968-ci ildən** fəaliyyət göstərir. Məktəbəqədər təhsil-tərbiyə müəssisələri üçün yüksək ixtisaslı pedaqoji və elmi-pedaqoji kadr hazırlığında Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası kafedrasının müstəsna xidmətləri vardır. Kafedra 1968-ci ildə dosent Ə.Qədimbəyova (müdir), dos.N.Rüstəмова, dos.B.Paşayeva, müəllimlər Z.Vəliyeva, S.Axundova, R.Murşaqulova, R.Şapiro, S.Ələkbərova, Z.Quliyeva, X.Məmmədovadan ibarət tərkibdə yaradılmışdır.

Ötən illər ərzində kafedraya dos.Ə.Qədimbəyova (1986-1978), dos.N.Rüstəмова (1980-1989), dos.B.Paşayeva (1990-1999), dos.R.Murşaqulova (1999 – 2012) rəhbərlik etmişlər. 2013-cü ildən isə kafedraya prof.M.İlyasov rəhbərlik edir.

Kafedranın inkişafında dos.Ə.Qədimbəyova, dos.N.Rüstəмова, dos.B.Paşayeva, dos.R.Murşaqulova, p.ü.e.d.,Ş.Əliyeva, prof.M.İlyasov və başqalarının səmərəli xidmətləri olmuşdur.

II. Məktəbəqədər tərbiyə üzrə elmi-tədqiqat işləri müharibədən sonrakı illərdə başlamışdır. Müxtəlif illərdə Brilyant Paşayeva “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda savad təlimi” (1966), Nazimə Rüstəмова “Uşaq bağçasında əmək tərbiyəsi” (1967), Ş.Axundova “Uşaq bağçalarında xalq oyunlarından istifadə” (1975), Raya Murşaqulova “Uşaqların əqli tərbiyəsində təbiəti rolu” (1974), Zülfiyyə Vəliyeva “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda vətənpərvərlik tərbiyəsi” (1974), Hənifə Cəfərli “Oyun prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı”, Mahirə Bayramova “Azərbaycan uşaq bağçalarında uşaqların rus danışıq dilinin formalaşması” (1991), Rəfiqə Əsgərova “Uşaq bağçasının böyük qrupunda uşaqların rəbitəli nitqinin inkişafı üzrə işin sistemi” (1996), Lümünət Bağirova “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda mənəvi kəfiyyətlərinin formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri” (2004) mövzusunda namizədlik dissertasiyaları müdafiə etmişlər.

Qədimbəyova Əfşan Ələkbər qızı – məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin inkişafında müstəsna xidmət göstərən alimlərdən biri olmuşdur. Azərbaycan Dövlət pedaqoji İnstitutunda “Məktəbəqədər tərbiyə” kafedrasına uzun müddət rəhbərlik

edən Ə.Qədimbəyova “Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyənin inkişaf tarixi (1920-1941-ci illər)” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmiş ilk alimdir.

1946-cı ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun pedaqogika şöbəsinin elmi işçisi **Mahtaban Mustafayeva** ilk dəfə olaraq “**Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafı**” mövzusunda elmi-tədqiqat işi aparmışdır. O, 1947-ci ildə aspiranturaya daxil olmuş, 1949-cu ildə Tbilisi şəhərində akademik A.O.Makovelskinin rəhbərliyi ilə “Böyük məktəbəqədər yaşlı azərbaycanlı uşağın lüğəti” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir. Sonrakı illərdə Mahtaban Mustafayeva uşaq bağçalarında nitq inkişafının digər sahələri üzrə tədqiqatları davam etdirmiş, 13 oktyabr 1951-ci ildə pedaqoji psixologiya şöbəsinə müdir təyin edilmişdir.

O dövrdə məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində çalışan işçilərin yeni və ləyaqətli bir nəslə yetişmişdi. Bunlar əsasən aşağıdakılar idi:

Məktəbəqədər tərbiyə sahəsində ilk azərbaycanlı mütəxəssis **Qədimbəyova Gülrux Hüseyn qızı** olmuşdur. O, Bakıda Məktəbəqədər Tərbiyə İnstitutunu bitirmiş və “Sünbül” uşaq bağçasında müdir vəzifəsində çalışmışdır. Daha sonra **1950-ci ildə** Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunda kiçik elmi işçi vəzifəsində işləmiş və bir neçə ildən sonra Maarif Nazirliyinin məktəbəqədər tərbiyə metodkabinetində müdir işləməyə dəvət olunmuşdur. O, “Uşaq bağçalarında didaktik oyunların metodikası”, “Uşaq bağçasında diadktik oyunlar”, “Uşaq bağçasında uşaqların fiziki tərbiyəsi”, “Uşaq bağçasında məşğələlər” kimi müxtəlif adda 10-dan çox metodik vəsait və “Uşaq bağçası tərbiyəçisinin kitabı”nı hazırlamışdır. G.H.Qədimbəyovanın kadr hazırlığında və uşaq bağçalarında Azərbaycan qruplarının açılmasında müstəsna xidmətləri olmuşdur.

Səlimə Əfəndiyeva **1965-ci ildə** Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Məktəbin müəllimi Şahbəyim Cəfərova ilə birlikdə “**Uşaq bağçasında tərbiyə proqramı**”nı Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Proqramda respublikanın iqlim şəraiti, bitki və heyvanlar aləmi nəzərə alınmış, Azərbaycan bəstəkarlarının musiqisi, yazıçı və şairlərin şeir və hekayələrindən nümunələr verilmiş, ana dilinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmışdır. İlk dəfə olaraq proqramda 2 aylıqdan 7 yaşa qədər olan uşaqlarla tərbiyə-

təlim işinin məzmunu verilmişdir. Müxtəlif yaş dövərində uşaqların mənimsədikləri bilik, bacarıq və vərdislərin həcmi müəyyən edilmişdir. Gülrux Qədimbəyova təqaüddə olmağına baxmayaraq, proqramın hazırlanmasına yaxından kömək etmiş və onun redaktoru olmuşdur. Həmin illərdə “Proqrama metodik göstərişlər”, “Dekorativ rəsm”, “Didaktik oyunlar”, “Uşaq bağçasında tərbiyə işinin təşkili” adlı metodik vəsaitlər də hazırlanaraq çap edilmişdir.

S.Əfəndiyeva bir sıra **tərtib və tərcümələrin** də müəllifidir: Tərtiblər bunlardır: “Uşaq bağçasında işin planlaşdırılması və hesaba alınması” (1955), “Uşaq bağçasında məşğələlər” (1958), “Uşaq bağçaları üçün nəğmələr” (1968), “Körpə yaşlı uşaqlar üçün oyun və məşğələlər” (1973) və s. Bundan əlavə bir sıra metodik ədəbiyyatı rus dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə etmişdir. Göstərdiyi xidmətlərə görə S.Əfəndiyeva “Azərbaycan SSR əməkdar müəllimi”, “Qabaqcıl maarif xadimi” adına layiq görülmüşdür.

Nazimə Rüstəmovə professor Əhməd Seyidovun rəhbərliyi ilə 1967-ci ildə dissertasiya müdafiə etmişdir. 1978-1988-ci ilə qədər məktəbəqədər tərbiyə kafedrasının müdiri vəzifəsində işləmişdir. N.Rüstəmovə “Folklor nümunələrində məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi”, “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların mənəvi tərbiyəsi”, “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda sadə riyazi təsəvvürlərin inkişaf etdirilməsi”, “Məktəbəqədər pedaqogika tarixi”, “Məktəbəqədər pedaqogika” kimi kitabların və bir sıra məqalələrin müəllifidir.

Raya Mursaqulova “Uşaq bağçasında təbiətşünaslığın nəzəriyyəsi və metodikası” (1992), “Ümumi pedaqogika” (1998), “Məktəbəqədər pedaqogika” (1998) proqramlarının, 30-dan artıq metodik vəsait və elmi məqalənin müəllifidir. Bir müddət ADPU-da məktəbəqədər tərbiyə kafedrasına rəhbərlik etmişdir.

Kafedranın əməkdaşları “Tərkibi çoxmillətli uşaq bağçasında xalqlar dostluğu tərbiyəsi”, “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların bədii zövqünün inkişafına Azərbaycan musiqisinin təsiri”, “Ətraf aləmlə tanışlıq prosesində uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi”, “Oyun prosesində uşaqların lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi”, “Təbiətlə tanışlıq prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların estetik tərbiyəsi” mövzusunda tədqiqatlar aparmış, dissertasiya müdafiə etmişlər.

Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işçiləri üçün lazımi metodik göstərişlərin hazırlanması və bu sahədə müxtəlif istiqamətlərdə tədqiqat işlərinin aparılması üçün uzun illər maarif naziri işləmiş akademik M.M.Mehdizadənin təklifi ilə 1961-ci ildə Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutunun (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) “İbtidai təlim” şöbəsi yaradılmış və burada məktəbəqədər tərbiyə üzrə də elmi-tədqiqat işləri aparılmışdır. Bu şöbəyə pedaqoji elmlər doktoru, professor **Yəhya Şəfi oğlu Kərimov** rəhbərlik etmişdir.

Y.Ş.Kərimov “Uşaq bağçalarında nitq inkişafı” (Bakı, 1985), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitq inkişafının metodikası” (Bakı, 1997), “Uşaq məktəbə gedir” (Bakı, 2002) adlı kitabların müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə 1998-ci ildə “Məktəbəqədər müəssisələrdə tərbiyə və təlim proqramı” çap olunmuşdur. O, 1970-ci ildən “Məktəbəqədər tərbiyə və ibtidai təhsil” (əvvəlki adı “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə”) jurnalının redaktorudur.

1979-cu il 29 dekabr 24 sayılı əmr ilə “İbtidai təlim” şöbəsinin adı dəyişilərək “İbtidai təlim və məktəbəqədər tərbiyə” şöbəsi adlanmışdır.

Əvvəlki mühazidə qeyd etdiyimiz “İbtidai təlim və məktəbəqədər tərbiyə” şöbəsinin elmi işçisi **Hənifə Cəfərli** altıyaşlıların məktəbə hazırlanması sahəsində tədqiqatları davam etdirmiş, uşaq bağçalarının məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqların hazırlıq səviyyəsinin öyrənilməsi, bu sahədə baş verən nöqsanların səbəblərinin aşkara çıxarılması və bağçada altıyaşlıların məktəbə hazırlanmasının yolları üzərində işləmişdir. O, “Oyun zamanı bağça yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı” (1964), “Uşaq bağçasında əxlaq tərbiyəsi təcrübəsindən” (1968) və s. əsərləri ilə tərbiyəçilərə yaxından kömək etmişdir. H.Cəfərli “Oyun prosesində məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafı” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etmişdir.

1981-ci ildə “Məktəbəqədər tərbiyə” bölməsi “İbtidai məktəb və məktəbəqədər tərbiyə” şöbəsindən ayrılaraq müstəqil fəaliyyətə başladıqdan sonra ona Hənifə Cəfərli rəhbərlik etmişdir. Bölmədə uşaq bağçasında təlimin məzmununun təkmilləşdirilməsi, məktəbəqədər yaşlı uşaqların ideya-siyasi tərbiyəsi istiqamətində tədqiqatlar aparılmışdır.

Keçən əsrin 90-cı illərində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri ilə bağlı elmi-tədqiqat işləri genişlənir, müxtəlif istiqamətlərdə yeni-yeni dissertasiya işləri hazırlanırdı.

Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Məktəbinə (indiki **Bakı Sosial Pedaqoji Kolleci**) bir müddət **pedaqoji elmlər doktoru, professor Ağahüseyn Həsənov** rəhbərlik etmişdir. O, “Ailədə uşaqların əxlaq tərbiyəsi” (1991), “Uşaq bağçasında təlimin prinsipləri və metodları” (1992), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əmək tərbiyəsi” (1993), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların əqli tərbiyəsi” adlı metodik vəsaitlərin, “Məktəbəqədər pedaqogika” (2000) adlı dərsliyin və bir sıra elmi məqalələrin müəllifidir.

1990-cı ildə Xumara Səlimxanova “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasında şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin rolu” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını başa çatdırır.

O, “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin özünütəhsil proqramı”nın (1977), “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin öyrədilməsi” (1985), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara ətraf aləm haqqında məlumatların verilməsi üzrə işin təşkili” (1997), “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində uşaqların davranış tərzini və asudə vaxtının təşkili” (1999), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün folklor nümunələri” (2005) və “Uşağın təlimə hazırlanmasında uşaq bağçası ilə məktəbin əlbir işi” (2006) vəsaitlərinin müəllifidir.

Bir müddət uşaq bağçalarının Azərbaycan qruplarında rus dilinin öyrədilməsində problemlər vardı. Bunu nəzərə alaraq, **Mahirə İbadova 1991-ci ildə** bu istiqamətdə Moskvada SSRİ Pedaqoji Elmlər Akademiyasının Elmi-tədqiqat məktəbəqədər tərbiyə institutunda “**Azərbaycan uşaq bağçalarında uşaqların rus danışığı dilinin formalaşması**” adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

Paralel olaraq rus qruplarında Azərbaycan danışığı dilinin öyrədilməsi üzrə də təcrübə öyrənilmiş və ümumiləşdirilmişdir. 1988-ci ildə pedaqoji elmlər doktoru, professor Ağarəhim Rəhimovla birlikdə “Uşaq bağçasının rus qruplarında Azərbaycan danışığı dili proqramı” çap olunmuşdur.

1996-cı ildə Əminə Qədimova “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların nitqinin inkişafında folklor nümunələrindən istifadə” mövzusunda namizədlik dissertasiyasını

tamamlayır. O, “Nitq inkişafı üzrə təlim məşğələləri” (2006), “Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində bədii nümunələrin öyrədilməsi” (2008) və s. kimi vəsaitlərin müəllifidir.

Laləzar Cəfərova “Məktəbə hazırlıq qruplarında uşaqların ictimai həyat hadisələri ilə tanışlığı üzrə işin sistemi” adlı dissertasiya müdafiə etmişdir.

L.Cəfərova “Uşaqları ətraf aləmlə tanış edək” (1992), “Məktəbəqədər yaşlı uşaqların zaman anlayışı ilə tanış edilməsi” (1999), “İlin dörd fəslə” (2002), “Uşaq bağçasında savad təlimi” (2004), “Məktəbəqədər dövrdə təbiətlə tanışlıq” (2007), “Məktəbəqədər müəssisələrdə bayram və əyləncələr” (2008) vəsaitlərinin, “Məktəbə hazırlıq qrupunda uşaqların ictimai həyat hadisələri ilə tanış edilməsi üzrə işin sistemi” (2006) adlı monoqrafiyanın və 40-a qədər elmi məqalənin müəllifidir.

2004-cü ildə psixologiya şöbəsinin əməkdaşı **Limunət Əmrahlı** “Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasının psixoloji xüsusiyyətləri” adlı namizədlik dissertasiyasını müdafiə etmişdir.

Müstəqillik dövrü dini dəyərlərimizin uşaqlara aşılması üçün geniş imkanlar açmışdır. Bu baxımdan məktəbəqədər tərbiyə və təlim şöbəsinin elmi işçisi **Şərafət Baxışovanın** “Məktəbəqədər müəssisələrdə və ibtidai siniflərdə İslam dəyərlərindən istifadə üzrə işin təşkili yolları” (2008) adlı namizədlik dissertasiyası öz aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir. Müəllif qeyd edir ki, İslam dəyərlərinin uşaq bağçasından başlayaraq öyrədilməsinə, uşaqların İslam ənənələri ruhunda tərbiyəsinə kəskin ehtiyac var. Çünki bizim tariximizin, mədəniyyətimizin böyük bir dövrü İslamla sıx bağlıdır. Sovet hakimiyyəti illərində hamı xalqa, Vətənə, soykökünə bağlılıqla əlaqədar İslam dəyərlərinin misilsiz tərbiyəedici amil olduğunu dərk etsə də, qadağalarla razılaşmış, bu anlayışların həqiqi məzmununu açmağa, onları yetişməkdə olan gənc nəsle çatdırmağa, demək olar ki, az təşəbbüs göstərmişlər. Müstəqillik dövründə bir sıra tədbirlər sayəsində uzun illər qadağa və təqiblər hədəfi olmuş dini dəyərlərin aşılması və təbliği üçün geniş imkanlar açılmış, bu istiqamətdə maarifləndirmək üçün münasib şərait yaranmışdır.

Xalidə Məmmədova “Azkomplektli uşaq bağçasında əl əməyi və quraşdırma üzrə məşğələlərin planlaşdırılması və keçirilməsi metodikası” (1999), “Uşaq bağçasında

təsviri fəaliyyət üzrə təlim məşğələləri” (2007), “Uşaq bağçasında sensor tərbiyə üzrə məşğələlərin təşkili” (2008) vəsaitlərinin müəllifidir.

Rəfiqə Əsgərova 1969-cu ildə Baş Pedaqoji Kadrların İxtisasının artırılması və yenidən hazırlanması İnstitutunda 27 il məktəbəqədər təhsil üzrə kadrların ixtisasının artırılması və təkmilləşdirilməsi üzrə şöbəyə rəhbərlik etmişdir. 1996-cı ildə “Uşaq bağçasının böyük qrupunda uşaqların rabitəli nitqinin inkişafı üzrə işin sistemi” adlı dissertasiya müdafiə etmişdir. O, bir sıra metodik vəsaitlərin, kitabların və elmi məqalələrin müəllifidir.

Böyükxanım Zülfüqarova “Uşaq bağçasında tərbiyə və təlim proqramı”nın, proqrama dair müntəxabatın hazırlanmasında iştirak etmiş, bir sıra metodik tövsiyə və elmi məqalələrin müəllifidir.

III. 1932-ci ildə uşaq bağçaları üçün **ilk proqram** hazırlandı. Bu proqramda uşaq bağçası və körpələr evinin məktəblə əlaqəsi, uşaqların beynəlmiləl tərbiyəsi, əməyə məhəbbət və s. məsələlər öz əksini tapmışdı. Bununla belə təlim-tərbiyə işlərində uşaqların yaş xüsusiyyətləri, ətraf aləmlə tanışlığın uşaqların əqli, əxlaqi və fiziki tərbiyəsində rolu nəzərə alınır. 1934-cü ildə Maarif Komissarlığı uşaq bağçaları üçün yeni proqram təsdiq etdi. O vaxtlar onun bəzi mühüm bölmələri Azərbaycan dilinə tərcümə edildi və məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinə çatdırıldı. Lakin 1936-cı ildə proqramın tətbiqi dayandırıldı və yeni proqramın hazırlanması məsələsi qarşıya qoyuldu. Yeni proqram məktəbəqədər müəssisələrdə pedalogiyanın təsirini aradan qaldırmalı və uşaqların tərbiyəsində mühüm sənəd olmalı idi. Bütün bunlar onunla nəticələndi ki, 1938-ci ildə “Uşaq bağçasının tərbiyəçisi üçün rəhbərlik” adlanan yeni proqram nəşr olunaraq ölkənin hər yerində olduğu kimi Azərbaycanda da istifadə edildi.

1930-cu illərdə pedaqoji elmlərə və maarifə ehtiyac artdığı üçün **1931-ci ildə** yaranmış Elmi-Tədqiqat Pedaqoji Elmlər İnstitutu (indiki Təhsil Problemləri İnstitutu) nəzdində məktəbəqədər qrup fəaliyyətə başladı. Dövrün tələblərindən asılı olaraq bu qrupun vəzifəsi elmi-tədqiqat işindən daha çox bir sıra təşkilati tədbirlərin düzgün həyata keçirilməsini istiqamətləndirməkdən, təlimati xarakterli materiallar hazırlamaqdan, tərbiyəçilərə praktik kömək göstərməkdən ibarət olmuşdu.

1936-cı ildə təşkil olunmuş Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Məktəbi Sovet dönəmində və müstəqillik dövründə məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimi, tərbiyəsinin inkişafına xidmət etmiş və etməkdə olan yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamışdır.

Sovet İttifaqının tərkibində olduğu illərdə respublikamızın iqtisadi, ictimai, siyasi, elmi və pedaqoji həyatının inkişafı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri də daim inkişaf etmişdir. Keçən əsrin 20-ci illərindən başlayaraq inkişaf yoluna düşmüş məktəbəqədər uşaq müəssisələrinin şəbəkəsi keçən əsrin sonlarında bir tərəqqiyə çatmışdı. Azərbaycanda məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin böyük və möhkəm təməli olan bir sistemi yaranmışdı.

Məktəbəqədər təhsil vahid təhsil sisteminin pilləsi olmaqla uşaqların intellektual, fiziki və psixoloji inkişafında, onların şəxsiyyətinin formalaşmasında və məktəbə hazırlanmasında xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təsadüfi deyil ki, “Təhsil Haqqında Qanun”da göstərilir: “Məktəbəqədər təhsil təhsilin ilk pilləsi olmaqla, ailənin və cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq, uşaqların erkən yaş dövründən intellektual, fiziki və psixi inkişafını, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsini, istedad və qabiliyyətlərinin üzə çıxarılmasını, sağlamlığının qorunmasını, estetik tərbiyəsinə, təbiətə və insanlara həssas münasibətinin formalaşmasını təmin edir”. (Maddə 18.1).

Bu gün məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qarşısında **müstəqil Azərbaycan Respublikası** üçün layiqli vətəndaş yetişdirmək kimi məsuliyyətli vəzifələr durur. Məhz buna görə cəmiyyətimiz əsaslı iqtisadi islahat, bütövlükdə ictimai həyatın demokratikləşdirilməsi ilə yanaşı böyüməkdə olan nəslin təlim-tərbiyəsinin kökündən yaxşılaşdırılmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Xalq maarifi sisteminin ilkin həlqəsi olan məktəbəqədər müəssisə uşağın tərbiyə edilməsində ailəyə yaxından köməklik göstərir, şəxsiyyətin formalaşmasının əsasını qoyur, onların məktəbə hazırlaşmasını həyata keçirir. Məhz bu yaş dövründə tərbiyə və əlverişli şərait yaradıldıqda uşaqda əqli qabiliyyət inkişaf edir, xarakterin ilkin əlamətləri təşəkkül tapır, əxlaqi keyfiyyətlər formalaşır. Uşaq bağçalarında orqanizmin möhkəmləndirilməsi, sağlamlıq məsələləri ilə yanaşı uşaqlarda ictimai-faydalı əmək vərdişləri yaradılmalı, doğma torpağa məhəbbət, vətəndaşlıq hissi, əxlaqi davranışın əsasları qoyulmalı, eyni zamanda, onların ümumi inkişafına fikir verilməli, məktəbə

hazırlanmalarına diqqət yetirilməlidir. Bütün bunlar isə təlim və tərbiyənin müxtəlif sahələrini əhatə edən elmi tövsiyələr, əlavə metodik və bədii ədəbiyyat yaradılmasını tələb edir.

Müstəqillik illərində məktəbəqədər sahənin yenidən qurulması üçün bir sıra istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin **1995-ci il 17 yanvar tarixli 12 nömrəli qərarı ilə** təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında Əsasnamə”də aşağıdakı ümumi müddəalar qeyd edilmişdir. Məktəbəqədər müəssisəsinin tərbiyə-təlim işləri sahəsində hüquq və vəzifələri, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, əməyin təşkili və əmək haqqının ödənilməsi sahəsində məktəbəqədər müəssisənin hüquqları, məktəbəqədər müəssisənin yaradılması, yenidən təşkili və fəaliyyətinin dayandırılması, məktəbəqədər müəssisənin hüquqi müstəqilliyi yeni dövrün tələbləri baxımından əsaslandırılmışdır.

Yuxarıda göstərilən rəhbər sənədlər, xüsusilə də məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında “Əsasnamə”nin qəbulu müstəqillik dövrünün tələb və ehtiyacını, dövrün ruhunu özündə əks etdirən çox mühüm və tarixi əhəmiyyət kəsb edən bir sənəddir. Məhz bu sənədin qəbulu ilə müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri özünün inkişafının yeni dövrünə qədəm qoydu. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işi, onun məzmunu yeni dövrün tələbləri əsasında yenidən qurulmağa başladı. Bu müəssisələr üçün yüksək ixtisaslı milli kadrlar hazırlığına yeni məzmunlu və istiqamətli təlimati-metodik göstərişlərin hazırlanmasında yeni mərhələnin əsası qoyuldu.

Müstəqillik dövründə təhsil sisteminin bütün həlqələri kimi, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işində özünü göstərən yeniliklərdən, başqa sözlə desək, Sovetlər birliyi dövründən fərqli olaraq diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də budur ki, bu dövrdə Azərbaycanda uşaq və gənclərin təlimi, tərbiyəsi və təhsili getdikcə dünya standartlarına daha çox uyğunlaşmaq yolu keçmiş məktəbdir. 2004-cü ildə hazırlanmış “Məktəbəqədər tərbiyə konsepsiyası”nda qeyd olunduğu kimi, müstəqil Azərbaycan dünya standartlarına uyğun təlim sistemini yaratmaq işinə onun ilkin pilləsi olan məktəbəqədər tərbiyə və təlimin təkmilləşməsindən başlanmışdır. Həmin

sənəddə qeyd olunur ki, bunsuz gələcəyin hərtərəfli, ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyətini formalaşdırmaq, onları müstəqil həyata hazırlamaq mümkün olmaz.

XX əsrin son illəri və XXI əsrin əvvəlləri tərbiyəçilərin hazırlığını, bu hazırlıqda xüsusi payı olan pədaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərinin işinin daha da təkmilləşdirilməsini, ölkəmizdə aparılan təhsil islahatını, yeniləşən təhsil sisteminin ən vacib məsələləri kimi qarşıya qoyur.

Təsadüfi deyil ki, Təhsil islahatı proqramı təhsil sistemində yüksək intellektual potensialı formalaşdıran, müasir tələbatı ödəməyə qadir olan kadr hazırlığı həyata keçirməyə imkan verən təşkilatı-iqtisadi mexanizmin qurulmasını və lazımı elmi-metodik bazanın yaradılmasını zəruri hesab edir. Yeniləşən təhsil sistemində aparılan islahatın müvəffəqiyyəti yüksək ixtisaslı kadrların hazırlığından və bu sahədə aparılan işlərin keyfiyyətindən daha çox asılıdır. Tərbiyəçi kadrların yenidən hazırlanması məsələləri bu günün tələbidir.

MÖVZU № 15. AZƏRBAYCANDA MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİLƏ DAİR NORMATİV HÜQUQİ SƏNƏDLƏR

Müstəqillik illərində qüvvədə olan normativ sənədlərin öyrənilməsi göstərir ki, məktəbəqədər sahənin yenidən qurulması üçün bir sıra istiqamətlər müəyyənləşdirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin 1995-ci il 17 yanvar tarixli 12 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında Əsasnamə”də aşağıdakı ümumi müddəalar qeyd edilmişdir. 1. Azərbaycan Respublikası məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri fasiləsiz milli təhsilin həyata keçirilməsində ilkin pillə olmaqla milliyətindən, cinsindən, dini 131 mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, Azərbaycan Respublikasında yaşayan bütün məktəbəqədər yaşlı uşaqların (valideynlərin arzusuna uyğun olaraq) tərbiyəsi və təhsilə hazırlanması ilə məşğul olur. 2. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrini dövlət orqanları, müəssisə, idarə və təşkilatlar, bütün mülkiyyət formalarından olan yerli və xarici birliklər, hüquqi şəxslər, ictimai birlik və təşkilatlar, ayrı-ayrı vətəndaşlar təşkil edə bilərlər. 3. Məktəbəqədər tərbiyə

müəssisələri tabeliyindən asılı olmayaraq uşaqların ictimai tərbiyəyə cəlb edilməsində ailə və cəmiyyətin tələbatını ödəyir, milli və ərazi xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq məktəbəqədər yaşlı uşaqların harmonik inkişafını və tərbiyəsini təmin edir. 4. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri öz fəaliyyətində “Azərbaycan Respublikasının Təhsil haqqında Qanunu”, qanunvericilik və digər normativ aktlar, habelə bu əsasnaməni və öz Nizamnaməsini rəhbər tutur. 5. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri uşaqların yaş və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun təlim-tərbiyə prosesinin təşkili, onların sağlamlığının mühafizəsi, ilkin təhsilə hazırlanması üçün təhsil orqanları, valideynlər və ictimaiyyət qarşısında məsuliyyət daşıyır. 6. Dövlət məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin inkişafı üçün təminat verir, tərbiyə və təlimin məzmununu müəyyənləşdirir, onların zəruri maddi-texniki ehtiyaclarını ödəyir, kadrlarla, proqramlarla, tədris-metodik ədəbiyyatla, oyun avadanlıqları ilə təmin edir. 7. Məktəbəqədər müəssisələrində təlim dövlət dilində aparılır. Tərbiyə və təlim prosesinin başqa dildə aparılması valideynlərin (onları əvəz edən şəxslərin) arzuları, yerli imkanlar, pedaqoji kadr və tədris təlimatı nəzərə alınmaqla, məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsi tərəfindən həll edilir. 8. Tərbiyə alan uşaqların maraq, qabiliyyət və istedadların inkişaf etdirilməsi üçün lazımi şərait və imkan yaratmaq məqsədi ilə müxtəlif növ məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri yaradıla bilər. Belə müəssisələr təsisçinin təsdiq etdiyi və Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi tərəfindən qeydə alınmış nizamnamə əsasında fəaliyyət göstərir. Əsasnamənin II bölməsində məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin strukturu, 132 tipləri və fəaliyyətinin əsasları da göstərilmişdir. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri aşağıdakı tiplərə bölünür: - Körpələr evi; - Körpələr evi-uşaq bağçası; - Uşaq bağçası; - Əqli və ya fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqlar üçün məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri; - Məktəb-uşaq bağçası. Əsasnamədə məktəbəqədər müəssisələrdə işin təşkili üzrə müddəalar qeyd olunur (III bölmədə), məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin uşaqlarla komplektləşdirilməsi (IV bölmədə) və məktəbəqədər müəssisəsinin idarə olunması, ona rəhbərlik üzrə müddəalar müəyyən edilmişdir. Məktəbəqədər müəssisəsinin tərbiyə-təlim işləri sahəsində hüquq və vəzifələri, maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, əməyin təşkili və əmək haqqının ödənilməsi sahəsində məktəbəqədər müəssisənin

hüquqları, məktəbəqədər müəssisənin yaradılması, yenidən təşkili və fəaliyyətinin dayandırılması, məktəbəqədər müəssisənin hüquqi müstəqilliyi yeni dövrün tələbləri baxımından əsaslandırılmışdır. Yuxarıda göstərilən rəhbər sənədlər, xüsusilə də məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri haqqında “Əsasnamə”nin qəbulu müstəqillik dövrünün tələb və ehtiyacını, dövrün ruhunu özündə əks etdirən çox mühüm və tarixi əhəmiyyət kəsb edən bir sənəddir. Məhz bu sənədin qəbulu ilə müstəqil, suveren Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri özünün inkişafının yeni dövrünə qədəm qoydu. Məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işi, onun məzmunu yeni dövrün tələbləri əsasında yenidən qurulmağa başladı. Bu müəssisələr üçün yüksək ixtisaslı milli kadrlar hazırlığına yeni məzmunlu və istiqamətli təlimati-metodik göstərişlərin hazırlanmasında yeni mərhələnin əsası qoyuldu. Müstəqillik dövründə təhsil sisteminin bütün həlqələri kimi, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrinin işində özünü göstərən yeniliklərdən, başqa sözlə desək, Sovetlər birliyi dövründən fərqli olaraq diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri də budur ki, tədqiq etdiyimiz dövrdə Azərbaycanda uşaq və gənclərin təlimi, tərbiyəsi və təhsili getdikcə dünya standartlarına daha çox uyğunlaşmaq yolu keçmiş məktəbdir. 133 2004-cü ildə hazırlanmış “Məktəbəqədər tərbiyə konsepsiyası”nda qeyd olunduğu kimi, müstəqil Azərbaycan dünya standartlarına uyğun təlim sistemini yaratmaq işinə onun ilkin pilləsi olan məktəbəqədər tərbiyə və təlimin təkmilləşməsindən başlanmışdır. Həmin sənəddə qeyd olunur ki, bunsuz gələcəyin hərtərəfli, ahəngdar inkişaf etmiş şəxsiyyətini formalaşdırmaq, onları müstəqil həyata hazırlamaq mümkün olmaz. Konsepsiyada həmçinin aşağıdakı məsələlər də açıqlanır: - uşaqlarla pedaqoji işin məqsəd və prinsiplərinin humanistləşdirilməsi; - məktəbəqədər tərbiyə müəssisəsinin quruluşu; - məktəbəqədər müəssisə; - məktəb kompleksi, evdə uşaq bağçası, xüsusi təyinatlı məktəbəqədər müəssisələr; - müəssisə - uşaq bağçaları, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələrində pedaqoji işin məzmunu; - uşağın sağlamlığının mühafizəsi və möhkəmləndirilməsi, uşaqların tərbiyəsi və təlimində onların yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsi, məktəbəqədər yaşlı uşaqların təlimi və s. XX əsrin son illəri və XXI əsrin əvvəlləri tərbiyəçilərin hazırlığını, bu hazırlıqda xüsusi payı olan pedaqoji təmayüllü ali və orta ixtisas məktəblərinin işinin

daha da təkmilləşdirilməsini, ölkəmizdə aparılan təhsil islahatını, yeniləşən təhsil sisteminin ən vacib məsələləri kimi qarşıya qoyur. Təsadüfi deyil ki, Təhsil islahatı proqramı təhsil sistemində yüksək intellektual potensialı formalaşdıran, müasir tələbatı ödəməyə qadir olan kadr hazırlığı həyata keçirməyə imkan verən təşkilatı-iqtisadi mexanizmin qurulmasını və lazımi elmi-metodik bazanın yaradılmasını zəruri hesab edir. Yeniləşən təhsil sistemində aparılan islahatın müvəffəqiyyəti yüksək ixtisaslı kadrların hazırlığından və bu sahədə aparılan işlərin keyfiyyətindən daha çox asılıdır. Paralel olaraq komfort şəraitli, yüksək ödənişli özəl uşaq bağçalarının da yaradılması prosesi getmişdir. Yüksək peşəkarlıq fəaliyyəti olan mütəxəssislərin rəhbərliyi ilə işləyən bu bağçalarda böyük müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir. Bəzilərində isə xüsusi təhsili olmayan adamlar rəhbərlik etdiyi üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqların yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmamış, təlim-tərbiyə prosesi aşağı 134 səviyyədə olmuşdur. Bu cür vəziyyət dövlət uşaq bağçalarında da özünü büruzə verir. Belə müəssisələrə müxtəlif kursları bitirmiş, səriştəsi, müvafiq elmi-pedaqoji hazırlığı və bu sahədə çalışmaq üçün lazımi keyfiyyətləri olmayan şəxslər cəlb olunmuşlar. Halbuki hər hansı bir kursu bitirmək haqqında sənəd onların məktəbəqədər təhsil müəssisələrində pedaqoji işlə təmin olunmasına heç bir əsas vermir. Kadr hazırlığında, gələcək tərbiyəçilərin peşə hazırlığında pedaqoji təcrübə həlledici mərhələdir. Müşahidələr göstərir ki, uşaq bağçasında təcrübə keçən tələbələr pedaqogika, psixologiya, metodika və ixtisas fənlərindən elementar məsələlərin həllində çətinlik çəkirlər. Onlar pedaqoji, psixoloji müşahidə apara bilmir, məşğələlərin təhlilində, tərbiyəvi tədbirlərin aparılmasında savadsızlıq nümayiş etdirirlər, mülahizələrini əsaslandırma bilmir, proqram və metodik vəsaitlərlə işləyə bilmir, gündəlik icmal tərtib etməkdə çətinlik çəkir. Bunun səbəblərindən biri ali və orta ixtisas məktəblərində bu istiqamətdə işlərin lazımi səviyyədə aparılmamasıdır. Tələbələrə gələcəkdə lazımi bacarıq və vərdislər aşılınmır, təcrübə keçirilən uşaq bağçasının maddi-texniki bazası, təchizatı da aşağı səviyyədə olur. Tərbiyəçi kadrların yenidən hazırlanması məsələləri də bu günün tələbidir. Qeyd etmək lazımdır ki, kadrların yenidən hazırlanmasına yönəldilən mühazirələrin elmi-pedaqoji səviyyəsi ön plana çəkilir. Artıq bəsit, müasirlikdən uzaq, təhsil islahatının tələblərinə

cavab verməyən mühazirə mətnləri müasir uşaq bağçası tərbiyəçilərinin tələbini qane edə bilməz. Tərbiyəçilərin yeni təlim texnologiyalarına yiyələnmələrinə, yeni idarəetmə modelinin yaradılmasına və digər məsələlərin tərbiyəçilərə çatdırılmasına ehtiyac vardır. Yenidən hazırlanma kurslarında açıq dərslərin, onların video-kasetlərinin nümayiş etdirilməsi, qabaqcıl tərbiyəçilərin iş təcrübəsi, onlarla görüşlər təşkil edilməsi kadrların peşəkarlıq ixtisasının artırılmasında mühüm rol oynayır. Kompüterdən, internetdən istifadə edilməsi, yeni biliklərin verilməsində audiovizual vasitələrin tətbiqi tərbiyəçi kadrların öz peşəkarlıq səviyyəsini artırmasını tələb edir. Uşaq bağçalarının təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, tərbiyəçilər arasında təlim prosesində yeni təlim texnologiyalarından istifadə etmək arzusunda olanlar da çoxdur. Metodik müşavirələr, məruzələrin dinlənilməsi, konfranslar və seminarlar, 135 “dəyirmi masalar”ın keçirilməsi metodist və tərbiyəçilərin fəaliyyətində müsbət dönüş yaradır. Orta ixtisas məktəbləri içərisində Bakı Məktəbəqədər Pedaqoji Məktəbinin kadr hazırlığı sahəsində böyük təcrübəsi vardır. Burada beş ixtisas üzrə mütəxəssislər hazırlanır: 1. Məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası və metodikası; 2. İbtidai təhsil; 3. Loqopediya; 4. Xarici dil; 5. Karlarla sosial bərpa işinin təşkili. Pedaqoji kollektiv təcrübəli müəllimləri və gənc yaradıcı qüvvələri özündə birləşdirərək tədris işini pedaqoji ustalıqla həyata keçirir. Təcrübənin öyrənilməsi göstərmişdir ki, təlim-tərbiyə prosesində müasir təlim texnologiyalarından, kompüter təlimindən istifadə olunur. 1985-ci ildən başlayaraq tələbələr informatika və hesablama texnikasının əsaslarını öyrənməyə başlamışlar. Nəzəri fənlər üzrə alınan biliklər tələbələrin tədris emalatxanalarındakı dərslərində, eləcə də Bakı şəhər uşaq bağçalarında pedaqoji təcrübə keçən zaman möhkəmləndirilir. Dövrümüz müasir uşaqlara müasir yanaşma bacarığı olan pedaqoqlar tələb edir. Yeni pedaqoji təfəkkür dedikdə, böyüməkdə olan nəslin təlim-tərbiyə problemlərinə yeni, müasir nöqteyi-nəzərdən baxış, dünya təcrübəsinə əsaslanan yanaşma nəzərdə tutulur. Yeni pedaqoji təfəkkürə “innovasiya” da deyirlər, yəni yeni qayda ilə təlim. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda qeyd olunur ki, “yenilik” və “innovasiya” ayrı-ayrı məvhumlardır. Yenilik vasitədir, yəni yeni baxışlar, prinsiplər əsasında yaradılmış metod, metodika, texnologiya və s., innovasiya isə onu mənimsəmə prosesidir. Yeni pedaqoji təfəkkür

hərəkətinə əsasən məktəb və məktəbəqədər təhsil müəssisəsi rəhbərləri, müəllimlər və tərbiyəçilər cəlb olunmuşlar. Hərəkətin predmeti dərs, məşğələ və məktəbdənkənar idarəetmədir. Uşaq bağçalarının təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, hazırda tərbiyəçilər interaktiv təlim texnologiyalarından geniş istifadə etməyə maraq göstərirlər. Lakin bunun mahiyyətini izah edə bilmirlər. “İnteraktiv” termini “dialoq”, qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərmək kimi izah olunur: “Texnologiya” sözü isə S.A.Smirnovun “Pedaqogika, pedaqoji nəzəriyyələr, sistemlər, texnologiyalar” kitabında bu cür izah olunur: ““Texnologiya” anlayışını tələb olunan parametrlərlə yeni biliklər almaq üçün ilkin materialların təkmilləşdirilməsi üzrə metod və proseslərin toplusu və ardıcılığı 136 kimi başa düşmək lazımdır” (64, səh.172). Texnologiya sözünə üç cür yanaşma vardır. Bir qrup müəllimlər texnologiyayı müəyyən məqsədə çatmaq üçün xüsusi metodika kimi başa düşürlər. İkinci fikrin tərəfdarları texnologiya dedikdə bütövlükdə pedaqoji sistemi nəzərdə tuturlar. “Texnologiya” və “pedaqoji sistem” anlayışlarının uyğun gəlməsinə baxmayaraq, bu cür şərh həmin sözün ilkin mənasına daha yaxındır. Çünki texnologiya sözünə həm metodika daxildir, həm də təlim vasitələrinin sistemi kimi mühüm element. Üçüncü fikrin tərəfdarları texnologiyayı təkcə metodika və yaxud pedaqoji sistem kimi deyil, müəyyən məqsədə nail olmaq üçün optimal metodika və ya alqoritm kimi sistem nəzərdə tuturlar. Lakin demək olmaz ki, bu fikir ilkin şərhə daha yaxındır. Çünki texnologiya müəyyən üsuldur. Təsadüfi deyildir ki, “müasir texnologiyalar” termini yaranmışdır. Interaktiv təlim texnologiyaları üçün aşağıda qeyd olunanlar səciyyəvidir: - uşaqların aktiv fəaliyyəti; - tərbiyəçinin uşaqla və uşaqların bir-biri ilə əməkdaşlığı; - didaktik və başqa oyunlardan istifadə; - uşaqların qrupda qeyri-ənənəvi yerləşdirilməsi; - müstəqil düşünmək, sərbəst rəy söyləmək bacarığı; - başqalarını dinləmək bacarığı; - başqasının fikrinə dözümlü olmaq; - tənqidi təfəkkürünü inkişaf etdirmək; - kompromis variant tapmaq; - nitq qabiliyyətini inkişaf etdirmək. Təlim prosesində inteqrasiya məsələlərini də yeni pedaqoji təfəkkürə aid etmək olar. Məlumdur ki, bütün yeni məktəbəqədər təhsil müəssisələri köhnə ənənələrlə işləyən uşaq bağçalarının bazasında yaranır və burada işləyən mütəxəssislər əvvəlki dövrün məzunlarıdır. Müasir metodlar bu müəssisələrdə əsaslı

d y şiklikl r aparmađı tələb edir. Pedaqoji təhsil müəssisələrinin işinin təhlili göstərir ki, mütəxəssisin 137 hazırlıđı onun pedaqoji fəaliyyətinin metodik və didaktik istiqamətlərinə yönəlir. Bu,  lb tt , çox vacibdir, lakin mütəxəssis hazırlıđının psixoloji tərəfi nəzərdən yayınır: hər şeydən əvvəl tərbiyə olunanın başa düşülməsi, b y y n onunla ünsiyyət etmək bacarıđıdır.